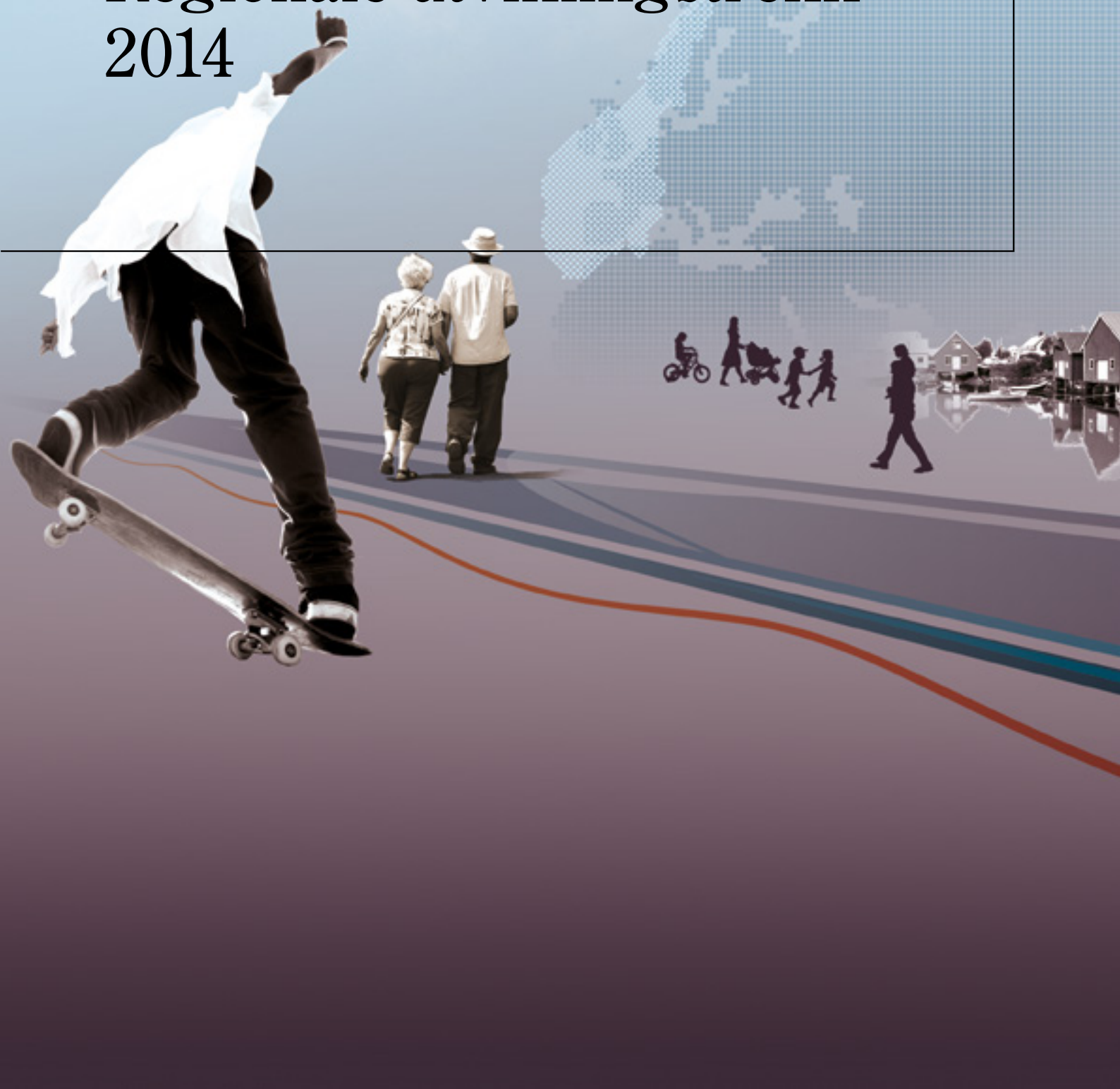

KOMMUNAL- OG
MODERNISERINGSDEPARTEMENTET

Rapport

Regionale utviklingstrekk 2014

KOMMUNAL- OG
MODERNISERINGSDEPARTEMENTET

Rapport

Regionale utviklingstrekk 2014

FORORD

Regionale utviklingstrekk 2014 inneholder oversikt over langsiktige samfunnsutviklingstrekk og egenskaper ved norske bo- og arbeidsmarkedsregioner som er viktige når det gjelder regionalpolitiske mål og strategier. Regionale utviklingstrekk utkom første gang i 2007, og har tidligere år blitt publisert i forbindelse med fremleggelsen av statsbudsjettet.

Hensikten med rapporten er å ha oppdatert, tilrettelagt og lett tilgjengelig informasjon om de utvalgte utviklingstrekene. Vi ønsker tilbakemeldinger fra brukere om mulige forbedringer. Kontaktpersoner er Hans Henrik Bull (tlf. 22 24 70 29, Hans-Henrik.Bull@kmd.dep.no) og Vidar Jensen (tlf. 22 24 70 15, Vidar-Martin-Hasle.Jensen@kmd.dep.no).

Vi håper rapporten kan bidra til en god og faktaorientert debatt om regionalpolitikken.

God lesning!

Hallgeir Aalbu

ekspedisjonssjef

INNHold

1. RAPPORTEN I KORTE TREKK	10
1.1 Sammendrag	10
1.2 Oppbygging av rapporten.....	11
2. GEOGRAFI, REGIONER OG DATAFANGST.....	12
3. DEMOGRAFI OG BEFOLKNINGSUTVIKLING.....	16
3.1 Norge i Norden og Europa.....	16
3.2 Utvikling i folketallet i norske regioner	20
3.3 Flytting, økonomi, brutto- og nettostrømmer.....	21
3.4 innenlandsk flytting, innvandring og fødselsoverskudd	24
3.5 Flytting og kjønn, barn og eldre	29
3.6 Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre.....	35
3.7 Fortsatt sentralisering selv uten flytting	37
4. ARBEIDSMARKED OG INNTEKT	40
4.1 Norge i Europa.....	40
4.2 Sysselsetting	43
4.3 Arbeidsledighet	48
4.4 Inntekt	51
4.5 Pendling.....	52
4.6 Infrastruktur, tilgjengelighet og avstandsuremper	54
5. ØKONOMISK VEKST OG VERDISKAPING	58
5.1 Regionale forskjeller i Norge og Europa	58
5.2 Verdiskaping og økonomisk vekst – forskjeller i Norge etter sentralitet.....	59
5.3 Regionale forskjeller i produktivitet	61
6. NÆRINGSSTRUKTUR SPESIALISERING OG SÅRBARHET	66
6.1 Næringsstrukturen i ulike regioner	66
6.2 Spesialisering – risiko eller ressurs?	72
7. KOMPETANSE, KUNNSKAP, KAPITAL OG INNOVASJON	76
7.1 Utdanningsnivå og studietilbøyelighet.....	76
7.2 Innovasjon og omstilling.....	81
7.3 Forskning og utvikling	84
7.4 Entreprenørskap	85
7.5 Eierskap og kapital.....	88
8. VEDLEGG	92
Vedlegg 1	92
Vedlegg 2	94
Vedlegg 3	96
9. REFERANSER OG LITTERATUR.....	102

FIGURER

Figur 3.1	Befolkningstetthet i europeiske fylker anno 2013.....	17
Figur 3.2	Befolkningstetthet per individuell km ² i Europa anno 2011.....	18
Figur 3.3	Prosentandel av den nordiske befolkning bosatt i tettsted. Utviklingslinjer 1664–2014.....	19
Figur 3.4	Prosentandel av befolkningen i ulike bosettingstyper i Norden, 2014.....	19
Figur 3.5	Befolkningsutvikling i Norden 1960–2080.....	20
Figur 3.6	Folketilvekst i Norge 1816–2013. Absolutte tall og prosent.....	20
Figur 3.7	Befolkningsendring 1.1.1993–1.1.2014 (1993=100).....	21
Figur 3.8	Årlig netto innenlandsk flytting etter sentralitet i pst. av middelfolkemengden samt årlig vekst i sysselsetting på landsbasis 1977–2013.....	22
Figur 3.9	Gjennomsnittlig årlig nettoflytting i promille av middelfolkemengden for perioden 1.1.2007–1.1.2014 etter sentralitet og alder (ettårsgrupper).....	23
Figur 3.10	Gjennomsnittlig årlig inn- og utflytting i promille av middelfolkemengden for perioden 1.1.2007–1.1.2014 etter sentralitet og alder (ettårsgrupper).....	23
Figur 3.11	Nettoflytting 1.1.2004–1.1.2014 etter kjønn. BA-regioner.....	30
Figur 3.12	Kjønnskvolienten (antall kvinner per 100 menn) i aldersgruppen 15–44 år etter sentralitet 1.1.1981–1.1.2014.....	31
Figur 3.13	Relativ kategorisering av BA-regioner etter eldreandel og andel kvinner per 1.1.2014.....	32
Figur 3.14	Barnebefolkningens (0–17 år) relative fordeling etter sentralitet, 1.1.1981–1.1.2014 (årlig sum = 100 pst.).....	33
Figur 3.15	Befolkningens aldersfordeling etter sentralitet per 1.1.2014. Indeks, Norge i alt = 100.....	33
Figur 3.16	Forsørgerrater etter sentralitet, 1981–2040. Antall personer i alderen 20–66 år per person i alderen 67 år eller mer.....	34
Figur 3.17	Forsørgerrate for Norge, 1846–2100. Antall personer i alderen 20–66 år per person i alderen 67 år eller mer.....	35
Figur 3.18	Prosentvis vekst i antall innvandrere og norskfødte med innvandrereforeldre etter sentralitet, 1.1.1986–1.1.2014 (1986=100).....	36
Figur 3.19	Befolkningsutvikling i landsdelene for perioden 1.1.2009–1.1.2014. Tall i pst.....	36
Figur 3.20	Befolkningsutvikling etter sentralitet for perioden 1.1.2009–1.1.2014. Tall i pst.....	36
Figur 3.21	Befolkningsutvikling etter sentralitet per 1 000 innbyggere i 1966–2013. Med og uten innvandring.....	37
Figur 3.22	Årlig befolkningsutvikling i småbyregionene per 1 000 innbyggere, 1.1.1980–1.1.2014.....	38
Figur 3.23	Befolkningsutvikling i småsenterregioner og spredtbygde områder per 1 000 innbyggere, 1.1.1980–1.1.2014.....	38
Figur 3.24	Befolkningsendring 1.1.2004–1.1.2014 etter nettoflytting og naturlig tilvekst. BA-regioner.....	39
Figur 4.1	Sysselsettingsrate i europeiske landsdeler (NUTS 2) i 2013.....	41
Figur 4.2	Arbeidsledighet i europeiske landsdeler (NUTS 2) i 2013.....	42
Figur 4.3	Sysselsettingsvekst etter arbeidssted og sentralitet i perioden 1986–2013. Indeks, 1986=100.....	43
Figur 4.4	Sysselsettingsvekst i BA-regionene sortert etter landsdeler og regionstyper, tall for perioden 2003–2013.....	44
Figur 4.5	Sysselsettingsvekst i pst. etter arbeidssted fra fjerde kvartal 2003 til fjerde kvartal 2013 – BA-regioner.....	45
Figur 4.6	Sysselsetting i pst. av befolkningen (20–66) per fjerde kvartal 2013. BA-regioner.....	47
Figur 4.7	Arbeidsledighet i BA-regionene sortert etter landsdeler og regionstyper. Årsgjennomsnitt for 2013.....	49
Figur 4.8	Arbeidsledighet i pst. i 2013 (årsgjennomsnitt). BA-regioner.....	50
Figur 4.9	Tilgjengelighet i europeiske regioner uavhengig av transportform, 2011.....	55
Figur 4.10	Vegtetthet per kvadratkilometer (kommunal-, fylkes- og riksveger, 2013).....	56
Figur 5.1	Nivå og variasjon i brutto regionalprodukt per capita etter land, 2011. Beløp i Euro.....	58
Figur 5.2	Økonomisk vekst etter sentralitet – målt etter lønnssum etter arbeidssted.....	61

Figur 5.3	Produktivitet (lønn per arbeidstaker etter arbeidssted) etter sentralitet i 2012	62
Figur 5.4	Produktivitet 2012 målt som lønn per arbeidstaker etter arbeidssted i forhold til landsgjennomsnittet (ekskl. Oslo). BA-regioner	63
Figur 5.5	Regional arbeidskraftsproduktivitet 2002 og vekst i regional arbeidsproduktivitet fra 2002 til 2012. BA-regioner.....	65
Figur 6.1	Næringsstruktur. Næringens 1 sysselsettingsandel i ulike europeiske land, 2013	66
Figur 6.2	Sysselsatte i offentlig sektor1 i europeiske landsdeler, 2013	66
Figur 6.3	Utvikling i antall statsansatte i ulike regiontyper, 1980–2013.....	72
Figur 6.4	Prosentvis vekst i antall statsansatte i ulike regiontyper, 1980–2013. Indeks: 1980=100	72
Figur 6.5	Sårbarhet i ulike regioner, 2011	73
Figur 7.1	Prosentandel av befolkningen i alderen 25–64 år med høyere utdanning i Europa i 2013 og spredningen mellom regionene (NUTS 2) med høyest og lavest andel.....	76
Figur 7.2	Prosentandel av befolkningen i alderen 25–64 år med høyere utdanning i europeiske regioner (NUTS 2), 2013.....	77
Figur 7.3	Prosentandel av befolkningen (16 år og over) etter sentralitet med høyere utdanning i perioden 1970–1980 (stiplet) og 1980–2013	79
Figur 7.4	Utdanningsnivå (prosentandel av befolkningen 16 år og over med høyere utdanning) i BA-regioner i 1980 og vekst i utdanningsnivå 1980–2013	79
Figur 7.5	Utdanningsnivå (prosentandel av befolkningen 16 år og over med høyere utdanning) i BA-regioner i 2013 og studietilbøyelighet for aldersgruppen 19–24 år i 2009–2013 etter bosted ved 16 års alder.....	80
Figur 7.6	Norske privateide bedrifters andel av verdiskaping for Norges fylker. 2003 og 2009	89
Figur 7.7	Lån til ikke-finansielle foretak i 2013 per sysselsatte i privat sektor i 4. kvartal etter type finansforetak. Fylker.	89
Figur 7.8	Geografisk intensitet for lavrisikolån (andel av antall utlån i kommunen 2004–2012) vs. lokalbank (andel av antall banklån 2011)	91
Figur 8.2	Kart over bo- og arbeidsmarkedsregioner kategorisert etter regiontype	94

TABELLER

Tabell 2.1	Kategorisering av BA-regioner etter sentralitet.....	13
Tabell 2.2	Kategorisering av fylkene i en landsdelsinndeling.....	13
Tabell 2.3	Kategorisering av økonomiske regioner etter sentralitet	14
Tabell 3.1	Befolkningstetthet i Norden og Europa.....	16
Tabell 3.2	Befolkning per 1.1.2014 etter sentralitet og landsdel	21
Tabell 3.3	Befolkningsvekst 1.1.2004–1.1.2014 i pst. – BA-regioner med størst vekst i befolkningen og størst befolkningsnedgang.....	22
Tabell 3.4	Netto innenlandsk flytting (NIF) 1.1.2004–1.1.2014 i pst. av middelfolkemengden – BA-regioner med mest innflytting og størst utflytting	25
Tabell 3.5	Netto innenlandsk flytting 1.1.2004–1.1.2014 i pst. av middelfolkemengden.....	25
Tabell 3.6	Nettoinnvandring 1.1.2004–1.1.2014 i pst. av middelfolkemengden	26
Tabell 3.7	Nettoinnvandring 1.1.2004–1.1.2014 i pst. av middelfolkemengden – BA-regioner med mest og minst innflytting	26
Tabell 3.8	Fødselsoverskudd 1.1.2004–1.1.2014 i pst. av middelfolkemengden	27
Tabell 3.9	Fødselsoverskudd 1.1.2004–1.1.2014 i pst. av middelfolkemengden – BA-regioner med størst overskudd og størst underskudd	27
Tabell 3.10	Gjennomsnittlige fruktbarhetsrater (SFT) for perioden 1.1.2008–1.1.2013	28
Tabell 3.11	Gjennomsnittlig fruktbarhetsrate (SFT) for perioden 1.1.2008–1.1.2013. BA-regioner med høyest og lavest fruktbarhetsrate.....	29

Tabell 3.12	Forsørgerrater etter sentralitet og landsdeler i hhv. 1981, 2014 og 2040. Antall personer i alderen 20–66 år per person i alderen 67 år eller mer.....	34
Tabell 3.13	Antall innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre per 1.1.2014 etter sentralitet og landsdel.....	35
Tabell 4.1	Syssettingsvekst i pst. etter arbeidssted, sentralitet og landsdel, 2003–2013, tall per fjerde kvartal.....	43
Tabell 4.2	Vekst i sysselsetting i pst. etter arbeidssted fra fjerde kvartal 2003 til fjerde kvartal 2013 – BA-regioner med høyest og lavest vekst.....	44
Tabell 4.3	Sysselsatte etter bostedskommune i pst. av befolkningen (20–66 år) i 2013 etter sentralitet og landsdel.....	46
Tabell 4.4	BA-regioner med størst og lavest andel sysselsatte i pst. av befolkningen (20–66 år) i 2013.....	46
Tabell 4.5	Arbeidsledighet i pst. i 2013 (årgjennomsnitt) – etter sentralitet og landsdel.....	48
Tabell 4.6	Arbeidsledighet i pst. i 2013 (årgjennomsnitt) – BA-regioner med størst og lavest ledighet.....	49
Tabell 4.7	Avvik i pst. fra gjennomsnittlig bruttoinntekt i 2012 på landsbasis for personer over 17 år, etter sentralitet og landsdel.....	51
Tabell 4.8	BA-regioner med størst og lavest median bruttoinntekt i 2012.....	52
Tabell 4.9	Pendling til og fra ulike regiontyper, 2012.....	53
Tabell 4.10	BA-regioner med størst netto innpendling, 2012.....	53
Tabell 4.11	BA-regioner med størst positiv og negativ differanse mellom innpendlingsrate og utpendlingsrate i 2012..	54
Tabell 5.1	Fylkesfordelt bruttoprodukt per landsdel 2011.....	59
Tabell 5.2	Verdiskaping i 2011 etter sentralitet med lønnssummer som indikator.....	60
Tabell 5.3	Gjennomsnittlig årlig vekst i verdiskaping i pst. 2000–2012 med lønnssummer som indikator – BA-regionene med høyest og lavest nivå.....	60
Tabell 5.4	Regional arbeidsproduktivitet 2012 målt som lønn per arbeidstaker etter arbeidssted – BA-regioner med høyest og lavest verdi.....	62
Tabell 5.5	Vekst i regional arbeidsproduktivitet fra 2002 til 2012.....	64
Tabell 5.6	Vekst i regional arbeidsproduktivitet fra 2002 til 2012 – BA-regioner med høyest og lavest verdi.....	65
Tabell 6.1	Næringsstruktur. Næringens sysselsettingsandel i ulike regiontyper, fjerde kvartal 2013.....	67
Tabell 6.2	Næringsstruktur. Næringens sysselsettingsandel i ulike landsdeler, fjerde kvartal 2013.....	68
Tabell 6.3	Ti på topp i et utvalg næringer, næringens sysselsettingsandel i BA-regionen, 2013.....	69
Tabell 6.4	Endringer i næringsstruktur i ulike regiontyper målt etter sysselsetting, prosentvis vekst fra 2008 til 2013 ..	70
Tabell 7.1	Prosentandel av befolkningen (16 år og over) etter sentralitet og landsdel med høyere utdanning i 2013	78
Tabell 7.2	Prosentandel av befolkningen (16 år og over) med høyere utdanning i 2013 – BA-regioner med høyest og lavest andel.....	78
Tabell 7.3	Studietilbøyelighet for aldersgruppen 19–24 år i 2013 etter bosted ved 16 års alder. Prosentandel studenter etter sentralitet og landsdeler.....	80
Tabell 7.4	Andel innovative bedrifter etter sentralitet (produkt- eller prosessinnosvasjon). Tall for perioden 2010–2012.....	83
Tabell 7.5	Samarbeid om innovasjon i ulike regiontyper, 2010–2012.....	83
Tabell 7.6	Egenutførte FoU-investeringer i 2012 i næringslivet per sysselsatt i privat sektor fjerde kvartal 2012 – etter sentralitet og landsdel	84
Tabell 7.7	Ti på topp – FoU per sysselsatt i privat sektor i 2012 i økonomiske regioner (FoU- og innovasjonsundersøkelsen).....	85
Tabell 7.8	Endringer i foretakspopulasjonen etter landsdel og sentralitet i perioden 1.1.2009–1.1.2014 i pst.....	86
Tabell 7.9	Endringer i foretakspopulasjonen i perioden 1.1.2009–1.1.2014 i pst. – BA-regioner med høyest og lavest vekst	86
Tabell 7.10	Andel kvinnelige eiere i nyetablerte personlig eide foretak (ANS, DA eller ENK), 2012.....	87
Tabell 7.11	Andel kvinnelige eiere i personlig eide foretak (ANS, DA eller ENK), 2013.....	87
Tabell 8.1	Bo- og arbeidsmarkedsregioner etter landsdeler og regiontype	92
Tabell 8.2	Folkemengde i bo- og arbeidsmarkedsregionene per 1.1.2014 og i største tettsted per 1.1.2013.....	96

RAPPORTEN I KORTE TREKK

1.1 SAMMENDRAG

Statistikken over endringer i folketallet i norske kommuner i 2013, viser at 292 kommuner hadde vekst i folketallet i fjor. Dette er noe færre enn i toppåret 2011, men fremdeles historisk høyt. Statistisk sentralbyrå (SSB) har detaljerte historiske oversikter over utviklingen i hver enkelt kommune tilbake til 1951. Korrigert for antall kommuner som til en hver tid har eksistert i perioden (fra 744 i 1951 til 428 i dag), har det ikke i noe år vært flere kommuner med vekst i folketallet enn de siste fem årene. Høy innvandring forklarer mye av veksten. Dette gjelder særlig i de mer spredtbygde delene av landet.

Det er markerte forskjeller i bosettingsstrukturen mellom nord og sør. Om lag 74 pst. av landets befolkning bor i storbyregioner og mellomstore byregioner per 1.1.2014.¹ Denne andelen har økt gradvis de siste tiårene, og sentraliseringen har vist seg å være sterkest i perioder med økonomisk høykonjunktur. I Sør-Norge bor i underkant av 80 pst. av befolkningen i storbyregioner og mellomstore byregioner, mens tilsvarende andel i Nord-Norge er drøyt 26 pst. I nord betyr særlig småbyregionene mye. Her bor om lag 45 pst. av befolkningen.

I perioden 2003–2013 har sysselsettingen økt i alle deler av landet. Av regiontypene har sysselsettingsveksten vært klart sterkest i storbyregionene. På landsdelsnivå er det fortsatt Vestlandet som har hatt sterkest vekst. De fleste landsdeler har arbeidsmarkedsregioner med nedgang i sysselsettingen. I siste tiårsperiode finner vi dette nærmest utelukkende blant småsenterregioner og spredtbygde områder.

Mange regioner og bransjer opplevde knapphet på kvalifisert arbeidskraft før finanskrisen. Mye av sysselsettingsbehovet ble dekket av økt arbeidsinnvandring. Stigende etterspørsel etter arbeidskraft, forholdsvis lav arbeidsledighet, et høyt lønnsnivå i Norge sammenliknet med utlandet, og ikke minst utvidelsen av EØS-området

i 2004, har bidratt til rekordhøy innvandring de siste årene, og da særlig fra Polen, Litauen og Sverige. Nettoinnvandringen i 2012 var den høyeste som noen gang er registrert i Norge. Tallet var noe lavere i 2013, men fortsatt svært høyt i historisk målestokk.

Den økonomiske veksten – målt ved lønnsinntekt etter arbeidssted og bosted – er høyere jo større arbeidsmarkedet er. Dette skyldes i stor grad at sysselsettingsveksten er høyere her. Produktivitetsutviklingen har nemlig vist seg å øke med fallende sentralitet. Dette gjør at regionale forskjeller i produktivitet, lønn og inntekt har blitt mindre over tid.

Små regioner med et spesialisert næringsliv er ofte sårbare. En analyse fra Telemarksforskning gjengitt i denne rapporten viser et tydelig mønster der regioner med høy sårbarhet får lavere vekst i antall arbeidsplasser i næringslivet. Samtidig er det slik at vekst også fører til økt sårbarhet, og at regioner som har blitt mer robuste har oppnådd den økte robustheten gjennom tap av arbeidsplasser i bransjer der de før var store. Telemarksforskning konkluderer derfor med at det ikke lar seg gjøre å kombinere en strategi for vekst med en strategi for økt robusthet. Når en region først har blitt spesialisert, vil en vellykket vekststrategi innebære økt sårbarhet.

De siste 30 årene har det vært en markant økning i andelen med høyere utdanning i alle regioner. Forskjellene mellom regionene har likevel økt over tid ved at de regionene som hadde det høyeste utdanningsnivået også har hatt den sterkeste veksten, noe som tyder på stivhengighet. De høyeste utdanningsnivåene finner vi i regioner med utdanningsinstitusjoner, men stivhengigheten gjelder også uavhengig av dette.

Større byregioner har både et høyt utdanningsnivå og høye FoU-investeringer i næringslivet. Dette skulle tilsi at vi her også har høyere innovasjonsrater enn andre deler av landet. FoU- og innovasjonsundersøkelsen 2012 bekrefter tidligere undersøkelser om at dette ikke er tilfelle, og at forskjellene etter sentralitet er relativt små.

¹ Storbyregioner inkluderer Osloregionen, Stavanger/Sandnesregionen, Bergensregionen og Trondheimsregionen. Se forøvrig omtale i kapittel 2 og rapportens vedlegg.

Tilgang til kapital er delvis avhengig av nærheten til utlånsinstitusjonen. En studie fra Menon om lokalbanker som er gjengitt i denne rapporten viser at tilstedeværelse av en liten lokalbank i kommunen øker bedriftens sannsynlighet med å få lån med opptil 30 pst.

Nytt i årets rapport er også en egen omtale av infrastruktur, tilgjengelighet og avstandsuremper.

1.2 OPPBYGGING AV RAPPORTEN

Rapporten er bygd opp rundt fem områder med tilhørende indikatorer. De fire første gir et bilde av samfunnsutviklingen i ulike deler av landet på noen utvalgte indikatorer. Det femte området inneholder presentasjon av indikatorer som sier noe om viktige rammebetingelser for næringsutvikling.

1. Befolkningsutvikling og demografi

Under dette temaet ser vi bl.a. på befolkningsutviklingen og flytting samlet, for ulike aldersgrupper og for kvinner og menn, utvikling i fødselsrater og i andel innvandrere.

2. Arbeidsmarked og inntekt

Mulighet for arbeid er blant de viktigste faktorene for valg av bosted. I dette kapitlet presenteres utviklingen i sysselsettingen og arbeidsledigheten, forskjeller i andelen sysselsatte og inntekt samt pendlingsmønstre og avstandsuremper.

3. Økonomisk vekst og verdiskaping

Økt verdiskaping er en sentral målsetting for regionalpolitikken. Under dette temaet beskrives utvikling i verdiskaping på regionalt nivå ved hjelp av lønnssummer. Økonomisk vekst kan også belyses ved sysselsettingsveksten, som er omtalt under arbeidsmarkedet.

4. Næringsstruktur, spesialisering og sårbarhet

Næringsstrukturen og utviklingen av denne har stor betydning både for arbeidsmarked, bosetting og verdiskaping, og dermed for distrikts- og regionalpolitiske mål. Under dette temaet beskrives den regionale fordelingen av sysselsettingen i næringer etter bransjer, samt områder som er preget av stor grad av spesialisering og dermed er sårbare for endringer i næringen.

5. Kompetanse, kunnskap og innovasjon

Utviklingen i næringslivet varierer mellom regioner ut fra næringsstruktur, bedriftsetableringer, innovasjon og FoU. I kapitlet presenteres en del indikatorer for graden av entreprenørskap og innovasjon i næringslivet i ulike regioner, samt studietilbøyelighet og forskjeller i andelen høyere utdannede. Vi har også for første gang tatt inn statistikk og analyser av eierskap og kapitaltilgang.

2

GEOGRAFI, REGIONER OG DATAFANGST

I analysesammenheng bør en geografisk inndeling av landet være slik at den får frem relevante forskjeller og likheter, samtidig som den er enkel og relevant i en regionalpolitisk sammenheng.

Både i dagligtale og i ulike typer faglige utredninger blir begrepet "regioner" brukt om svært ulike størrelser. Det blir brukt både over (Østersjøregionen) og under (Østlandet) nasjonsnivå, og både om administrative enheter (fylker) og om sammenhengende områder med bestemte fellestrekk (arbeidsmarkedsregioner). Det er i hovedsak den siste betydningen av regionbegrepet vi bruker i denne rapporten.

Tabeller, kart og figurer i denne rapporten er som hovedregel basert på data på kommunenivå som aggregeres til 160 bo- og arbeidsmarkedsregioner (BA-regioner). Departementet har fått gjennomført en oppdatert inndeling i bo- og arbeidsmarkedsregioner, jf. Gundersen og Juvkam (2013). Denne erstatter tidligere inndeling, jf. Juvkam (2002). Inndelingen bygger på faktisk pendling og gir rimelige grenser for størrelse og innhold i det arbeidsmarkedet som både personer og bedrifter reelt benytter seg av. Dette gjør derfor BA-regionene til et interessant nivå for analyser av regionale utviklingstrekk. I enkelte tilfeller brukes fylker eller økonomiske regioner² pga. begrensninger i datatilgangen.

I tabellene og figurene benytter vi i all hovedsak en inndeling av BA-regionene i fem regiontyper, jf. tabell 2.1. Denne inndelingen er en videreføring av inndelingen som ble introdusert i fjorårets rapport og er utarbeidet av Gundersen og Juvkam (2013). Tidligere sentralitetsinndeling har benyttet folketallet i største senter i regionen. Den nye inndelingen er en indeks sammensatt av følgende variabler:

- antall personer bosatt i kommunen
- antall personer bosatt i hele det største tettstedet i kommunen
- antall personer som bor i tettstedet i den enkelte kommune
- antall arbeidsplasser i kommunen
- antall som pendler inn til kommunen
- hvilke tjenester som er tilgjengelige i kommunen
- hvilke offentlige institusjoner som finnes i kommunen
- sentralitet/reiseavstand til senterfunksjoner (SSBs sentralitetsindeks)

Indeksen ble utarbeidet for å lage en senterstruktur og et senterhierarki for innplassering av enkeltkommuner. Dette var en del av byggesteinene for å lage BA-regionene. Sentralitetsinndelingen for BA-regionene er fremkommet ved at den mest sentrale kommunen i BA-regionen bestemmer regionens sentralitet. Dette er også grunnen til at for eksempel antall arbeidsplasser er angitt på kommunenivå og ikke BA-regionnivå. Sentralitetsinndelingen korresponderer godt med arbeidsmarkedets størrelse i BA-regionen, og gir også en beskrivelse av betydningen av størrelsen på arbeidsmarkedet.

Vi benytter også en inndeling av landet i sju landsdeler, jf. tabell 2.2. Vi bruker også her BA-regionene som byggesteiner. Det betyr at enkelte kommuner blir plassert i en annen landsdel enn fylket de tilhører. I vedlegg 1 viser vi hvilke regiontyper, landsdeler og BA-regioner den enkelte kommune i landet er plassert i. Vedlegg 2 viser et kart over BA-regionene i Norge fordelt på sentralitet. I vedlegg 3 fremkommer folkemengden i BA-regionene og i største tettsted i disse.

² Inndelingen i økonomiske regioner er laget av SSB, og baseres på arbeidsmarked og tjenesteområde. Det er til sammen 89 økonomiske regioner som alle forholder seg til de administrative fylkesgrensene.

Tabell 2.1 Kategorisering av BA-regioner etter sentralitet

Regiontype	Beskrivelse ¹	Antall regioner	Antall kommuner i regionene
Storbyregioner	Senter over 150 000 innbyggere, maks tilbud av tjenester og offentlige institusjoner	4	68
Mellomstore byregioner	Senter mellom 19 000 og 150 000 innbyggere, middels til høyt tilbud av tjenester og offentlige institusjoner	16	87
Småbyregioner	Senter mellom 3 500 og 25 000 innbyggere, middels tilbud av tjenester og offentlige institusjoner	31	103
Småsenterregioner	Senter mellom 700 og 6 000 innbyggere, middels til lavt tilbud av tjenester og offentlige institusjoner	43	95
Spredtbygde områder	Senter under 3 900 innbyggere, lavt til svært lavt tilbud av tjenester og offentlige institusjoner	66	75

¹ Beskrivelsen er basert på folketallet per 1.1.2012.

Kilde: Gundersen og Juvkam (2013), Bearbeidet av KMD.

Tabell 2.2 Kategorisering av fylkene i en landsdelsinndeling

Landsdel	Fylker
Øst-Viken	Østfold, Akershus og Oslo
Innlandet	Hedmark og Oppland
Vest-Viken	Buskerud, Vestfold og Telemark
Sørlandet	Aust- og Vest-Agder
Vestlandet	Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane samt Møre og Romsdal
Trøndelag	Sør- og Nord-Trøndelag
Nord-Norge	Nordland, Troms og Finnmark

Kilde: Selstad et al. (2004).

I tillegg til inndelingene i tabell 2.2 har Statistisk sentralbyrå (SSB), på oppdrag fra departementet, klassifisert de norske kommunene i økonomiske regioner etter sentralitet, jf. tabell 2.3. Denne sentralitetsinndelingen er ikke en del av SSBs offisielle geografiske inndelinger, men likevel hensiktsmessig for generelle analyser. De økonomiske regionene er inndelt i kategorier fra minst sentral (0) til mest sentral (3), hvorav den siste er inndelt i tre grupper der avstanden fra senteret i regionen til nærmeste landsdels-senter er avgjørende. Et eksempel på dette er Setesdalsregionen, som klassifiseres som en sentral region, selv om det likevel er en viss avstand til landsdels-senteret (Kristiansand).

Dataene som benyttes i rapporten er i hovedsak hentet fra åpne kilder, primært fra SSB og Panda.³ Der hvor ikke referansen spesifiseres utover at kilden er SSB, er dataene hentet fra SSBs nettbaserte statistikkbank. Mye av bearbeidningen av dataene har skjedd i departementet. Figurer, tabeller og kart i rapporten kan lastes ned fra departementets nettsider.

Tabell 2.3 Kategorisering av økonomiske regioner etter sentralitet

Regiontype	Kriterier ¹
Minst sentral	Regioner som har høyeste kommunesentralitet 0
Mindre sentral	Regioner som har høyeste kommunesentralitet 1
Noe sentral	Regioner som har høyeste kommunesentralitet 2
Sentral - noe avstand fra landsdelssenteret	Regioner som har høyeste kommunesentralitet 3, og hvor sentralkommunen er innenfor 75 minutter fra landsdelssenter
Sentral - liten avstand fra landsdelssenter	Regioner som har høyeste kommunesentralitet 3, og hvor sentralkommunen er innenfor 60 minutter fra landsdelssenter
Sentral - landsdelssenter	Regioner som har høyeste kommunesentralitet 3, og hvor kommunene er innenfor 45 minutter fra landsdelssenter

¹Metodikken SSB har brukt er å tilordne regionen den sentraliteten den mest sentrale kommunen i regionen har. For nærmere om SSBs inndeling av kommuner etter sentralitet, se SSBs standard for sentralitet (2008).

Kilde: SSB.

³ Panda er et økonomisk-demografisk modellsystem utviklet for bruk i regional analyse og overordnet planlegging i fylker og på lavere geografisk nivå. Panda omfatter både databaser og modeller. Se www.pandagruppen.no.

3

DEMOGRAFI OG BEFOLKNINGSUTVIKLING

Norge er et spredtbygd land i Europas periferi. Norge skiller seg ut i en europeisk målestokk ved at mye av landarealet er fjell og vidder, og ved at det ofte er store avstander mellom arbeidsmarkedene. Innenfor denne rammen skal det føres en regionalpolitikk som bidrar til verdiskaping og som opprettholder hovedtrekkene i bosettingsmønsteret. I dette kapitlet ser vi derfor nærmere på et utvalg demografiske utviklingstrekk i Norge, først i en europeisk sammenheng, deretter i et regionalt perspektiv.

3.1 NORGE I NORDEN OG EUROPA

Lav befolkningstetthet i Norden...

Figur 3.1 illustrerer befolkningstettheten i europeiske regioner i 2013. Med unntak av Danmark og de sørlige områdene av Norge, Sverige og Finland, er store deler av det nordiske arealet nærmest folketomt sammenliknet med områdene lenger sør i Europa. Mot dette bakteppet ser man hvorfor regionalpolitikken i disse landene historisk har handlet om å kompensere for ulemper med blant annet lav tetthet og store avstander til større arbeidsmarkeder. Kartet skjuler riktignok en del nyanser ettersom befolkningstettheten her er aggregert til fylkesnivå (NUTS 3). Figur 3.2 visualiserer tydeligere den faktiske

bosettingen i Europa. Norge er det landet i Norden som har størst andel av befolkningen bosatt utenfor tettbygde strøk, og nest etter Island er Norge det landet som har den største andelen ikke-bosatt areal, jf. tabell 3.1.

I dag bor drøyt 80 pst. av befolkningen i Norge i tettsteder. Figur 3.3 illustrerer utviklingen siden midten av 1600-tallet. I tillegg har vi inkludert utviklingen i Norden for tilgjengelige årganger. Urbaniseringen i Norge skjøt fart på 1800-tallet, og var i dette århundret blant de sterkeste i Europa (Myhre 2006). Det høye urbaniseringstempoet har i stor grad vedvart frem til i dag. Et unntak fra dette er mellomkrigstiden, der urbaniseringen i Norge var svak. Dette utsatte Norges urbanisering sammenliknet med våre naboland med flere tiår. Vi ser at det er Finland som har hatt den største veksten i andelen av befolkningen bosatt i tettsteder de siste femti årene.

Tabell 3.1 Befolkningstetthet i Norden og Europa¹

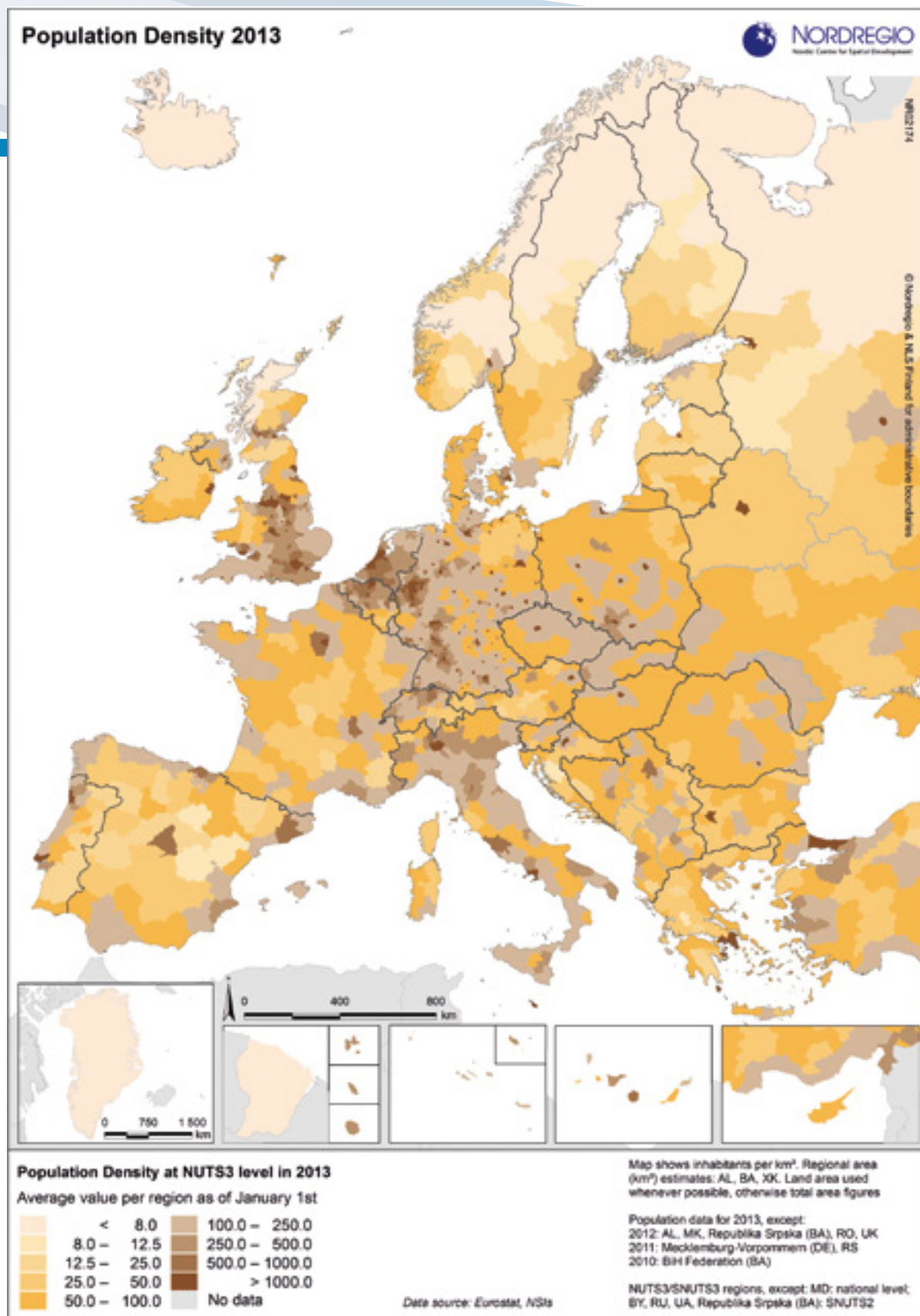
	Norge	Sverige	Danmark	Finland	Island	Europa
Befolkningstetthet (innb./landareal i km ²)	16,5	23,4	130,4	17,8	3,2	116,3
Andel bosatt i tettsted (%)	80,6	85,1	87,4	84,7	93,8	-
Ikke-bosatt areal (%)	81	71	3	66	99	+/- 60

Kilde: Roto (2012), Eurostat og de respektive nordiske statistiske sentralbyråer

¹ Tallet for befolkningstetthet i Europa gjelder EU28 per 2012 (Eurostat). Årstallene for andelen bosatt i tettsted i Norden er hhv. 2014 (Island og Danmark), 2013 (Norge og Finland) og 2010 (Sverige). Det foreligger ikke sammenlignbare tall for andelen bosatt i tettsted i Europa, som i Norden blir definert som en samling hus der det bor minst 200 mennesker og der avstanden mellom bygningene normalt ikke er mer enn 200 meter (50 meter i Norge). Andelen ikke-bosatt areal er basert på bosatte 1x1 km rutenett (Roto 2012). For Europa gjelder tallet i tabellen samlet for EU27 og EFTA-landene samlet. Merk at landarealet til de nordiske landene tilsvarer om lag 25 prosent av landarealet i EU27. De nordiske landene bidrar derfor i vesentlig grad til at det ikke-bosatte arealet for Europa i tabellen blir så pass stort.

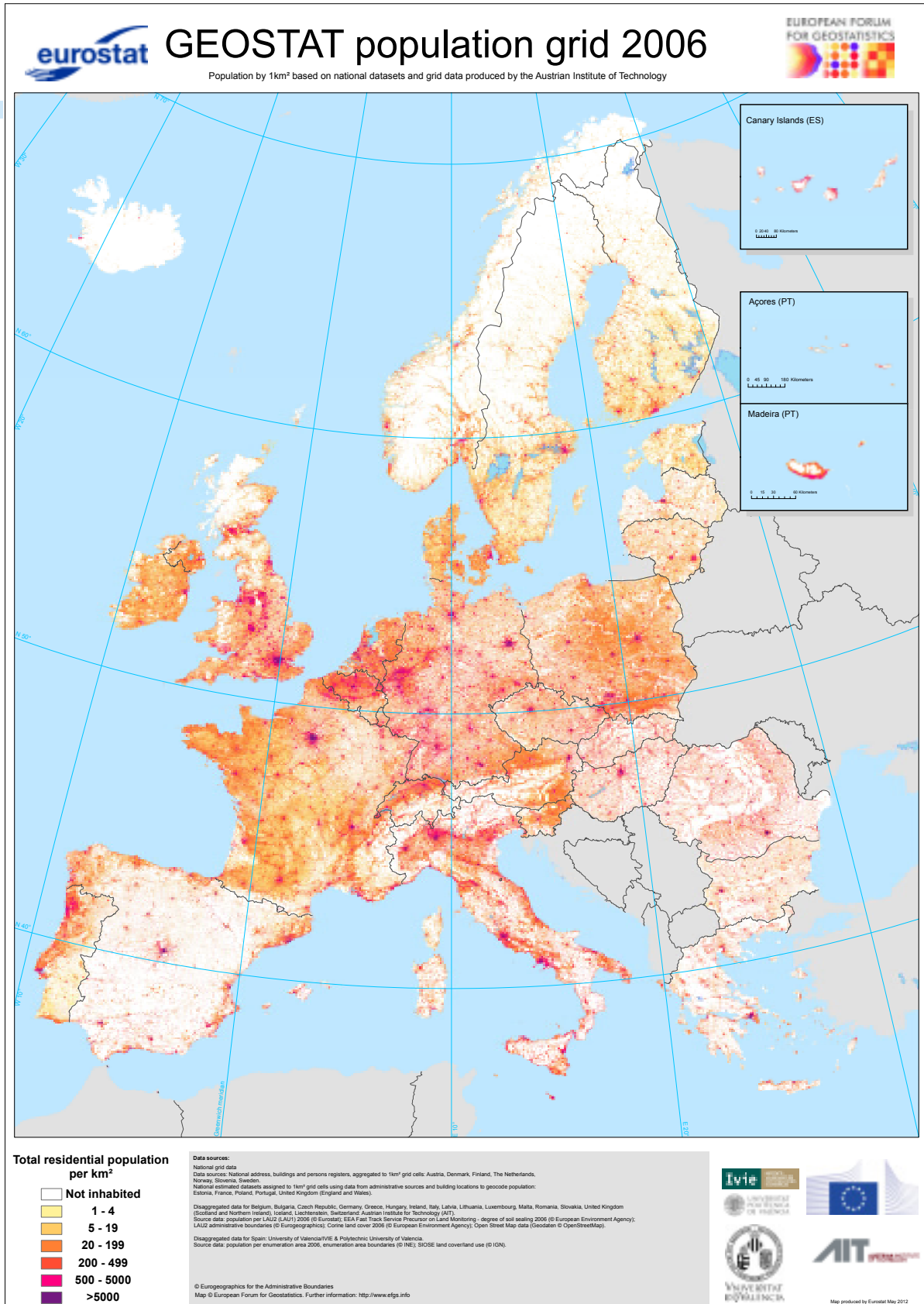

Figur 3.1 Befolningstetthet i europeiske fylker anno 2013

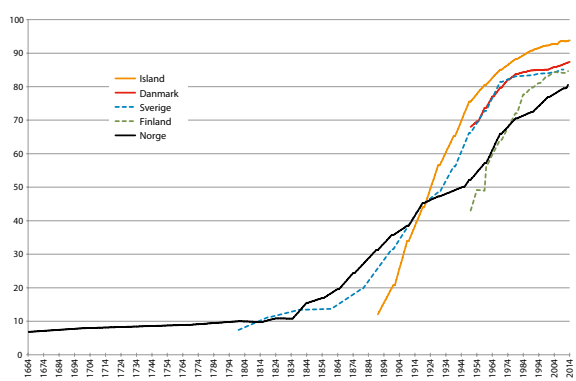

Kilde: Eurostat. Kartlayout og datainnsamling: Linus Rispling, Nordregio.

Figur 3.2 Befolkningstetthet per individuell km² i Europa anno 2011

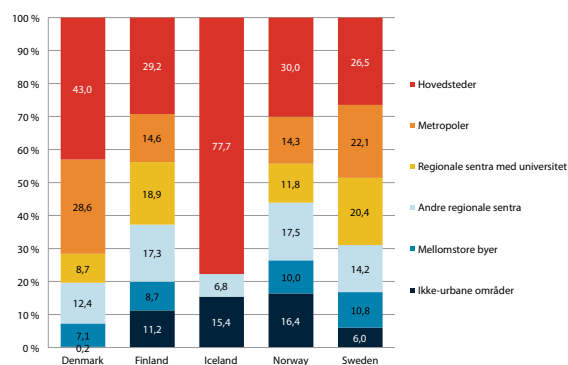

Figur 3.3 Prosentandel av den nordiske befolkning bosatt i tettsted. Utviklingslinjer 1664–2014⁴

Kilde: SSB, Statistics Iceland, Statistiska centralbyrån, Statistikcentralen, Danmarks Statistik og FN. Beregninger: KMD.

Figur 3.4 Prosentandel av befolkningen i ulike bosettingstyper i Norden, 2014

Databearbeiding: Linus Rispling och Johanna Roto, Nordregio.

Figur 3.4 viser prosentandeler av den nordiske befolkning bosatt i ulike bosettingstyper basert på en typologi utarbeidet av Nordregio (Roto 2012). De ikke-urbane områdene er her definert som bo- og arbeidsmarkedsregioner som har under 25 000 innbyggere totalt i regionen.⁵ Norge og Island har de største andelen av befolkningen bosatt i slike "ikke-urbane områder" i Norden. På den annen side har Island samtidig den klart største andelen av befolkningen bosatt i hovedstadsregionen.

... men høy befolkningsvekst

Befolkningsveksten i verden har vært formidabel de siste 60 årene, selv om vekstraten har vært fallende de siste årene, og forventes å falle ytterligere i kommende år (FN 2004).⁶ I 2050 forventes det å være om lag 30 pst. flere mennesker på kloden enn i dag, og 3,5 ganger så mange som i 1950. I Norden er det Island som har hatt den klart største veksten etter andre verdenskrig og frem til i dag. Ifølge hovedscenariet i prognosene som er samlet hos Eurostat, så forventes det at det er Norge av de nordiske landene som vil ha den klart største veksten i tiårene frem mot 2080.

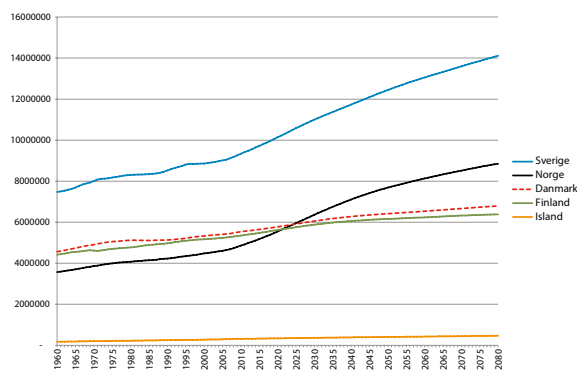
Figur 3.5 viser utviklingen og forventet utvikling i folketallet i de nordiske landene i perioden 1960–2080. Dersom prognosene slår til vil Norge ha flere innbyggere enn Finland allerede i 2022, og flere enn Danmark i 2025. Det er naturligvis verdt å minne om at mye kan slå feil i prognoser med en så lang tidshorisont. Særlig er innvandringskomponenten vanskelig å anslå, og det kan synes som at dagens prognoser for Norges del fremstår i overkant positive.

⁴ Data for Norge omfatter 1664–2013. For Sverige omfatter perioden 1800–2010, for Island er perioden 1890–2014, for Danmark er perioden 1950–2014, mens perioden for Finland er 1950–2013.

⁵ Merk at Nordregios inndeling i BA-regioner ikke er direkte sammenfallende med inndelingen som benyttes for Norge ellers i denne rapporten.

⁶ Se også http://en.wikipedia.org/wiki/Population_growth.

Figur 3.5 Befolkningsutvikling i Norden 1960–2080

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

tallet er det f.eks. bare fire år hvor veksten i pst. var større enn i fjor. Nettoinnvandringen fra utlandet var i 2013 på 40 061 personer og stod dermed for 69,3 pst. av folketilveksten, markert lavere enn de to foregående årene, men samtidig høyere enn 2009, 2007 og alle tidligere år. Innvandringsoverskuddet førte til at antall kommuner med vekst i folketallet ble om lag 59 pst. flere enn hva det ville vært uten innvandringen.⁷

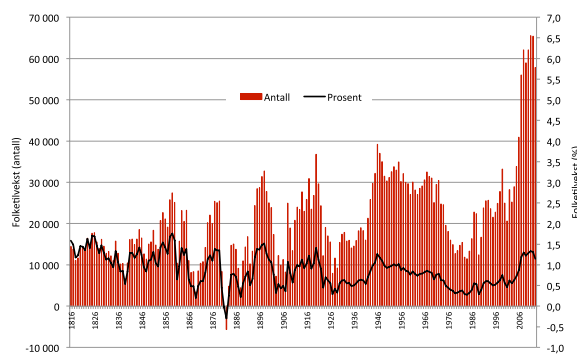
Den regionale befolkningsutviklingen er i stor grad preget av en sentralisering i den forstand at en stadig større andel av befolkningen lever i eller nær større bysentra. Av Norges befolkning bor nå 44,5 pst. i storbyregionene,⁸ mens til sammen 10,8 pst. av befolkningen bor i småsenterregioner eller spredtbygde områder. Til sammenlikning var disse andelenes i 1970 henholdsvis 38,0 og 15,6 pst. og i 2000 henholdsvis 41,2 og 12,7 pst. Se tabell 3.2 for befolkningen fordelt på sentralitet og landsdeler per 1.1.2013.

3.2 UTVIKLING I FOLKETALLET I NORSKE REGIONER

Største befolkningsvekst på 90 år

I det følgende ser vi mer detaljert på utviklingen i folketallet i Norge. Tall fra SSB viser at Norge har hatt en svært høy folketilvekst de siste syv årene.

Figur 3.6 Folketilvekst i Norge 1816–2013. Absolutte tall og prosent

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

I 2013 økte folketallet med 57 781, noe som er snaut 7 800 færre enn rekordåret 2011, men likevel svært høyt – det sjette høyeste – i historisk målestokk. På hele 1900-

Figur 3.7 viser at de minste regiontypene har hatt nedgang i folketallet siden 1993, men det meste av nedgangen kom frem til 2006. Siden 2007 har utviklingen vært markant bedre i alle deler av landet, med unntak av spredtbygde områder, hvor folketallet har flatet ut. De største byområdene har hatt vedvarende vekst.⁹

⁷ I 2013 var det befolkningsvekst i 292 av dagens 428 kommuner. 112 av disse kommunene ville ikke hatt befolkningsvekst uten nettoinnvandringen (dette som følge av fødselsunderskudd og/eller innenlandsk utflytting).

⁸ Merk at vi, som beskrevet i kapittel 2, i årets rapport – som i fjor – bruker en inndeling i storbyregioner som omfatter færre storbyregioner enn i tidligere rapporter. Storbyregionene omfatter nå Oslo, Stavanger/Sandnes, Bergen og Trondheim (inkl. omlandskommuner). Se forøvrig rapportens vedlegg.

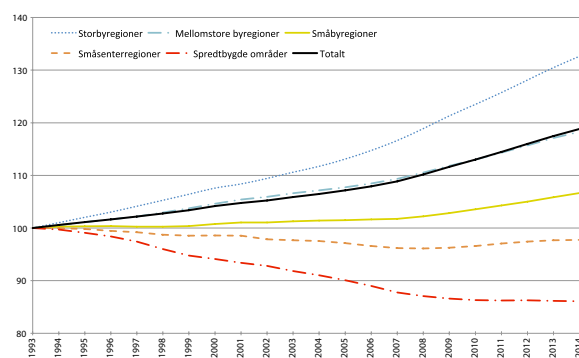
⁹ Når vi med utgangspunkt i dagens kommunestruktur og inndeling i BA-regioner og sentralitet, som benyttes i denne rapporten, ser på befolkningsutviklingen siden 1966 – da de fleste kommunesammenslåingene på 1960-tallet var fullført – er det bare to år hvor det i sum har vært vekst i de spredtbygde områdene: 1992 og 2011.

Tabell 3.2 Befolkning per 1.1.2014 etter sentralitet og landsdel

	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	1 274 209	202 501	70 982			1 547 692
Innlandet		198 542	78 336	62 183	12 104	351 165
Vest-Viken		518 020	99 828	26 526	16 748	661 122
Sørlandet		214 669	24 235	51 574	4 972	295 450
Vestlandet	730 352	251 162	176 888	144 911	28 828	1 332 141
Trøndelag	267 887		110 799	51 543	13 123	443 352
Nord-Norge		125 678	214 175	81 727	56 554	478 134
Totalt	2 272 448	1 510 572	775 243	418 464	132 329	5 109 056

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Figur 3.7 Befolkningsendring 1.1.1993–1.1.2014 (1993=100)

Kilde: Eurostat. Beregninger: KMD

Dette gir seg også utslag i hvilke BA-regioner vi finner på topp og bunn hva gjelder befolkningsvekst. I tabell 3.3 ser vi på veksten i siste tiårsperiode. På topp finner vi sentrale regioner i alle landsdeler, mens områdene med størst befolkningsnedgang finnes blant regioner med få innbyggere, særlig i Nord-Norge.

3.3 FLYTTING, ØKONOMI, BRUTTO- OG NETTOSTRØMMER

Flytting til sentrale strøk øker i høykonjunktur

1. januar 2014 var det 7,5 pst. flere personer totalt i Norge i alderen 15–35 år enn det var i 1984. I samme periode har spredtbygde områder om lag 38 pst. færre personer i denne aldersgruppen, mens småsenterregionene har drøyt 23 pst. og småbyregionene har snaut 13 pst. færre. Storbyregionene har i dag nesten 163 000 flere personer i denne aldersgruppen enn i 1983.

Det er en sterk statistisk sammenheng mellom flytting og økonomiske konjunkturer. Tilbøyeligheten til å flytte øker i tider da tilgangen på arbeid er god, og omvendt, flyttetilbøyeligheten er lavere når arbeidsledigheten er høy. Dette skyldes antakelig at det er lettere å realisere flytteønsker i perioder hvor det er lettere å få arbeid overalt (Carling 1999:18). Sammenhengen mellom sentralisering og økonomiske konjunkturer er noe mer komplisert, men de siste tiårene har "konjunktorene [skapt] svingninger rundt en sentraliserende grunn-trend" (Østby 2002:4). Det har vist seg at sentraliseringen er sterkest i perioder med høy, men fallende arbeidsledighet, og lavest i perioder med lav, men økende arbeidsledighet (Carling 1999:18). Dette kan dels skyldes at

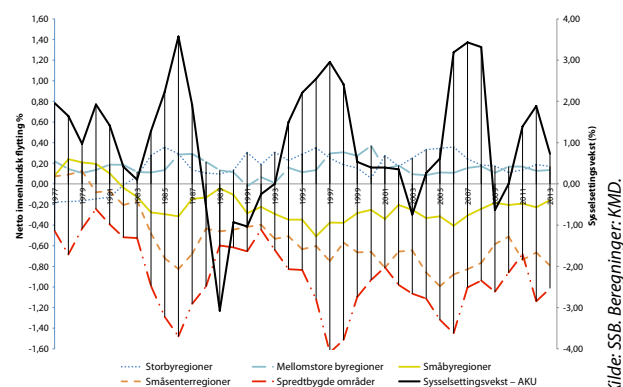
Tabell 3.3 Befolkningsvekst 1.1.2004–1.1.2014 i pst. – BA-regioner med størst vekst i befolkningen og størst befolkningsnedgang

Ti på topp	Vekst i folketall	Ti på bunn	Reduksjon i folketall
Stavanger/Sandnes	19,5	Loppa	-23,6
Oslo	17,7	Bindal	-18,3
Trondheim	15,2	Torsken/Berg	-17,7
Bergen	15,1	Ibestad	-17,3
Tromsø	14,0	Fedje	-16,2
Kristiansand	13,4	Leka	-13,6
Drammen	13,3	Vanylven	-12,9
Alta	12,8	Vardø	-12,6
Ålesund	12,3	Måsøy	-12,1
Moss	12,3	Kvæangen	-12,1

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

konjunktursvingningene er sterkere i sentrale strøk og dermed at tilgangen på arbeid øker mer i sentrale strøk i en oppgangstid og reduseres tilsvarende mer i en nedgangstid (se kapitlet om økonomi). Det kan også skyldes at den økende flyttetilbøyeligheten som sådan styrker sentraliseringen, ved at nettoeffekten styrkes når både inn- og utflytting til et område øker.¹⁰ Og dels kan det skyldes at strømmen i sentraliserende retning øker etter en lavkonjunktur fordi flere da får realisert sitt ønske om å flytte til mer sentrale strøk, som de har utsatt i den forutgående perioden da tilgangen på arbeidsplasser var liten.

Figur 3.8 Årlig netto innenlandsk flytting etter sentralitet i pst. av middelfolkemengden¹¹ samt årlig vekst i sysselsetting¹² på landsbasis 1977–2013

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

¹⁰ Dette innebærer økt flytting både fra sentrale til mindre sentrale regioner og vice versa. I lavkonjunkturer vil det fremdeles være mye utdanningsrelatert flytting fra mindre sentrale til (mer) sentrale strøk, uten at dette motvirkes av tilsvarende desentralisert flytting motsatt vei.

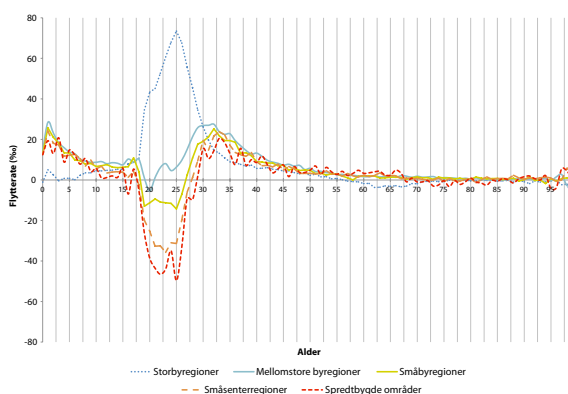
¹¹ Middelfolkemengden for et gitt år xt (f.eks. 2013) er lik gjennomsnittet av folkemengden i xt (1.1.2013) og xt+1 (1.1.2014). Middelfolkemengden for en gitt periode er lik gjennomsnittet av middelfolkemengdene i årene som omfatter perioden.

¹² Det er her lagt inn et tidsetterslep på ett år på sysselsetnings-tidsserien. I tillegg skjedde en større omlegging av AKU fra januar 2006. Her er nye tall for 2006 benyttet.

I figur 3.8 ser vi at netto innenlandsk flytting fra de mindre sentrale områdene var sterkere i periodene med økonomisk vekst og lav arbeidsledighet, som på 1980-tallet og på midten av 1990-tallet. I første del av forrige høykonjunktur så vi igjen en økt nettoflytting fra mindre sentrale til mer sentrale områder.

Tilgangen på relevant arbeid er for mange avgjørende for om man velger å flytte eller ikke. Samtidig går det frem av bo- og flyttemotivundersøkelsen fra 2008 at steds- og miljøfaktorer er blitt viktigere for folks bostedsvalg enn tidligere.

Figur 3.9 Gjennomsnittlig årlig nettoflytting i promille av middelfolkemengden for perioden 1.1.2007-1.1.2014 etter sentralitet og alder (ettårsgrupper)

Figur 3.9 viser at ungdom og personer i etableringsfasen søker inn til (særlig senterkommuner i) storbyregionene Oslo, Bergen, Stavanger og Trondheim. Dette er ungdom som i stor grad vil ta fatt på høyere utdanning eller ferdigutdannede som skal ta fatt på en yrkeskarriere. Etter endt utdanning og i løpet av etableringsfasen ser vi at særlig de mellomstore byregionene, men også øvrige regiontyper, har en kraftig tilflytting. Vi ser at dette også gjenspeiles i de yngste aldersgruppene.

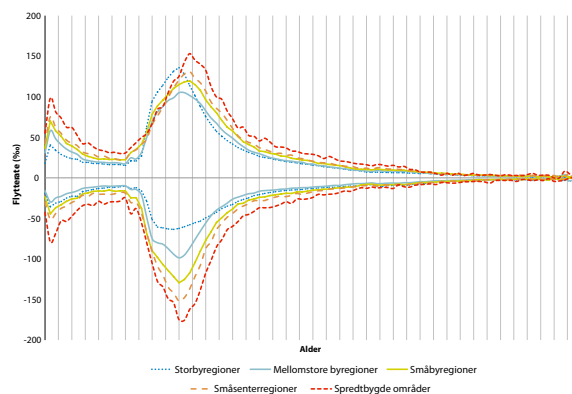
At de mellomstore byregionene i større grad trekker til seg innbyggere enn de mindre regiontypene har bl.a.

sammenheng med det desentraliserte tilbudet av høyere utdanning. Slik sett kan disse ha en viktig oppdemningsfunksjon for videre flytting til storbyene. Det er et tydelig mønster at folk under utdanning flytter til sentrum, mens mange i en senere fase flytter til omlandskommunene der boligkostnadene er lavere (jf. Regionale utviklingstrekk 2008). Disse tar med seg barna sine, noe som gir utslag i en positiv nettoflytting til omlandskommunene i de yngste aldersgruppene.

Spredtbygde områder, småsenterregioner og småbyregionene mister mange av de unge under utdanning, men har så netto tilflytting av personer i 30-årene. Etter fylte 40 år er flyttebevegelsene relativt begrenset. Utflyttingen har i det store og hele vært for stor til at de minst sentrale regionene kan holde på folketallet. Befolkningsnedgangen har riktignok blitt kraftig redusert de siste årene, og i 2011 var det endog svak vekst også i de spredtbygde områdene. Veksten skyldes i hovedsak innflytting fra utlandet (se også figur 3.21).

Figur 3.10 Gjennomsnittlig årlig inn- og utflytting i promille av middelfolkemengden for perioden 1.1.2007-1.1.2014 etter sentralitet og alder (ettårsgrupper)

Kilde: Panda. Beregninger: KMD.

Kilde: Panda. Beregninger: KMD.

Det er likevel viktig å ha in mente at det netto flyttetapet som fremkommer i figur 3.9 skjuler at det også er store flyttestrømmer til småbyregionene, småsenterregionene og spredtbygde områder.¹³

Figur 3.10 viser bruttostrømmene bak nettotallene i figur 3.9. Vi ser f.eks. at samtidig som det er mange som flytter fra spredtbygde områder, så er det også mange som flytter til – og da særlig i de aldersgruppene hvor også utflyttingen er størst. Figuren indikerer at det i forhold til folkemengden til og med flytter noe flere personer til disse områdene, enn til storbyregionene. Men siden det også flytter flere fra de samme områdene, blir likevel nettoflyttingen negativ. Storbyregionene skiller seg ut ved at de har mye mindre utflytting. Innflyttingen dit er omtrent på samme relative nivå som for de andre regiontypene

3.4 INNENLANDSK FLYTTING, INNVANDRING OG FØDSELSOVERSKUDD

Store forskjeller i den innenlandske nettoflyttingen...

I figur 3.8 så vi hvordan den innenlandske flyttingen har fordelt seg etter sentralitet de siste 35 årene. En stor andel av ungdomskullene tar høyere utdanning og flytter derfor fra spredtbygde områder og småsenterregioner til storbyregioner (se også figur 3.6 i Regionale utviklingstrekk 2010). Som nevnt har den innenlandske nettoutflyttingen fra spredtbygde strøk og småsenterregionene avtatt noe de senere årene, noe som også avspeilet seg i figur 3.8. Vi har òg sett at det i alle regiontyper er en betydelig innflytting samtidig med

utflyttingen.¹⁴ I de neste avsnittene ser vi nærmere på nettotallene.

Tabell 3.4 viser at det på landsdelsnivå bare er Trøndelag og det sentrale østlandsområdet (Øst-Viken og Vest-Viken) som i sum har hatt netto innenlandsk tilflytting det siste tiåret. Generelt har det vært netto utflytting i de minste regiontypene. Det samlede flyttetapet har vært størst i de spredtbygde områdene i Nord-Norge, med et netto flyttetap på nesten 13 pst. Flyttetapet har også vært vesentlig i spredtbygde områder i Innlandet og på Vestlandet.

Av landets 160 bo- og arbeidsmarkedsregioner, er det 23 som har hatt netto innenlandsk tilflytting i siste tiårsperiode. Tabell 3.4 viser at det i hovedsak er byregioner rundt Oslofjorden som har hatt størst netto innflytting. Enkeltregionene som har hatt størst netto utflytting er, med unntak av Stor-Elvdal og Sunndal, alle i Nord-Norge. Dette er små arbeidsmarkedsregioner som kun består av én eller to kommuner.

De minst sentrale regiontypene har samlet sett et betydelig innenlandsk flyttetap de siste ti årene. For spredtbygde områder og småsenterregioner er dette tilfelle i alle landsdeler. For småbyregioner gjelder det for alle landsdeler utenom Østlandet. Det er ellers verdt å merke seg at mellomstore byregioner i Nord-Norge, som omfatter Bodø og Tromsø, har et samlet innenlandsk flyttetap de siste ti årene.

¹³ Se også boks 2.2 i Meld. St. 13 (2012–2013) Ta heile Noreg i bruk for en kartografisk fremstilling av dette poenget.

¹⁴ Et mål på den totale flytteaktiviteten i et gitt område er bruttomobiliteten, som vil si antall inn- og utflyttinger i et gitt område i forhold til folkemengden. Dersom vi sammenlikner ulike regiontyper og ser på (måler mobiliteten som) totalt antall flyttinger over kommunegrensene i forhold til folkemengden i de ulike regiontypene, så er mobiliteten størst i de mest sentrale områdene av landet. Vurderer vi heller mobiliteten i forhold til flyttinger mellom ulike regiontyper, så er mobiliteten størst i mindre sentrale områder.

Tabell 3.4 Netto innenlandsk flytting (NIF) 1.1.2004-1.1.2014 i pst. av middelfolkemengden – BA-regioner med mest innflytting og størst utflytting

Ti på topp	NIF	Ti på bunn	NIF
Halden	5,9	Lødingen	-26,0
Fredrikstad/Sarpsborg	4,6	Nesna	-21,4
Moss	4,6	Loppa	-20,5
Drammen	3,7	Vadsø	-19,8
Trondheim	3,1	Torsken/Berg	-19,1
Askim/Eidsberg	3,1	Måsøy	-18,9
Orkdal	2,7	Stor-Elvdal	-18,9
Tønsberg	2,6	Gamvik	-17,8
Elverum	2,6	Sunndal	-17,5
Oslo	2,5	Salangen	-17,3

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Tabell 3.5 Netto innenlandsk flytting 1.1.2004–1.1.2014 i pst. av middelfolkemengden

	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	2,5	4,6	4,4			2,9
Innlandet		0,7	0,9	-7,4	-11,6	-1,2
Vest-Viken		1,8	0,5	-10,6	-5,5	0,9
Sørlandet		1,8	-0,1	-6,8	-8,0	-0,1
Vestlandet	1,4	-1,3	-4,6	-7,9	-11,1	-1,3
Trøndelag	3,1		-2,2	-4,6	-5,8	0,6
Nord-Norge		-0,5	-6,2	-8,7	-12,9	-6,0
Totalt	2,2	1,3	-2,6	-7,6	-10,6	0,0

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

... men balansert nettoinnvandring

Innvandringen har vært betraktelig mer balansert enn den innenlandske flyttingen det siste tiåret, når vi ser på utviklingen i forhold til folkemengden i landsdelene og ulike regionstyper.

Vi ser av tabell 3.6 at innvandringen har vært størst til Vestlandet av landsdelene, samt småsenterregionene og storbyregionene av sentralitetstypene. Det mest slående er likevel likheten mellom alle regionstypene, og den store forskjellen fra den innenlandske flyttefordelingen vist i tabell 3.5.

Tabell 3.6 Nettoinnvandring 1.1.2004–1.1.2014 i pst. av middelfolkemengden

	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	8,5	5,0	4,5			7,9
Innlandet		5,2	4,0	7,6	10,2	5,6
Vest-Viken		6,0	6,6	12,6	5,4	6,3
Sørlandet		6,6	6,0	8,5	9,3	6,9
Vestlandet	8,6	7,9	7,9	8,2	8,6	8,3
Trøndelag	6,3		5,4	7,1	5,4	6,1
Nord-Norge		6,4	7,1	7,7	8,7	7,2
Totalt	8,3	6,2	6,4	8,2	8,1	7,4

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Tabell 3.7 Nettoinnvandring 1.1.2004–1.1.2014 i pst. av middelfolkemengden – BA-regioner med mest og minst innflytting

Ti på topp	Nettoinnvandring	Ti på bunn	Nettoinnvandring
Nesna	27,5	Karasjok	1,4
Lødingen	25,5	Kautokeino	1,5
Stor-Elvdal	21,1	Tydal	1,6
Gamvik	20,1	Fedje	1,7
Vadsø	18,6	Bindal	2,0
Salangen	17,6	Beiarn	2,5
Træna	17,2	Namsskogan	2,5
Hitra/Frøya	16,5	Osen	2,6
Sunndal	16,3	Lierne	2,6
Hasvik	15,9	Halden	2,9

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Tabell 3.7 viser at det er mindre arbeidsmarkedsregioner i all hovedsak i Midt- og Nord-Norge som både har hatt størst og minst prosentmessig innvandring det siste tiåret. Det er fortsatt ingen arbeidsmarkedsregioner som har hatt netto utvandring i siste tiårsperiode. Mange av

regionene med stor nettoinnvandring ligger på motsatt ende av skalaen når det gjelder netto innenlands flytting. For eksempel hadde Lødingen et netto innenlandsk flyttetap på 26 pst. i den siste tiårsperioden.

Tabell 3.8 Fødselsoverskudd 1.1.2004–1.1.2014 i pst. av middelfolkemengde

	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	6,8	1,1	0,5			5,7
Innlandet		-0,6	-3,0	-3,0	-4,2	-1,7
Vest-Viken		1,4	0,7	-1,4	-2,6	1,1
Sørlandet		4,2	3,1	1,2	-1,0	3,5
Vestlandet	7,1	4,2	3,1	0,2	-2,8	5,0
Trøndelag	5,8		1,4	-0,8	-4,4	3,6
Nord-Norge		7,2	1,4	0,2	-3,3	2,1
Totalt	6,8	2,4	1,2	-0,4	-3,2	3,7

Kilde: SSB og Panda. Beregninger: KMD.

Tabell 3.9 Fødselsoverskudd 1.1.2004–1.1.2014 i pst. av middelfolkemengden – BA-regioner med størst overskudd og størst underskudd

Ti på topp	Fødsels-overskudd	Ti på bunn	Fødsels-underskudd
Alta	8,4	Ibestad	-13,6
Stavanger/Sandnes	8,4	Beiarn	-9,0
Tromsø	8,1	Loppa	-8,0
Kautokeino	7,5	Torsken/Berg	-7,7
Oslo	6,7	Kvæningen	-7,4
Bodø	6,2	Stor-Elvdal	-7,4
Bergen	5,9	Moskenes	-7,0
Trondheim	5,7	Fedje	-7,0
Stord	5,5	Steigen	-6,6
Førde	5,0	Hamarøy	-6,3

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Tabell 3.8 og 3.9 viser fødselsoverskuddet det siste tiåret fordelt på hhv. landsdeler, sentralitet og ytterpunktene blant BA-regionene. Tilflyttingen av yngre aldersgrupper til byene gjenspeiles i fødselsoverskuddet. Mens forubbing preger de spredtbygde områdene og småsenterre-

gionene med flere døde enn fødte, er det relative fødselsoverskuddet størst i storbyene. Tabell 3.8 viser også at det på landsdelsnivå er i Øst-Viken og på Vestlandet hvor fødselsoverskuddet i forhold til folkemengden er størst.

Tabell 3.10 Gjennomsnittlige fruktbarhetsrater (SFT)¹ for perioden 1.1.2008–1.1.2013

	Storby- regioner	Mellomstore byregioner	Småby- regioner	Småsenter- regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	1,84	1,86				1,84
Innlandet		1,82	1,77	1,97	1,79	1,83
Vest-Viken		1,83	1,87	1,80	1,94	1,84
Sørlandet		2,00	2,18	2,08	1,94	2,03
Vestlandet	2,02	2,07	2,11	2,01	2,01	2,04
Trøndelag	1,92		2,03	1,97	1,58	1,95
Nord-Norge			1,99	1,91	1,83	1,94
Totalt	1,91	1,91	1,99	1,98	1,86	1,92

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

¹ Samlet fruktbarhetstall (SFT) kan tolkes som gjennomsnittlig antall levendefødte barn hver kvinne kommer til å føde i hele kvinnens fødedyktige periode (15-49 år), under forutsetning av at fruktbarhetsmønsteret i perioden vedvarer og at dødsfall ikke forekommer.

Av de ti regionene med størst fødselsunderskudd, er hele åtte i Nord-Norge. På regiontypenivå er fødselsoverskuddet klart størst i storbyregionene. I småsenterregionene og de spredtbygde områdene har det i siste tiårsperiode dødd flere mennesker enn det er blitt født. Det samme gjelder for Innlandet.

Tabell 3.9 viser at det i hovedsak er større og sentrale BA-regioner som dominerer på plussiden. Et unntak er Kautokeino, som er den BA-regionen som har hatt fjerde høyest fødselsoverskudd det siste tiåret. På minussiden finner vi flere regioner som også befant seg i bunnsjiktet på oversiktene over netto innvandring og innenlandsk flytting.

Netttilflyttingen av unge voksne til byregionene – og dermed av kvinner i fødedyktig alder – har foregått over lang tid. Dette har ført til at en stadig større andel av barna fødes i disse områdene. Byregionene kan dermed få store fødselsoverskudd selv om fruktbarhetsraten ikke er tilsvarende høy (jf. tabell 3.8 vs. tabell 3.10). Siden midten av 1970-tallet har trenden vært at forskjellene mellom fylkene og regiontypene har blitt mindre. Jevnt over har fruktbarheten vært, og er fremdeles, høyest

langs kysten, særlig på Sørlandet, Vestlandet, Nord-Trøndelag og i Finnmark.

Det samlede fruktbarhetstallet for perioden 1.1.2008-1.1.2013 var på 1,92. Dette er en marginal nedgang fra perioden 1.1.2007-1.1.2012, hvor det samlede fruktbarhetstallet var på 1,93. Fruktbarheten har gått ned i alle regiontyper med unntak av mellomstore byregioner, hvor den har holdt seg stabil. Fruktbarheten har gått ned i alle landsdeler med unntak av Innlandet, hvor den steg marginalt. Økningen i Innlandet fant sted både i mellomstore byregioner og småbyregioner.

Stort fødselsoverskudd skyldes ikke nødvendigvis høy fruktbarhet. Dersom vi forutsetter at nettoutflyttingen er null, må fruktbarhetsraten overstige 2,06 for at folketallet ikke skal synke på sikt. Tabell 3.10 viser at Vestlandet og Sørlandet ligger nærmest denne verdien på landsdelsbasis i perioden 2008-2012. Fruktbarheten har generelt vært noe lavere i de spredtbygde områdene enn i øvrige regiontyper. Blant BA-regionene er det i siste femårsperiode regioner i Trøndelag som står øverst på bunnslisten.

Tabell 3.11 Gjennomsnittlig fruktbarhetsrater (SFT) for perioden 1.1.2008–1.1.2013. BA-regioner med høyest og lavest fruktbarhetsrate

Ti på topp	SFT	Ti på bunn	SFT
Lurøy	2,42	Lierne	1,31
Åseral	2,41	Meråker	1,37
Austevoll	2,38	Tydal	1,37
Hjelmeland	2,37	Lebesby	1,41
Namsskogan	2,37	Træna	1,41
Flekkefjord	2,31	Åfjord/Roan	1,47
Sirdal	2,30	Ibestad	1,52
Eigersund	2,27	Valle/Bykle	1,52
Osen	2,25	Flatanger	1,56
Nissedal	2,25	Måsøy	1,56

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

3.5 FLYTTING OG KJØNN, BARN OG ELDRE

Mindre kjønnsforskjeller i flyttemønstrene...

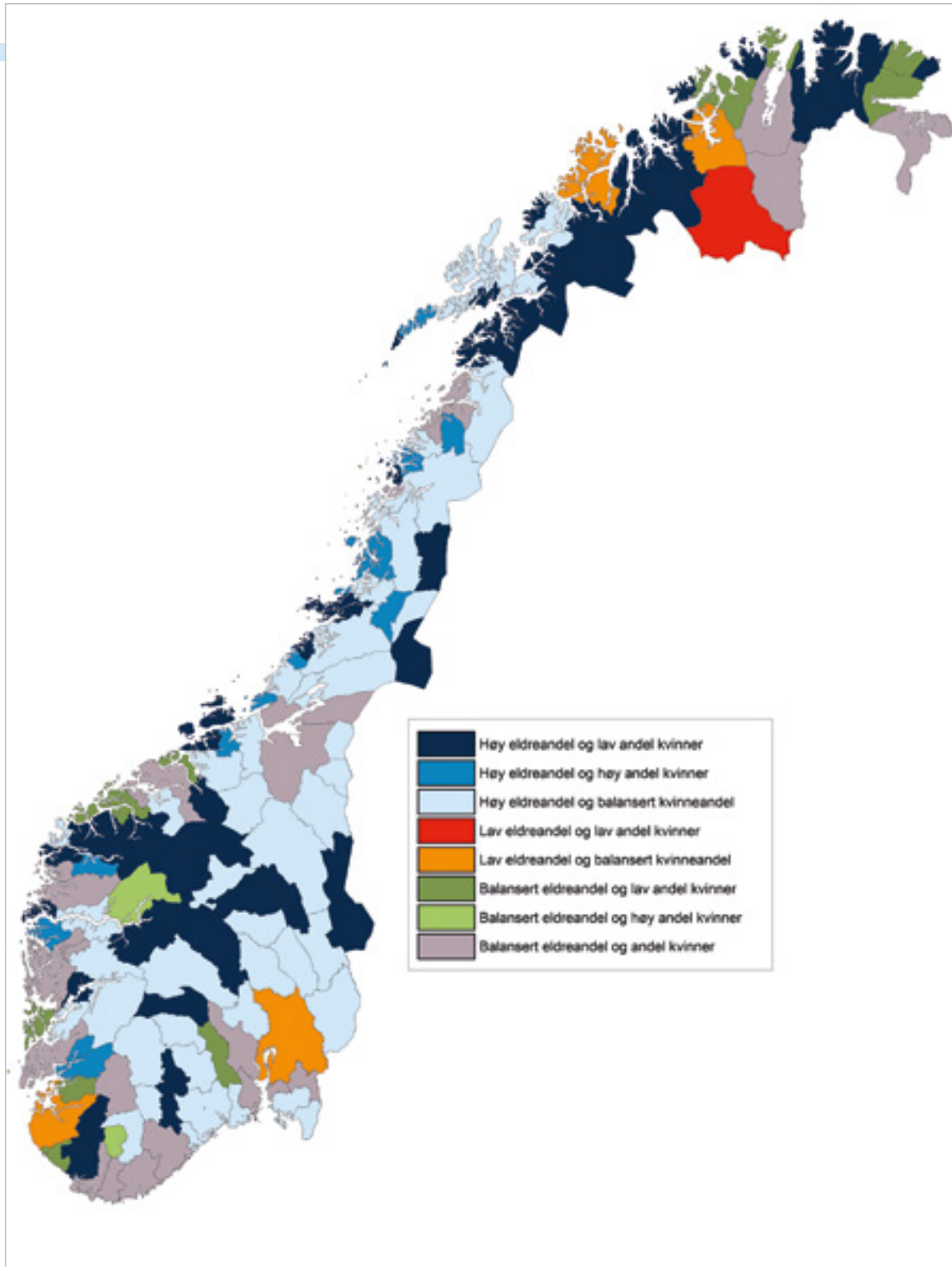
Bl.a. grunnet ulik tilgang på næringseiendom og arbeid er menn mer stedbundne enn kvinner. Dette bidrar til at færre kvinner bosetter seg i den kommunen de vokste opp i og i større grad flytter til mannens hjemsted ved samlivsetableringer. Dette har også lenge bidratt til at netto flyttetap fra de minst sentrale kommunene har vært større for kvinner enn for menn, med den følge at det har blitt et overskudd av menn i reproduktiv alder i disse områdene. Sørli (2004, 2006) har gjennom livsløps- og kohortanalyser vist at bofastheten i kommunene har stabilisert seg. For årskullene født mellom 1965 og 1970 har flyttetapet økt noe for menn i de minst sentrale kommunene, sammenliknet med tidligere årskull.¹⁵ Derfor var det frem til 2006 bare mindre flyttetapsfor-

skjeller mellom kvinner og menn når årskullene når 35 års alder (Sørli 2006:16). En mulig årsak til denne utviklingen kan være at det er blitt en større samvariasjon i livsløpet mellom kjønnene. Dvs. at forskjeller i tidspunkt for utdanning og jobb er mindre nå enn før. Dermed kan man også forvente en større grad av likhet i flyttemønstret.

Dette kommer også til uttrykk dersom man studerer flyttetall fordelt på kjønn de siste årene. Det er ikke slik at det er en overvekt av kvinner som flytter fra perifere strøk. Siden 2006 har det tvert imot vært flest menn som har flyttet (innenlandsk), men forskjellen mellom kjønnene er liten. Dette må antakelig ses i sammenheng med at det i samme periode har vært flere menn enn kvinner som har innvandret fra utlandet til perifere strøk.

¹⁵ Sørli's analyser er basert på SSBs flyttemønstremateriale, hvor alle flyttemeldinger gjennom perioden 1964–2003 er lenket sammen til individuelle flyttekjeder. Sørli (2006) ser på årskullene født 1966–1970, fulgt fra de var 15 år til de var 33–37 år i 2003. Sørli ser for øvrig på minst sentrale kommuner etter SSBs definisjon. Dette tilsvarer i hovedsak småsenterregioner og spredtbygde områder.

Figur 3.11 Nettoflytting 1.1.2004–1.1.2014 etter kjønn. BA-regioner

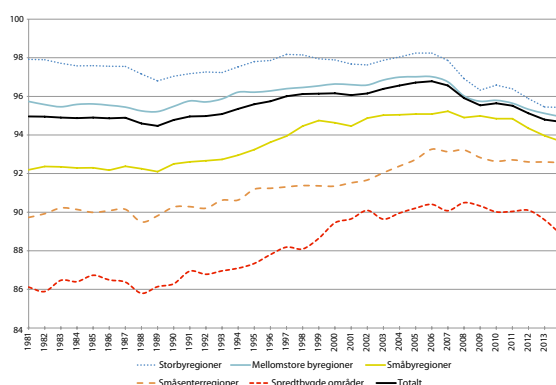
Kilde: Panda. Kart og beregninger: KMD.

... men fortsatt skjev kjønns- og alderssammensetning mange steder

Kjønnsfordelte folketall finnes tilbake til 1769. Ifølge SSB var 2011 første gang det var registrert flere menn enn kvinner i befolkningen. Per 1.1.2014 var det i Norge totalt 99,0 kvinner per 100 menn, mens tallet i 2011 var 99,9. I aldersgruppen 15-44 år var det bare 94,7 kvinner per 100 menn per 1.1.2014. Årsaken til dette er dels at det fødes 4-6 pst. flere gutter enn jenter. Dødeligheten er imidlertid større for menn enn for kvinner, noe som gjør at mannsoverskuddet gradvis minker med alderen.¹⁶ Hovedårsaken til mannsoverskuddet i dag er likevel innvandringen. Nettoinnvandringstall fra SSB viser at det fra 1985 til og med 2013 totalt sett har innvandret snaut 26 000 flere menn enn kvinner i aldersgruppen 16-44 år.

Figur 3.12 viser kjønnsfordelingen fordelt etter sentralitet for aldersgruppen 15-44 år. Fordelingen er jevnest i storbyregionene. I spredtbygde områder var det 88,9 kvinner per 100 menn i denne aldersgruppen per 1.1.2014, en nedgang fra toppåret i 2006. Figuren viser at de regionale forskjellene er betydelig redusert siden begynnelsen av 1980-tallet. Årsaken er antakelig dels at det til tider har flyttet ut flere menn enn kvinner i denne aldersgruppen, og dels at det til tider (særlig fra begynnelsen av 1990-tallet til midten av 2000-tallet) har kommet flere kvinner enn menn fra utlandet. Samtidig ser vi at det er et knekk i trenden rundt 2007, noe som kan relateres til den spesielt store arbeidsinnvandringen de siste årene, hvor det har vært en klar overvekt av menn.

Figur 3.12 Kjønnskvisningen (antall kvinner per 100 menn) i aldersgruppen 15-44 år etter sentralitet 1.1.1981-1.1.2014

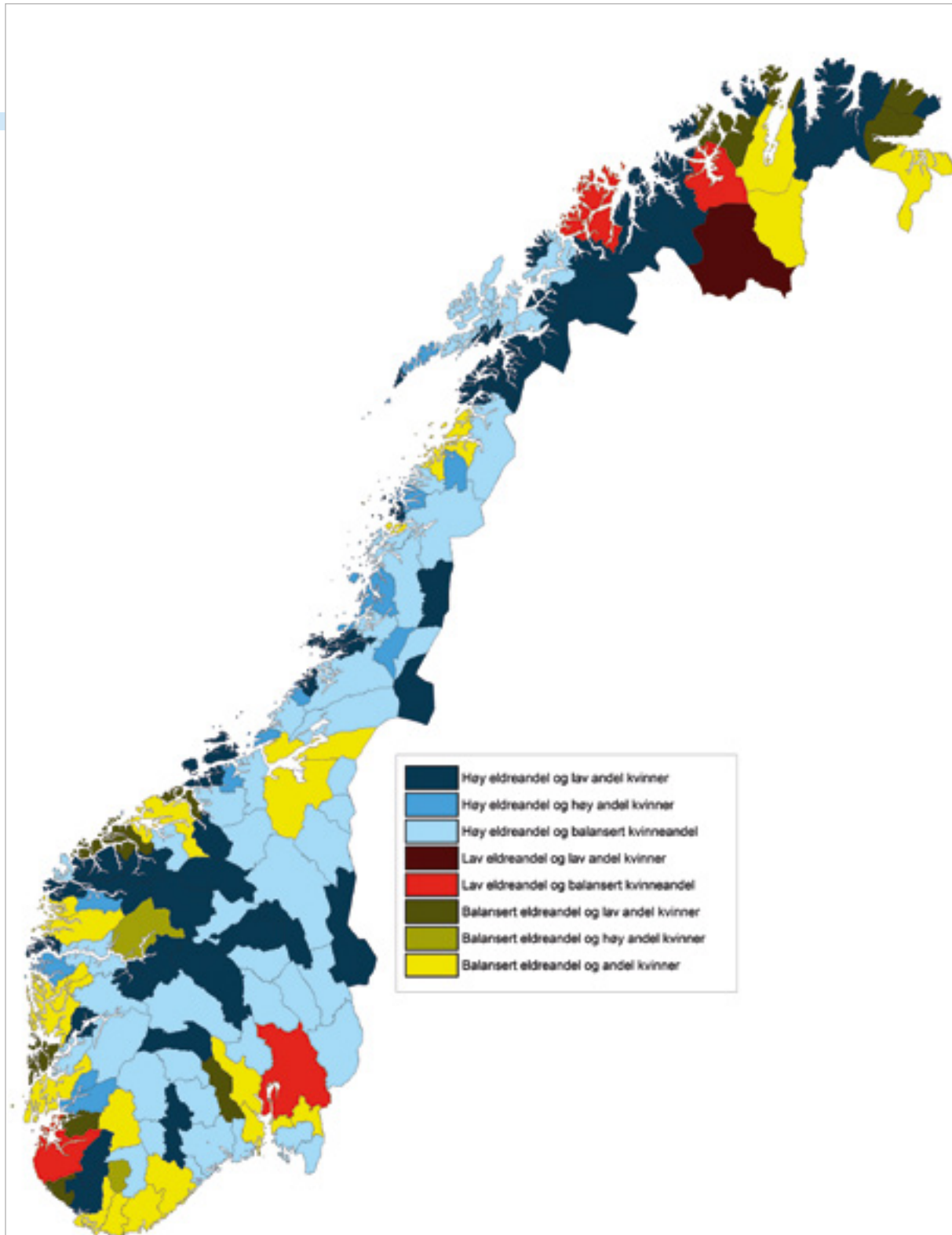

Kilde: Panda. Beregninger: KMD.

Vedvarende flyttetap over tid har ført til en skjevhet også i alderssammensetningen i utflyttingsregioner, med relativt få personer i etableringsalder, jf. figur 3.13 og figur 3.15. Tilsvarende er det relativt mange unge voksne i regioner med sterk tilflytting, noe som igjen fører til at det blir født flere barn i slike regioner. Figur 3.13 viser også at det er relativt god kjønnsbalanse i utflyttingsregioner, til tross for høy eldrendel. Samtidig er det færre regioner med overskudd av kvinner sammenliknet med regioner med overskudd av menn når vi ser på regioner med høy eldrendel.

¹⁶ En annen årsak til at det i dag er flere menn enn kvinner i befolkningen totalt sett, er, ifølge SSB, at "vi heilt sidan 1997 [har] hatt den spesielle situasjonen at det har døydd fleire kvinner enn menn, noko som heng saman med at det no er fleire kvinner enn menn i aldrane det døyr flest. Dette kjem av dei sterkt fallande fødselstala dei første 15 åra etter 1920, og at desse kvinnene lever om lag 6-7 år lenger enn mennene" (se <http://www.ssb.no/folkemengde>).

Figur 3.13 Relativ kategorisering av BA-regioner etter eldreandel og andel kvinner per 1.1.2014¹⁷

Kilde: SSB. Kart og beregninger: KMD.

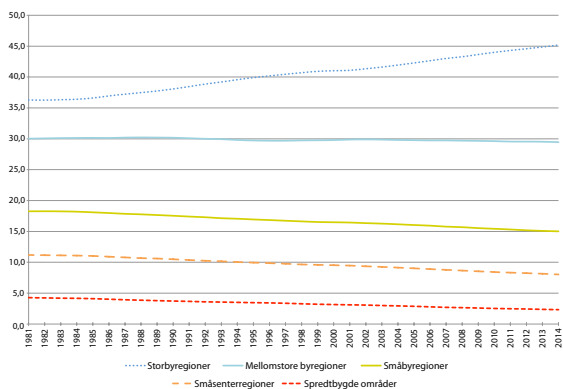
¹⁷ Eldreandelen ser på forholdet mellom antall personer over 67 år i forhold til total befolkning, mens kvinneandelen ser på forholdet mellom antall kvinner og antall menn i alderen 15–44 år. Høye andeler er her definert som de andeler som ligger et halvt standardavvik over gjennomsnittet på BA-nivå, mens lave andeler er de andeler som ligger et halvt standardavvik under gjennomsnittet på BA-nivå.

Færre innbyggere har røtter i distriktene

Selv om mange distriktskommuner har opplevd vekst i folketallet de siste årene som følge av økt tilflytting fra utlandet, bor barna i Norge stadig mer sentralt. Per 1. januar 2014 bor 45,2 pst. i aldersgruppen 0–17 år i storbyregionene, en økning fra 36,3 pst. i 1981. Figur 3.14 viser at andelen barn som bor i storbyregioner har økt gradvis i hele perioden. De minst sentrale regiontypene har mistet tilsvarende andeler, og også antallet barn som vokser opp i disse områdene har gått ned. Per 1.1.2014 var det 116.000 barn i perifere områder, en nedgang på drøyt 52.000 barn siden 1981. De mellomstore byregionene er om lag på samme nivå i dag som i 1981.

Figur 3.14 Barnebefolkningens (0–17 år) relative fordeling etter sentralitet, 1.1.1981–1.1.2014 (årlig sum = 100 pst.)

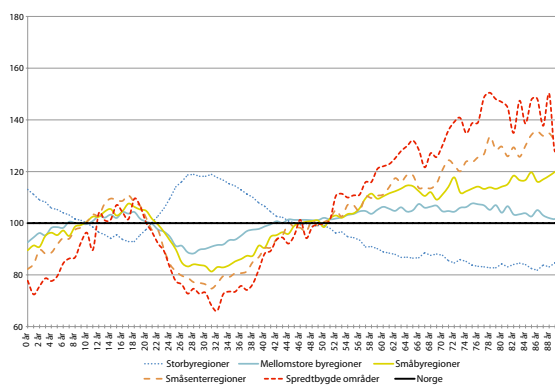
Kilde: Panda. Beregninger: KMD.

Sett i et distriktpolitisk perspektiv betyr dette at antall barn som har sine røtter i distriktsområder avtar, og at tilknytningen til distriktsområder blir mindre. Siden tilknytning til steder er viktig for valg av bosted, vil denne strukturelle endringen sannsynligvis få konsekvenser for kommende generasjoners bostedsvalg.

Eldreølger og forsørgerrate

Figur 3.15 viser at det relativt sett er langt flere 20–40 åringer i storbyregionene og langt flere eldre i perifere strøk av landet, sammenliknet med landsgjennomsnittet. Som Effektutvalget beskrev i 2004, er det på mange måter slik at fordelingen i storbyregionene er et speilbilde av fordelingene i de andre regionene (NOU 2004: 2, side 44).

Figur 3.15 Befolkningens aldersfordeling etter sentralitet per 1.1.2014. Indeks, Norge i alt = 100

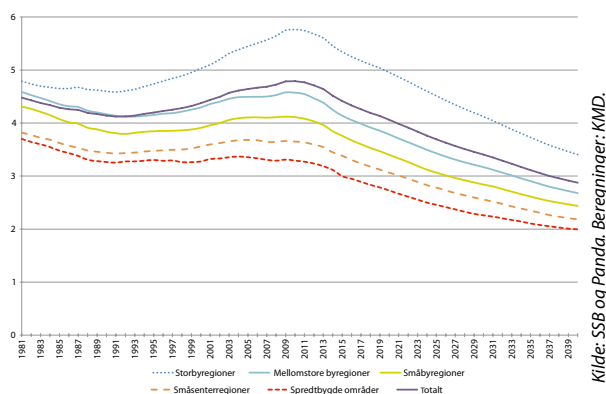
Kilde: Panda. Beregninger: KMD.

Tabell 3.12 Forsørgerrater etter sentralitet og landsdeler i hhv. 1981, 2014 og 2040. Antall personer i alderen 20–66 år per person i alderen 67 år eller mer

	Storbyregioner			Mellomstore byregioner			Småbyregioner			Småsenterregioner			Spredtbygde områder			Totalt		
	1981	2014	2040	1981	2014	2040	1981	2014	2040	1981	2014	2040	1981	2014	2040	1981	2014	2040
Øst-Viken	4,6	5,5	3,5	4,4	4,0	2,6	3,9	3,9	2,6							4,5	5,2	3,3
Innlandet				4,3	3,6	2,4	4,0	3,3	2,1	3,3	3,1	1,9	3,3	3,0	1,9	3,9	3,4	2,2
Vest-Viken				4,4	4,1	2,6	4,2	3,9	2,5	3,6	3,4	2,0	3,1	3,3	2,0	4,2	4,0	2,5
Sørlandet				4,8	4,7	3,0	3,9	4,2	2,5	3,7	3,8	2,4	3,0	4,1	2,3	4,4	4,4	2,8
Vestlandet	5,1	5,4	3,4	4,7	4,4	2,8	4,2	4,1	2,6	3,9	3,4	2,2	3,1	2,9	1,9	4,6	4,7	3,0
Trøndelag	5,1	5,2	3,2				4,1	3,7	2,4	3,5	3,4	2,2	3,5	2,7	1,8	4,5	4,4	2,8
Nord-Norge				6,8	5,8	3,0	5,0	3,9	2,4	4,7	3,6	2,3	4,4	3,2	2,1	5,1	4,1	2,5
Totalt	4,8	5,5	3,4	4,6	4,2	2,7	4,3	3,8	2,4	3,8	3,4	2,2	3,7	3,1	2,0	4,5	4,5	2,9

Kilde: SSB og Panda. Beregninger: KMD.

Figur 3.16 Forsørgerrater etter sentralitet, 1981–2040.¹⁸ Antall personer i alderen 20–66 år per person i alderen 67 år eller mer

Kilde: SSB og Panda. Beregninger: KMD.

Tverrsnittet som vises i figur 3.15 kommer tydelig frem også i tidsserien i figur 3.16. Antall personer i arbeidsfør alder (20–66 år) per person i pensjonsalder (67+), synker jo mindre sentralt området er. Slik har det vært de siste 30

årene, og befolkningsprognosene bærer ingen bud om at dette kommer til å endre seg vesentlig. Figuren belyser også den mye omtalte "eldrebølgen" som Norge nå står foran. Små barnekull i mellomkrigstiden førte til at andelen eldre var i kontinuerlig nedgang fra begynnelsen av 1990-tallet til 2010 (se f.eks. SSB 2004). Etter hvert som de store barnekullene som fulgte i kjølvannet av andre verdenskrig blir pensjonister, vil imidlertid andelen eldre stige markert i alle deler av landet.

Mens det i 1981 var om lag 4,5 personer i arbeidsfør alder per person i pensjonsalder, forventes det at dette forholdstallet vil synke til 2,9 i 2040. Størst er nedgangen i Nord-Norge, som hadde den høyeste raten i 1981, og som forventes ha den nest laveste i 2040. Samtidig ser vi at forskjellene mellom regiontypene blir mindre. Mens det eksempelvis i dag er 2,4 flere personer i arbeidsfør alder per person i pensjonsalder i storbyregionene enn i spredtbygde områder, forventes det i 2040 å være 1,4 flere personer.

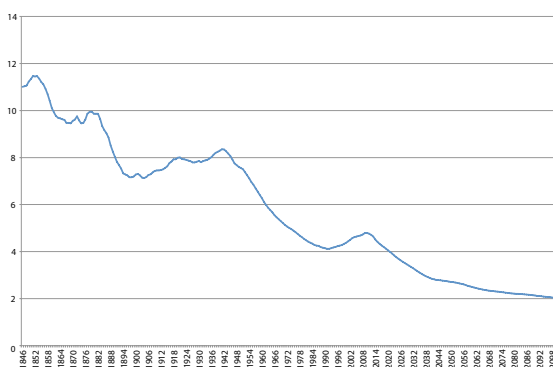
¹⁸ Prognosedata for perioden 2015–2040 (regionalt) og 2014–2100 (nasjonalt) er basert på mellomalternativet (MMMM) i SSBs befolkningsfremskrivninger per juni 2014.

Tabell 3.13 Antall innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre per 1.1.2014 etter sentralitet og landsdel

	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	302 834	30 423	9 700			342 957
Innlandet		18 425	6 387	4 870	995	30 677
Vest-Viken		74 394	11 808	3 528	1 369	91 099
Sørlandet		28 100	2 489	5 044	591	36 224
Vestlandet	111 360	28 059	16 523	14 301	2 866	173 109
Trøndelag	29 344		7 462	4 322	781	41 909
Nord-Norge		12 738	18 178	6 633	5 650	43 199
Totalt	443 538	192 139	72 547	38 698	12 252	759 174

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Figur 3.17 Forsørgerrate for Norge, 1846–2100. Antall personer i alderen 20–66 år per person i alderen 67 år eller mer

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Figur 3.17 viser at forsørgerraten har endret seg betydelig over tid. I 1846 var det 11 personer i aldersgruppen 20–66 år for hver person over 67 år. Ifølge SSBs prognose vil det i 2100 være i overkant av to personer i yrkesaktiv alder for hver pensjonist. Vi ser også at det har vært betydelige endringer i enkelte perioder, særlig i årene 1880–1900 og 1950–1990. Vi er nå inne i en ny periode der det forventes relativt kraftig nedgang, særlig frem til 2040-årene.

3.6 INNVANDRERE OG NORSKFØDTE MED INNVANDRERFORELDRE

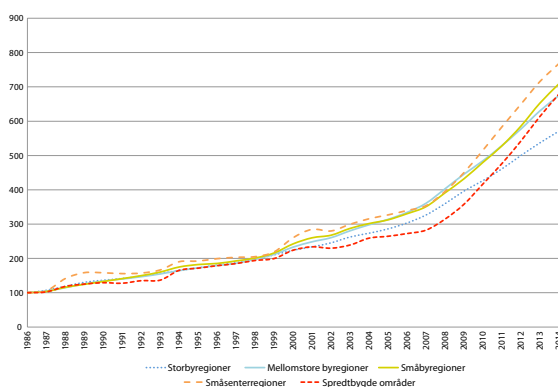
Innvandringen bidrar positivt i alle regiontypene

Vi har tidligere i kapitlet sett at innvandringen de siste årene har bidratt til drøyt 69 pst. av befolkningsveksten i landet. Per 1. januar 2014 utgjorde innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre 759.174 innbyggere, eller 14,9 pst. av befolkningen.¹⁹ Til sammenlikning var det i 1986 drøyt 120 000 innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre bosatt i Norge, noe som da tilsvarte om lag 3 pst. av befolkningen.

¹⁹ Kategorien 'innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre' omfatter personer født i utlandet av to utenlandsfødte foreldre, samt norskfødte med innvandrerforeldre. Den 'øvrige befolkningen' blir dermed norskfødte med begge foreldre født i Norge, utenlandsfødte med én norskfødt forelder, utenlandsfødte med to norskfødte foreldre og norskfødte med én utenlandsfødt forelder. Denne definisjonen gjelder i alle tabeller og figurer under.

Tabell 3.13 viser at størsteparten av innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre som forventet er bosatt i byregionene. Storbyregionene har en større andel innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre enn befolkningsmengden tilsier, mens det motsatte er tilfelle for øvrige regionstyper. Per 1. januar 2014 var for eksempel om lag 40 pst. av alle innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre bosatt i Osloregionen, mens om lag 25 pst. av befolkningen totalt sett var bosatt der. Småsenterregionene og spredtbygde områder har om lag 11 pst. av befolkningen i landet og 6,7 pst. av innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre. Veksten i antall innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre har likevel gått i relativt lik takt i alle deler av landet de siste 25 årene, og faktisk vært størst i småsenterregionene og småbyregionene, jf. figur 3.18.

Figur 3.18 Prosentvis vekst i antall innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre etter sentralitet, 1.1.1986–1.1.2014 (1986=100)

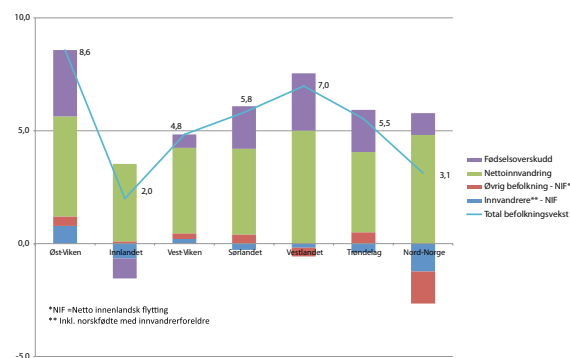

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Innvandringen har alene bidratt til folketallsvekst i mange regioner og til redusert nedgang i andre regioner. Innvandrere er i utgangspunktet mindre knyttet til en kommune eller region og dermed mindre stedbundne enn de som er født og oppvokst i området. Mange av de som først kommer til kommuner i spredtbygde områder og småsenterregioner flytter derfor videre etter få år. Ikke desto mindre bidrar innvandrere i stor grad til å holde folketallet oppe. Innvandringen er den eneste av

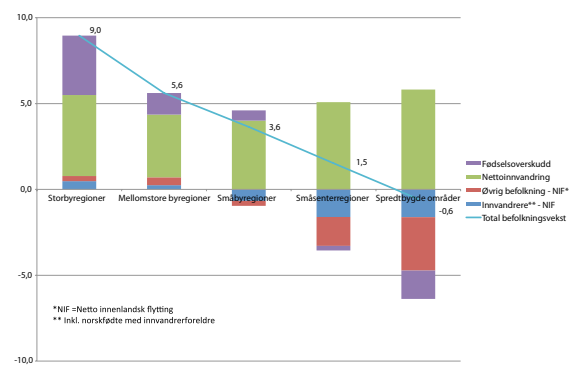
befolkningskomponentene som de siste årene har bidratt positivt i alle landsdeler og regionstyper, uavhengig av sentralitet.

Figur 3.19 Befolkningsutvikling i landsdelene for perioden 1.1.2009–1.1.2014. Tall i pst.

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Figur 3.20 Befolkningsutvikling etter sentralitet for perioden 1.1.2009–1.1.2014. Tall i pst.

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

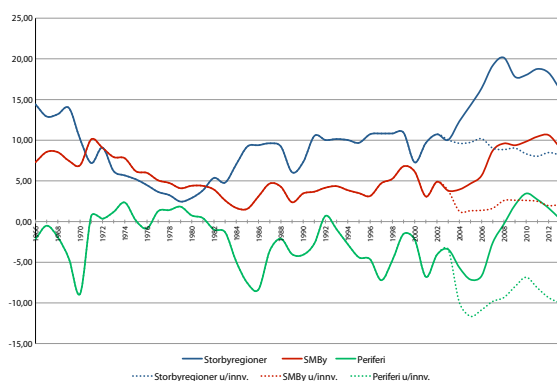
Dette kommer tydelig frem i figur 3.19 og figur 3.20, som viser nettoinnvandringens betydning for befolkningsveksten i landsdeler og ulike regionstyper i femårsperioden 2009–2013.²⁰

²⁰ Det har i alle årene i perioden 2003–2013, med unntak av 2009, vært netto utvandring av personer med norsk statsborgerskap.

Befolkningsutviklingen etter sentralitet (figur 3.20) viser at netto innenlandsk flytting for innvandrere og norsk-fødte med innvandrerforeldre har samme mønster som for den øvrige befolkningen. Dvs. at netto flyttetall er positive for storbyregionene og for de mellomstore byregionene, mens de er negative for øvrige regionstyper. På landsdelsnivå (figur 3.19) ser vi imidlertid at både Innlandet, Sørlandet og Trøndelag har hatt netto utflytting av innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre samtidig som det har vært netto innflytting av den øvrige befolkning.

Nivået på innvandringen varierer i takt med behovene i det norske arbeidsmarkedet og med krisene i verden. De fleste kommer hit til landet for å arbeide, for å gjenforenes med familien som allerede er her eller for å stifte familie. I de senere årene har arbeidsinnvandringen til Norge vært svært stor, særlig fra Polen, men også fra Litauen og Sverige.

Figur 3.21 Befolkningsutvikling etter sentralitet per 1 000 innbyggere i 1966–2013. Med og uten innvandring

Figur 3.21 viser befolkningsutviklingen i storbyregionene, små og mellomstore byregioner (SMBy) og småsenterregioner og spredtbygde områder (periferi) siden 1966, gitt dagens kommune- og tettstedsstruktur. I tillegg har vi fra og med 2004 inkludert utviklingsbanen gitt ingen ut- eller innvandring. Også denne figuren viser med all tydelighet innvandringens betydning for befolkningsveksten i alle deler av landet de siste årene.

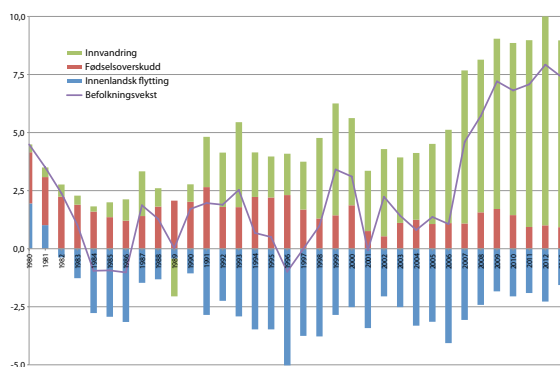
3.7 FORTSATT SENTRALISERING SELV UTEN FLYTTING

Utfordringene knyttet til å opprettholde hovedtrekkene i bosettingsmønsteret har blitt større de siste tiårene. Dette skyldes ikke at det er flere bygdeungdommer som flytter til sentrale strøk nå enn for 20-30 år siden. Men tiår med sentralisering har ført til at barn i stadig større grad blir født og vokser opp i sentrale strøk.

Tidligere ble nettoflyttingen fra mindre sentrale regioner til en viss grad utlignet ved at det ble født flere barn i disse områdene. Dermed var det et fødselsoverskudd som gjorde at disse regionene unngikk en stor befolkningsnedgang selv med en stor netto utflytting. Nå er fødselstallene lavere og jevnere geografisk fordelt. Dermed er det mange områder som opplever befolkningsnedgang både på grunn av netto utflytting av unge og fordi det ikke fødes nok barn til å holde folketallet oppe. I tillegg er det regioner som opplever befolkningsnedgang til tross for netto innflytting, eller befolkningsøkning til tross for fødselsunderskudd, jf. figur 3.24. Statistikken viser at mens vi må tilbake til år 2006 for å finne et samlet fødselsoverskudd i småsenterregionene, må vi tilbake til 1986 for å finne et samlet fødselsoverskudd i de spredtbygde områdene. Samtidig må vi tilbake til årene først på 1970-tallet og ellers 1950- og 1960-tallet for å finne fødselsoverskudd på landsbasis som har vært høyere enn de siste årene. Figur 3.22 og figur 3.23 viser de ulike komponentene i befolkningsutviklingen i henholdsvis småbyregionene og småsenterregioner og spredtbygde områder siden 1980. Begge figurene viser at fødselsoverskuddet i disse områdene har avtatt gradvis, samtidig som innvandringsoverskuddet er økt. Begge områdene har hatt et vedvarende innenlandsk netto flyttetap siden begynnelsen av 1980-tallet.

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

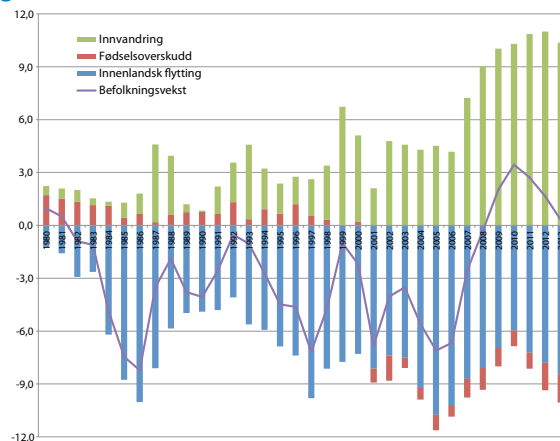
Figur 3.22 Årlig befolkningsutvikling i småby-regionene per 1 000 innbyggere, 1.1.1980–1.1.2014

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

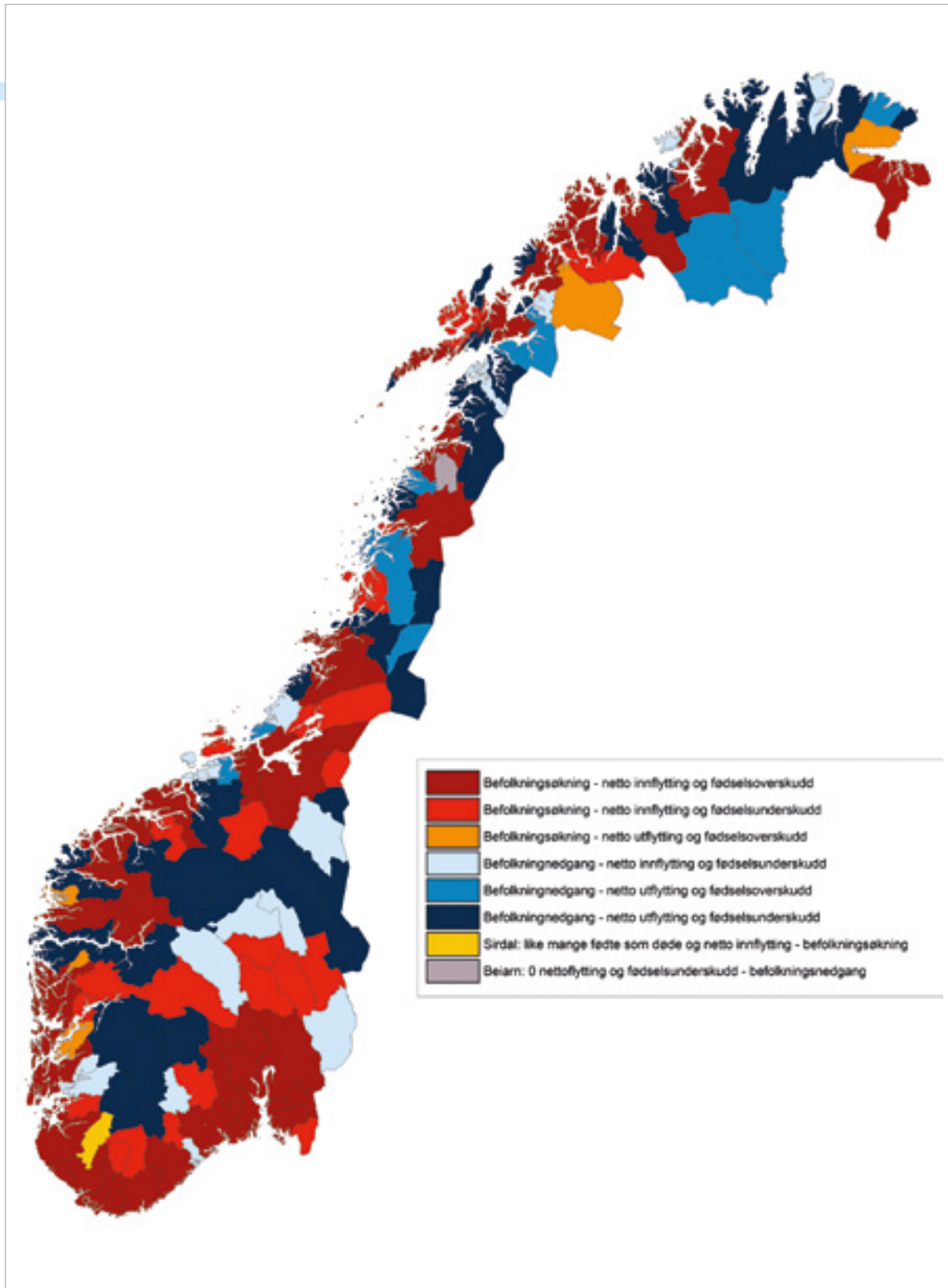
Opprettholdelse av bosettingsmønsteret avhenger bl.a. av at ungdom oppvokst i byregionene i fremtiden velger å bosette seg i mindre sentrale områder som voksne (Sørli 2006:3). Analyser av årskullene født mellom 1950 og 1970 har vist at det er en synkende andel som flytter til mindre sentrale regioner enn der de vokste opp (Sørli 2004), og bosettingen består i økende grad av personer som har vokst opp i kommunen, samtidig som utflyttingen ikke har avtatt. Nettoinnvandringen fra utlandet vil ha avgjørende betydning for utviklingen fremover. Antallet innvandrere, hvor de bosetter seg når de kommer til landet, deres fremtidige innenlandske flyttemønster og hvor de velger å få sine barn, spiller her inn.

Figur 3.23 Befolkningsutvikling i småsenterregioner og spredtbygde områder per 1 000 innbyggere, 1.1.1980–1.1.2014

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Figur 3.24 Befolkningsendring 1.1.2004–1.1.2014 etter nettoflytting og naturlig tilvekst. BA-regioner

Kilde: SSB. Kart og beregninger: KMD.

4

ARBEIDSMARKED OG INNTEKT

Ved å studere sysselsettingen kan man si noe om hvor arbeidsmarkedet er i vekst og hvor arbeidsmarkedet stagnerer. Der det er høy befolkningsvekst er det også høy sysselsettingsvekst. Dessuten er arbeidsmarkedet en viktig temperaturmåler for økonomien. Det er en nær sammenheng mellom vekst i sysselsettingen og vekst i bruttonasjonalprodukt (BNP).

I dette kapitlet skal vi se nærmere på arbeidsmarkedet og inntektsnivået i de ulike regionene i landet.

4.1 NORGE I EUROPA

Arbeidsmarkedet i Europa og verden for øvrig har de seneste årene vært preget av ettervirkningene av finanskrisen og de påfølgende gjeldsproblemene i enkelte land. I mange land er fortsatt utnyttelsen av produksjonskapasiteten lavere og arbeidsledigheten høyere enn før krisen. I Norden er det særlig utviklingen i Finland som er svak, jf. Meld. St. 2 (2013–2014) Revidert nasjonalbudsjett 2014.

Figur 4.1 viser sysselsettingsnivået i europeiske regioner i 2013. Norden, Storbritannia og de sentrale delene av Europa skiller seg ut med høyest sysselsetting. Dette har vært et vedvarende trekk i en rekke år.

Lavest sysselsetting finner vi i Sør- og Øst-Europa. I de nordiske landene er sysselsettingsnivået høyt og det er relativt små regionale forskjeller, med et visst unntak for Finland. Gjennomsnittlig sysselsettingsandel i EU for aldersgruppen 20–64 år var 68,6 pst. fjerde kvartal 2013.²¹ Tilsvarende for Norge var 79,6 pst. Alle de nordiske landene har en sysselsettingsrate over EU-gjennomsnittet.

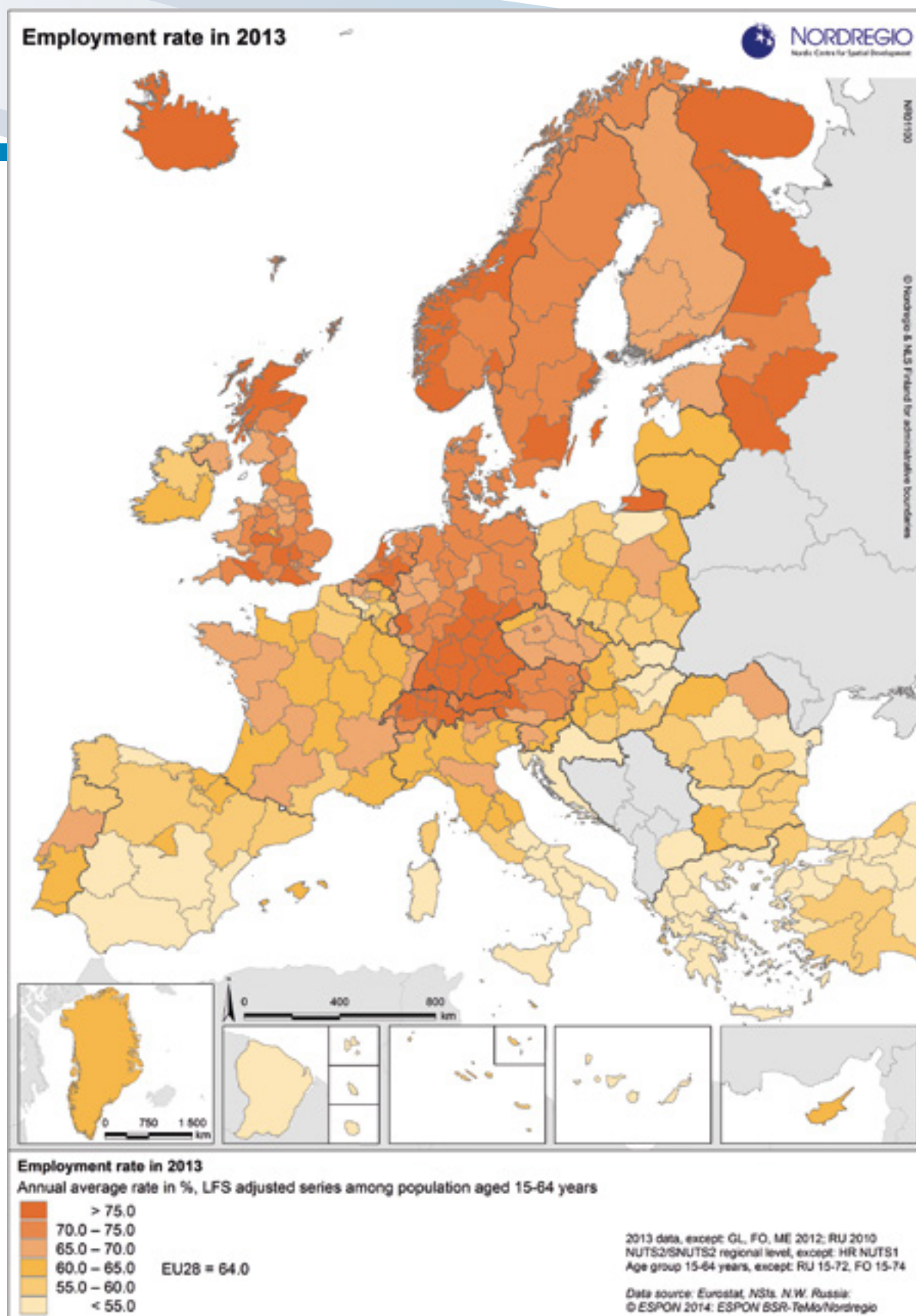
Figur 4.2 viser arbeidsledighetsnivået i europeiske regioner i 2013. I stor grad ser vi at dette er et speilbilde av

sysselsettingsnivået. I grove trekk finner man områdene med høyest arbeidsledighet i kartets ytre randsone ("U-form"), altså fra Finland og sørover til Hellas, vestover til Spania, og videre nordover til Irland. Arbeidsledigheten blant unge viser enda større, og mer dramatiske, forskjeller. Norge (8,0 pst.) var sammen med Tyskland og Østerrike de eneste landene i Europa som per februar 2014 hadde under 10 pst. arbeidsledighet for arbeidsstyrken under 25 år. De fleste landene (herunder Sverige og Finland) har en ungdomsledighet på over 20 pst., og i både Spania og Hellas var om lag 55 pst. av arbeidsstyrken under 25 år arbeidsledig.

²¹ Tall for sysselsatte og arbeidsledige (neste avsnitt) i Europa og Norden er hentet fra Eurostats statistikkbank.

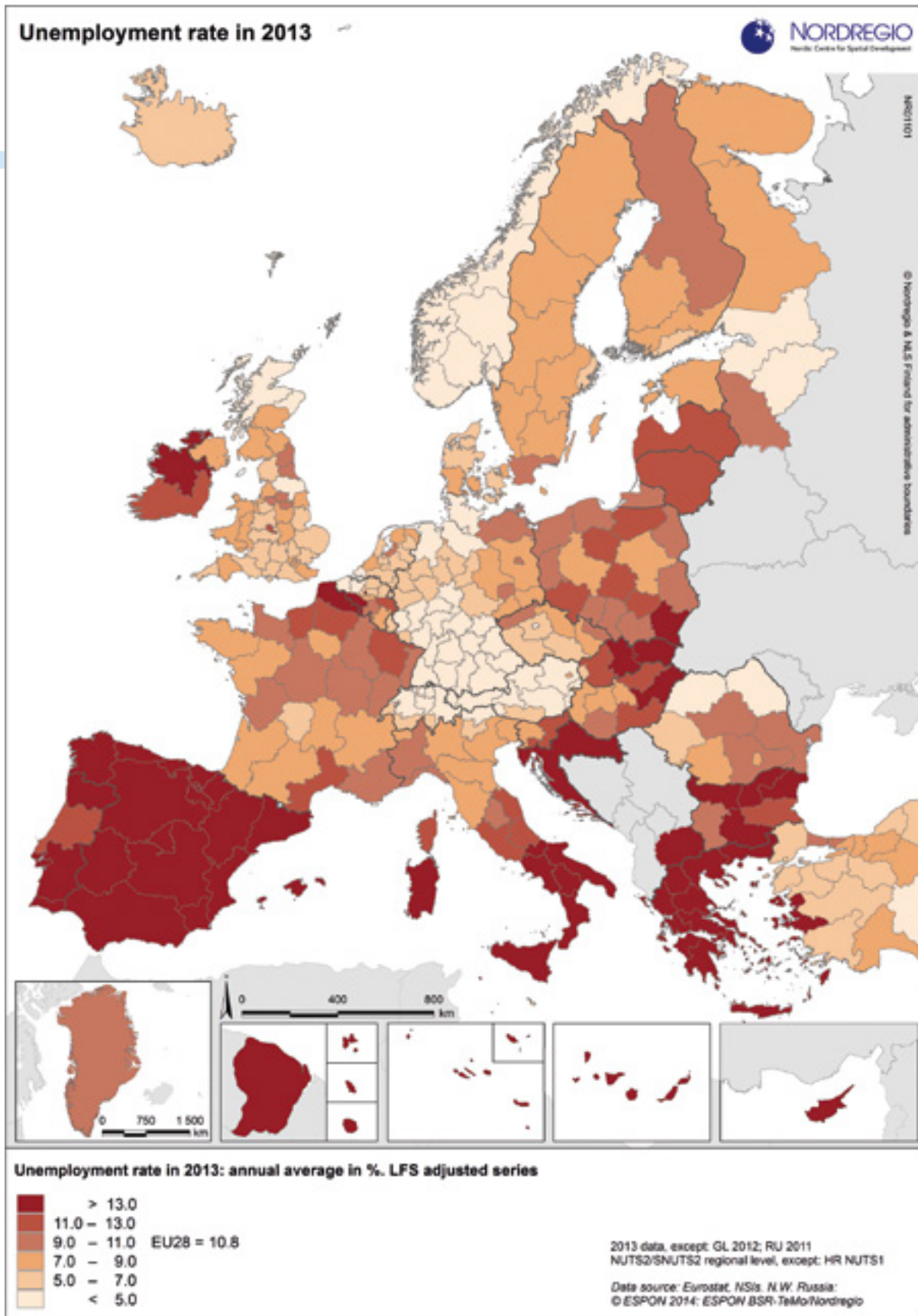
Figur 4.1 Sysselsettingsrate i europeiske landsdeler (NUTS 2) i 2013

Kartlayout: Linus Rispling, Nordregio. Datainnsamling: Gustaf Norlén, Nordregio.

Figur 4.2 Arbejdsledighed i europæiske landsdeler (NUTS 2) i 2013

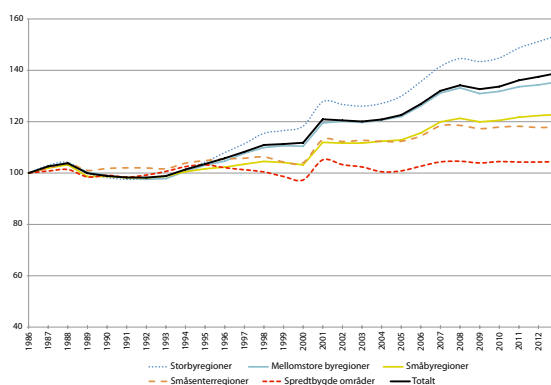
Kartlayout: Linus Rispling, Nordregio. Dataindsamling: Linus Rispling og Gustaf Norlén, Nordregio..

4.2 SYSSELSETTING

Syssettingsvekst så å si overalt, men sterkest i byene

Figur 4.3 viser sysselsettingsveksten i ulike regiontyper i perioden 1986–2013.²² Veksten har over tid vært skjevt geografisk fordelt med en sterkere sysselsettingsvekst i sentrale strøk enn i mindre sentrale strøk. Dette er spesielt fremtredende f.o.m. midten av 1990-tallet. Figuren viser en oppadgående trend i alle områdene etter en nedgang i 2008 og 2009.

Figur 4.3 Syssettingsvekst etter arbeidssted og sentralitet i perioden 1986–2013. Indeks, 1986=100

Kilde: Panda. Beregninger: KMD.

Tabell 4.1 viser at sysselsettingen har vokst med 15,7 pst. siden fjerde kvartal 2003. På samme måte som i figur 4.3, ser vi at sysselsettingsveksten er større jo mer sentral regionen er. Samtidig finner vi også store forskjeller mellom samme regiontyper på tvers av landsdelene. På landsdelsnivå har sysselsettingsveksten vært lavest i Innlandet, mens Vestlandet har hatt den sterkeste veksten. Når mindre sentrale regioner ikke har den samme veksten i sysselsettingen som mer sentrale regioner, så har de heller ikke det samme potensialet for økonomisk vekst.

²² SSB endret definisjonen av sysselsetting (registerbasert) med virkning fra 2001, noe som forårsaker et brudd i tidsserien.

Tabell 4.1 Syssettingsvekst i pst. etter arbeidssted, sentralitet og landsdel, 2003–2013, tall per fjerde kvartal

	Storbyregioner	Mellomstore byregioner	Småbyregioner	Småsenterregioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	18,7	9,0	5,7			17,1
Innlandet		8,9	4,8	1,1	-4,8	6,1
Vest-Viken		12,0	11,5	3,5	10,3	11,4
Sørlandet		20,2	11,1	6,2	15,7	16,9
Vestlandet	28,6	16,5	13,1	5,3	2,3	20,9
Trøndelag	21,0		10,5	5,5	1,0	16,1
Nord-Norge		13,7	9,2	5,2	-0,1	8,8
Totalt	21,9	13,2	10,0	4,6	2,0	15,7

Kilde: SSB og Panda. Beregninger: KMD.

Tabell 4.2 Vekst i sysselsetting i pst. etter arbeidssted fra fjerde kvartal 2003 til fjerde kvartal 2013 – BA-regioner med høyest og lavest vekst

Ti på topp	Pst. endring i sysselsetting	Ti på bunn	Pst. endring i sysselsetting
Austevoll	40,3	Bindal	-24,6
Sør-Varanger	37,0	Høyanger	-17,2
Åseral	36,8	Måsøy	-16,9
Stavanger/Sandnes	35,1	Loppa	-13,2
Ulstein	28,5	Meråker	-13,0
Kongsberg	24,7	Røst	-11,3
Kristiansand	23,6	Lærdal/Årdal	-10,7
Bergen	23,4	Ibestad	-9,6
Nissedal	23,1	Kvænangen	-9,1
Trondheim	21,0	Osen	-8,5

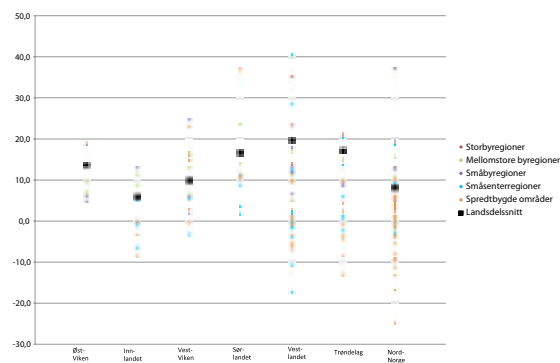
Kilde: Panda. Beregninger: KMD.

Dette må også ses i lys av at mange mindre sentrale regioner opplever mangel på arbeidskraft som et problem for videre vekst.

Det er spesielt de spredtbygde delene av Innlandet og Nord-Norge som samlet skiller seg ut med lavest vekst i sysselsettingen. En rangering av BA-regionene viser at seks av ti regioner med sterkest nedgang i sysselsettingen siste ti år befinner seg i Nord-Norge, hvorav tre i Finnmark. Med unntak av Høyanger og Lærdal/Årdal (småsenterregioner), er alle spredtbygde områder. På den andre siden finner vi alle regiontypene representert blant BA-regionene med høyest sysselsettingsvekst de siste ti årene. Dette kommer også frem gjennom figur 4.4, som også tydelig viser at det er svært stor spredning i sysselsettingsveksten mellom de ulike BA-regionene i landet. Dette er særlig fremtredende på Vestlandet og i Nord-Norge.

Figur 4.5 viser en kategorisering av BA-regionene etter grad av sysselsettingsvekst de siste ti årene. Det har i hovedsak vært vekst i det meste av landet. Nedgang finner vi i hovedsak spredt rundt i enkelte deler av Innlandet, Nord-Norge og indre fjordstrøk i Sør-Norge.

Figur 4.4 Sysselsettingsvekst i BA-regionene sortert etter landsdeler og regiontyper, tall for perioden 2003–2013

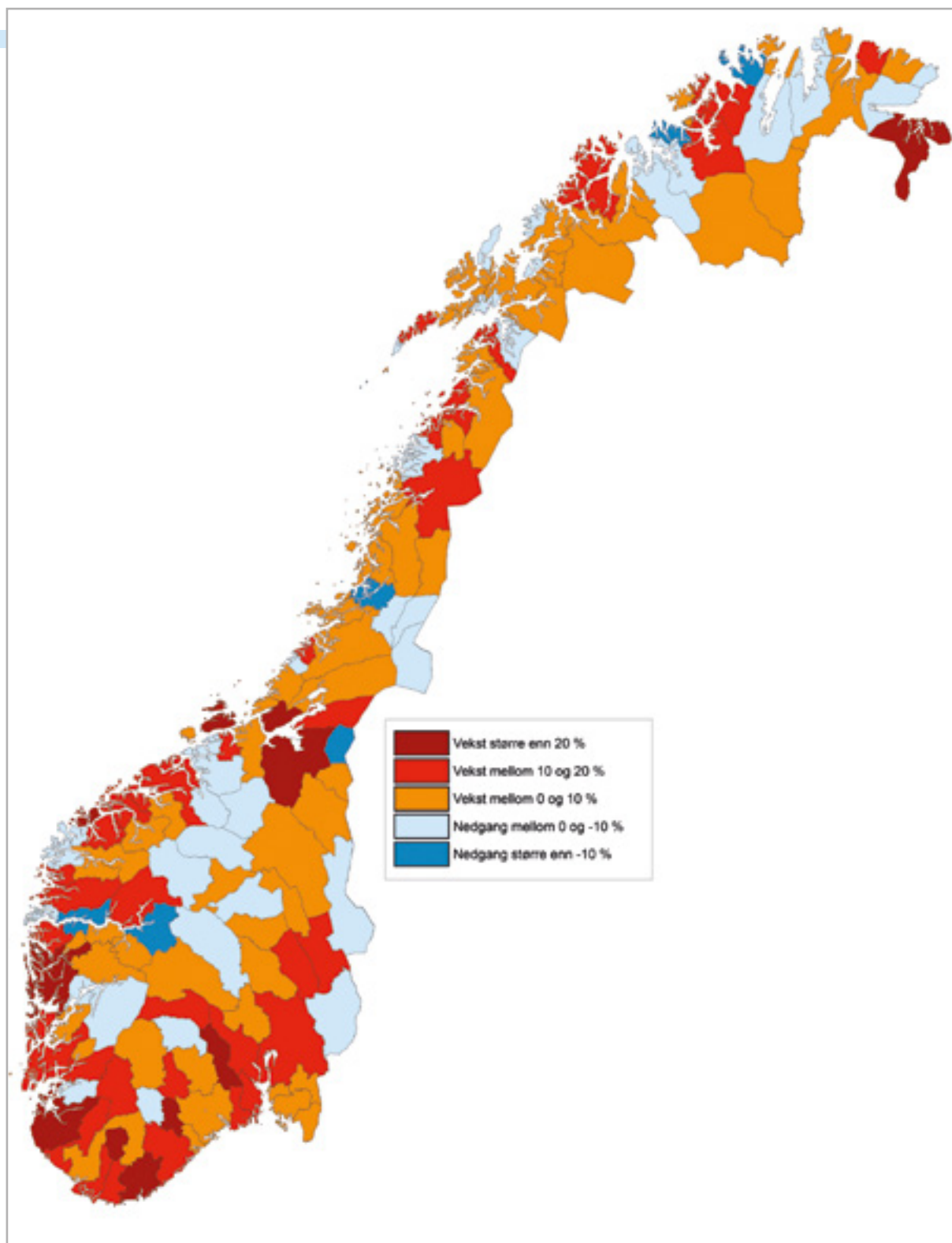

Kilde: Panda. Beregninger: KMD.

Høy andel sysselsatte i hele landet, men enkelte geografiske lommer med høyt fravær

Snaut 78 pst. av befolkningen i Norge i alderen 20–66 år deltar i arbeidslivet jf. tabell 4.3. Som vi har sett tidligere i kapitlet er sysselsettingsgraden høy i Norge sammenliknet med resten av Europa. En viktig årsak til dette er relativt høye andeler sysselsatte kvinner og eldre (SSB 2008).

Figur 4.5 Sysselsetningsvekst i pst. etter arbeidssted fra fjerde kvartal 2003 til fjerde kvartal 2013 – BA-regioner

Kilde: Panda. Kart og beregninger: KMD.

4

Det er generelt små forskjeller i sysselsettingsnivået mellom ulike regiontyper. På landsdelsnivå skiller Vestlandet seg ut med en noe høyere yrkesdeltakelse enn resten av landet.

Det er naturligvis langt større forskjeller i sysselsettingsnivået dersom vi sammenlikner de enkelte BA-regioner.

Hele åtte av ti BA-regioner med størst andel sysselsatte finner vi på Vestlandet. Med unntak av Gloppen, Norddal/Stranda og Austevoll (småsenterregioner) er alle spredtbygde områder. Men vi finner også mange mindre regioner blant regionene med lavest andel sysselsatte. Det er med andre ord ikke alltid størrelsen det kommer an på. Figur 4.5 viser andelen sysselsatte i BA-regionene.

Tabell 4.3 Sysselsatte etter bostedskommune i pst. av befolkningen (20–66 år) i 2013 etter sentralitet og landsdel

	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	77,9	72,6	72,5			77,0
Innlandet		76,1	71,9	77,5	76,1	75,4
Vest-Viken		74,7	76,6	79,9	80,8	75,3
Sørlandet		74,9	74,7	76,5	82,5	75,3
Vestlandet	80,8	79,5	80,3	80,0	80,9	80,4
Trøndelag	78,9		77,5	78,8	79,6	78,6
Nord-Norge		79,8	75,8	76,2	73,6	76,7
Totalt	78,9	75,8	76,4	78,3	77,2	77,6

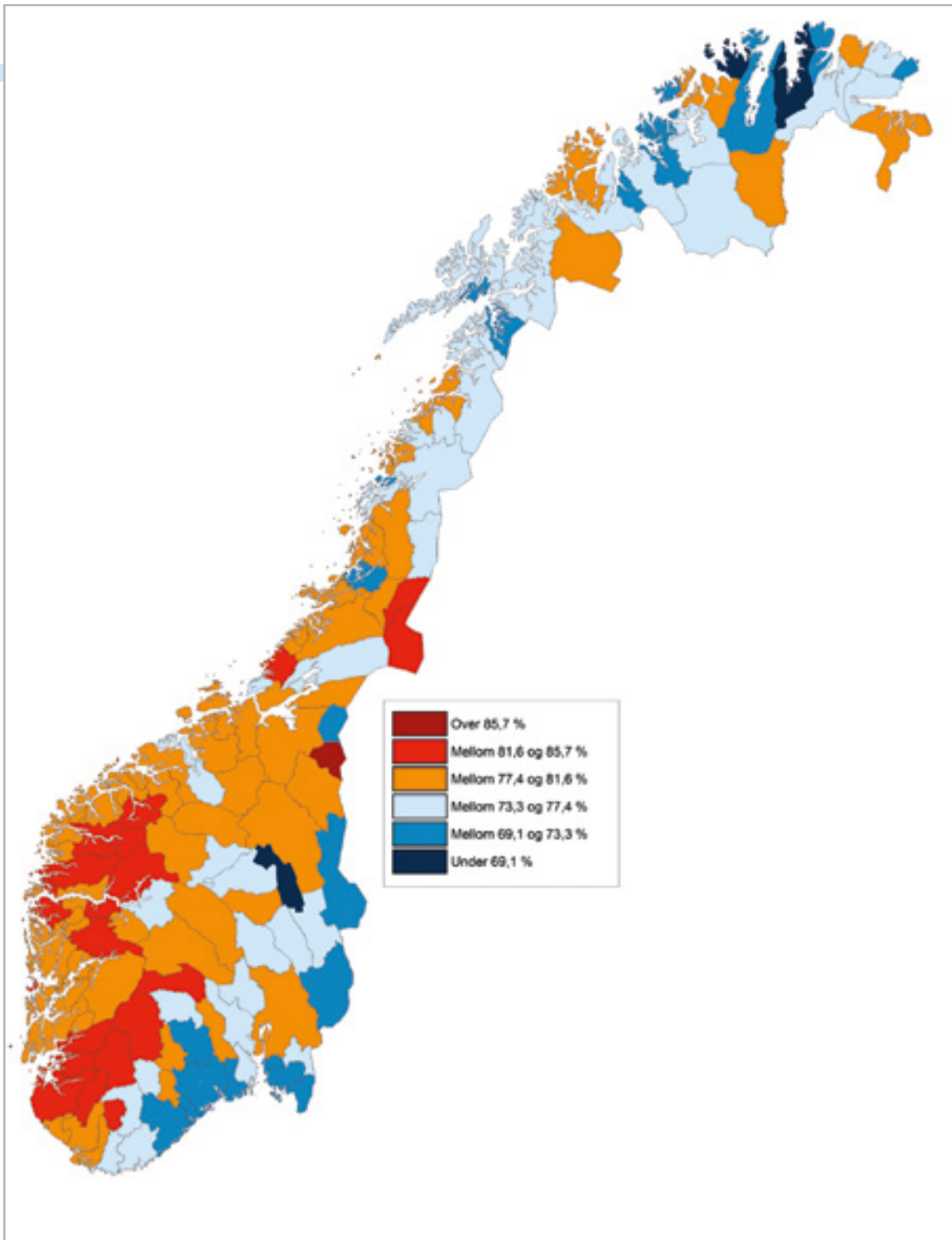
Kilde: SSB og Panda. Beregninger: KMD.

Tabell 4.4 BA-regioner med størst og lavest andel sysselsatte i pst. av befolkningen (20–66 år) i 2013

Ti på topp	Sysselsatte	Ti på bunn	Sysselsatte
Utsira	87,0	Stor-Elvdal	65,3
Tydal	86,7	Måsøy	67,3
Vik	85,4	Lebesby	68,7
Lierne	85,3	Vardø	69,3
Gloppen	84,8	Hasvik	69,5
Norddal/Stranda	84,7	Tysfjord	69,5
Masfjorden/Gulen	84,6	Loppa	69,5
Åseral	84,4	Kongsvinger	69,7
Nore og Uvdal	84,1	Nesna	70,2
Austevoll	83,9	Halden	70,6

Kilde: SSB og Panda. Beregninger: KMD.

Figur 4.6 Sysselsatte i pst. av befolkningen (20–66) per fjerde kvartal 2013. BA-regioner

Kilde: SSB og Panda. Kart og beregninger: KMD.

4

4.3 ARBEIDSLEDIGHET

Små forskjeller i arbeidsledigheten

Tall for arbeidsledigheten i 2013 viser at det fortsatt er relativt små forskjeller i ledighetsnivået i gjennomsnitt, særlig mellom de ulike regiontypene. Vestlandet utmerker seg også her med noe lavere ledighet enn resten av landet, jf. tabell 4.5.

Nord-Norge skiller seg ut ved at arbeidsledigheten her i gjennomsnitt er omtrent som på landsbasis, samtidig

som man har en lang rekke, særlig spredtbygde, BA-regioner med høy arbeidsledighet i norsk målestokk. Dette kommer særlig tydelig frem i figur 4.7. Generelt er arbeidsledigheten gjennomgående noe høyere i 2013 enn i 2012. Som vi har sett tidligere i kapitlet, er ledigheten likevel svært lav sammenliknet med det meste av Europa. Selv i Båtsfjord, som er BA-regionen med høyest ledighet i snitt i 2013 (jf. tabell 4.6), er ledigheten lavere enn den var samlet både for Sverige og Finland på samme tid.

Tabell 4.5 Arbeidsledighet i pst. i 2013 (årgjennomsnitt) – etter sentralitet og landsdel

	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	2,8	3,6	3,2			2,9
Innlandet		2,5	2,9	2,3	2,4	2,5
Vest-Viken		3,0	2,5	1,8	1,5	2,9
Sørlandet		3,2	2,2	2,3	1,7	2,9
Vestlandet	1,9	2,2	1,8	2,1	1,5	1,9
Trøndelag	2,3		2,4	2,3	2,2	2,3
Nord-Norge		2,2	2,7	3,0	4,1	2,8
Totalt	2,5	2,8	2,5	2,3	2,8	2,6

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

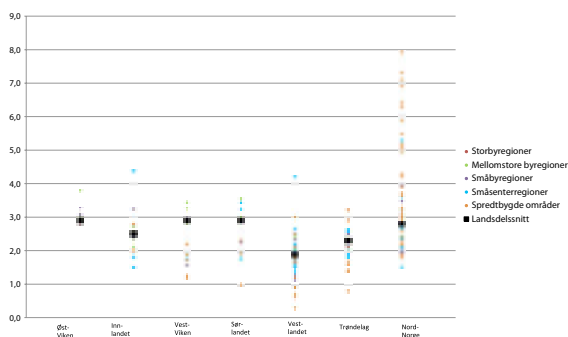

Tabell 4.6 Arbeidsledighet i pst. i 2013 (årgjennomsnitt) – BA-regioner med størst og lavest ledighet

Ti på topp	Arbeidsledighet (pst.)	Ti på bunn	Arbeidsledighet (pst.)
Utsira	0,3	Båtsfjord	7,9
Fedje	0,6	Gamvik	7,3
Hyllestad	0,7	Vardø	7,1
Røyrvik	0,8	Værøy	6,9
Suldal	0,9	Kautokeino	6,4
Masfjorden/Gulen	0,9	Hasvik	6,3
Vik	0,9	Berlevåg	5,9
Gloppen	0,9	Måsøy	5,5
Sirdal	1,0	Meløy	5,3
Sogndal	1,1	Lebesby	5,2

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Figur 4.7 Arbeidsledighet i BA-regionene sortert etter landsdeler og regiontyper. Årgjennomsnitt for 2013

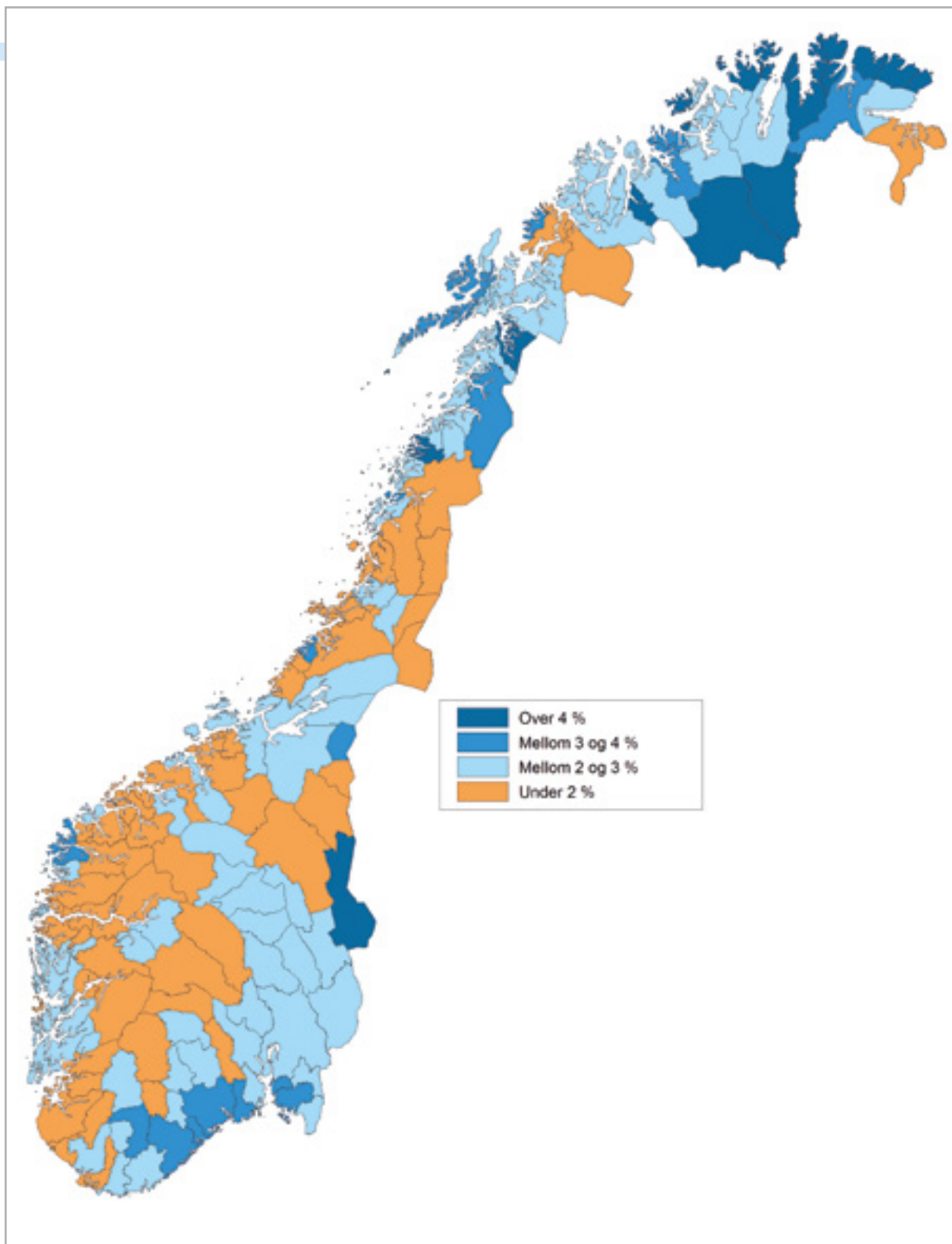

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Med unntak av Røyrvik og Sirdal er alle BA-regionene med lavest arbeidsledighet på Vestlandet, jf. tabell 6. Samtlige BA-regioner med størst arbeidsledighet er i Nord-Norge. Felles både for BA-regionene med lavest og høyest ledighet er at de alle befinner seg i spredtbygde områder.

Figur 4.8 gir en kategorisert oversikt over nivået på arbeidsledigheten i BA-regionene i 2013.

Figur 4.8 Arbeidsledighet i pst. i 2013 (årgjennomsnitt). BA-regioner

Kilde: SSB. Kart og beregninger: KMD.

4.4 INNTEKT

Levekårene blir i stor grad påvirket av den økonomiske utviklingen i et område, noe som bl.a. kommer til syne gjennom utviklingen i inntektsnivået, selv om inntekt ikke er det eneste som er av betydning for levestandarden. Inntektsforskjellene mellom regionene kan si noe om forskjeller i disponibel inntekt og kjøpekraft. Forskjeller i inntekt sier også noe om ulikheter i næringsstrukturen, og kan være et uttrykk for forskjeller i innslag av deltidsarbeid.

Inntekt kan være en viktig faktor for mange unge i etableringsfasen som skal vurdere bosted og arbeidskarriere. Andre faktorer vil imidlertid også spille inn. Et bredt arbeidsmarked gjør det attraktivt å bosette seg i byer. Et bredt arbeidsmarked gir et større tilbud av relevante arbeidsplasser, og gir muligheter for å få en bedre betalt jobb. Samtidig er det også et større marked for gründere som ønsker å utvikle et produkt eller en tjeneste.

Det er store forskjeller mellom de ulike regionene når det gjelder inntektsnivået, jf. tabell 4.7. Storbyregionene er her i en særklasse, og ligger samlet godt over gjennomsnittlig bruttoinntekt. Men unntak av for Sørlandet, ser vi at de gjennomsnittlige bruttoinntektene faller med sentralitetsnivå. Innlandet er landsdelen hvor bruttoinntekten i gjennomsnitt er lavest.

Stavanger-regionen hadde i 2012 den høyeste medianinntekten av landets arbeidsmarkedsregioner. Med unntak av Trysil/Engerdal (småsenterregion) er alle regionene med lavest inntekt spredtbygde områder, jf. tabell 8.

Lav yrkesdeltakelse og mange arbeidsplasser i næringer med lavt lønnsnivå er forhold som i mange tilfeller vil resultere i lav bruttoinntekt.

Tabell 4.7 Avvik i pst. fra gjennomsnittlig bruttoinntekt i 2012 på landsbasis for personer over 17 år, etter sentralitet og landsdel

	Storbyregioner	Mellomstore byregioner	Småbyregioner	Småsenterregioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	11,6	-9,5	-12,8			7,7
Innlandet		-10,8	-14,6	-17,3	-19,1	-13,1
Vest-Viken		-4,6	-4,2	-9,7	-11,2	-4,9
Sørlandet		-5,2	-9,3	-8,6	-2,1	-6,1
Vestlandet	10,4	-1,6	-4,5	-6,3	-7,4	3,8
Trøndelag	-2,5		-12,0	-12,0	-16,9	-6,5
Nord-Norge		-1,1	-9,6	-11,0	-17,1	-8,6
Totalt	9,5	-5,4	-8,9	-10,1	-13,9	0,0

Kilde: SSB og Panda. Beregninger: KMD.

Tabell 4.8 BA-regioner med størst og lavest median bruttoinntekt i 2012

Ti på topp	Inntekt	Ti på bunn	Inntekt
Stavanger/Sandnes	378 452	Kautokeino	244 800
Oslo	371 239	Kåfjord	266 500
Utsira	366 500	Beiarn	266 600
Kongsberg	366 256	Hattfjelldal	274 600
Tromsø	361 938	Stor-Elvdal	275 900
Bodø	360 687	Kvænangen	276 600
Hammerfest	356 928	Bindal	276 700
Målselv	353 200	Flatanger	278 400
Lærdal/Årdal	352 753	Nesna	278 700
Bergen	352 089	Trysil/Engerdal	278 832

Kilde: SSB og Panda. Beregninger: KMD.

4.5 PENDLING

Pendling defineres vanligvis som arbeidsreiser som krysser en kommunegrense. I dette avsnittet har vi beregnet pendlingen mellom arbeidsmarkedsregioner. Pendlingsomfanget forteller bl.a. noe om bredden i arbeidsmarkedet. Pendling forklares av at flere kommuner har et felles arbeidsmarked og at personer velger å reise langt til arbeidet fremfor å flytte. Tabell 4.9 gir et grovt bilde av pendlingsomfanget, og viser at totalt 11,5 pst. av de sysselsatte i 2012 arbeider og bor i forskjellige arbeidsmarkedsregioner.²³

I mange tilfeller kan pendlingen dreie seg om korte avstander, f.eks. hvor personer bor like ved regiongrensen. Vi har imidlertid mange tilfeller av det motsatte også. F. eks. er det mange som pendler fra Finnmark til Osloregionen. Noe av dette kan skyldes studenter som studerer i storbyer, men som har deltidsjobb, samtidig som de ikke har endret folkeregistrert adresse.

Vi kan lese av tabellen at utpendlingen er størst fra de spredtbygde områdene. 20,5 pst. av de sysselsatte som

var bosatt i spredtbygde områder pendlet til en annen BA-region i 2012. Det er, ikke uventet, størst innpendling til storbyregionene. Bakgrunnstallene til tabell 4.9 viser at mange pendler også fra spredtbygde områder langt fra storbyen. Vi antar at de lange arbeidsreisene i hovedsak dreier seg om ukependling. Til alle andre regionstyper er nivået på pendlingen lavere. Dette gjenspeiler seg i befolkningens reisevaner. I den nasjonale reisevaneundersøkelsen går det bl.a. frem at reiseomfanget er størst blant omlandskommuner til storbyer, jf. Engebretsen (2006). Her står omlandskommunene til Oslo i en særstilling. Denne type pendling er som nevnt ikke inkludert i tabellen over, da den per definisjon er pendling mellom kommuner i samme arbeidsmarkedsregion.

Dersom utpendlingen fra BA-regionen er stor sammenliknet med innpendlingen, kan dette være et uttrykk for at regionen i sum ikke har nok arbeidsplasser, eller nok attraktive arbeidsplasser. Samtidig er det et uttrykk for at regionen har kvaliteter som gjør at innbyggerne ønsker å bo der. Langt de fleste av landets BA-regioner har større utpendling enn innpendling. I 2012 hadde 23 av 160 BA-regioner større innpendling enn utpendling. Vi ser av tabell 4.10 at alle BA-landsdelene har sentrale innpend-

²³ 0,8 pst. arbeidet på kontinentalsokkelen, Svalbard og Jan Mayen, mens 87,7 pst. bodde og arbeidet i samme arbeidsmarkedsregion.

Tabell 4.9 Pendling til og fra ulike regiontyper, 2012

Pendling fra (nedover) og til (bortover)	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Storbyregioner	2,1	2,0	0,9	0,3	0,1	5,5
Mellomstore byregioner	8,6	5,0	1,8	0,7	0,2	16,3
Småbyregioner	8,6	4,6	2,6	1,3	0,5	17,7
Småsenterregioner	5,5	3,9	2,7	2,1	0,9	15,0
Spredtbygde områder	5,7	3,8	5,0	3,8	2,3	20,5
Totalt	5,3	3,4	1,7	0,8	0,3	11,5

Kilde: Panda. Beregninger: KMD.

Tabell 4.10 BA-regioner med størst netto innpendling, 2012

BA-landsdel	BA-region	Innpendling	Utpendling	Differanse
Øst-Viken	Oslo	90 768	33 355	57 413
Vestlandet	Stavanger/Sandnes	16 109	11 645	4 464
Trøndelag	Trondheim	14 698	11 863	2 835
Vest-Viken	Kongsberg	4 988	2 742	2 246
Sørlandet	Kristiansand	8 447	6 690	1 757
Nord-Norge	Tromsø	4 514	2 969	1 545
Nord-Norge	Bodø	2 904	2 215	689
Innlandet	Lillehammer	4 023	3 364	659
Vestlandet	Sunndal	731	444	287
Vestlandet	Austevoll	595	364	231

Kilde: Panda. Beregninger: KMD.

Tabell 4.11 BA-regioner med størst positiv og negativ differanse mellom innpendlingsrate og utpendlingsrate i 2012

Ti på topp	Pendlings-differanse	Ti på bunn	Pendlings-differanse
Åseral	16,6	Kåfjord	-25,8
Modalen	11,2	Bindal	-21,4
Kongsberg	10,2	Askim/Eidsberg	-19,7
Oslo	7,6	Fyresdal	-18,6
Austevoll	7,0	Gamvik	-18,1
Sunnal	6,6	Osen	-18,0
Andøy	5,8	Røyrvik	-17,4
Fedje	4,3	Mandal	-16,4
Tromsø	3,5	Vanylven	-16,3
Suldal	3,2	Tydal	-15,9

Kilde: Panda. Beregninger: KMD..

lingsentra, men også at Oslo står i en særstilling hva gjelder differansen mellom inn- og utpendling.

I tabell 4.11 ser vi på hvilke BA-regioner som i 2012 relativt sett hadde størst inn- og utpendling.

4.6 INFRASTRUKTUR, TILGJENGELIGHET OG AVSTANDSULEMPER

I Norge er avstandene store og befolkningstettheten lav. For mange områder, vil tilgjengelighet til tjenester og avstandsulempes i form av reisekostnader og reisetid forbli en utfordring. En utfordring ved Norges bystruktur er de mange småstedene som har for lav tetthet til å gi potensial for agglomerasjonsfordeler eller arbeidsmarkedsforstørring i særlig grad. I store deler av landet er markedene små. Infrastruktur bidrar til å redusere avstandsulempes og øke tilgjengeligheten til tjenester av ulike former.

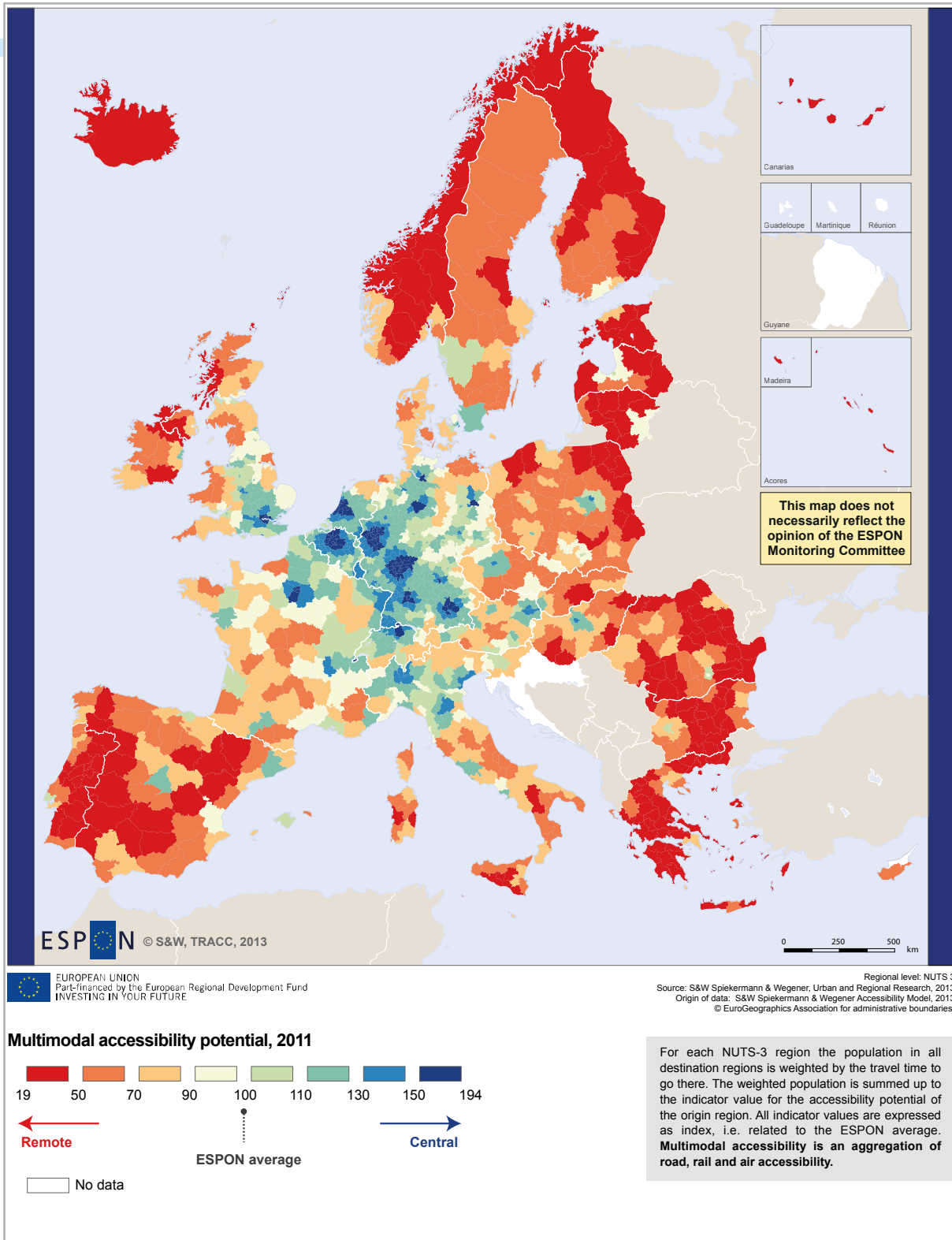
Avstandsulempes

Lange avstander gjør transportkostnadene høye. Med lang vei til det europeiske markedet har norske bedrifter andre konkurransebetingelser enn regioner i sentral-Europa, jamfør figur 3.1 i kapittel 3. Dette gjelder både gods- og persontransport. Konkurranse er spesielt krevende i markeder der tidsaspektet er viktig, for eksempel fersk sjømat.

Tilgjengelighet

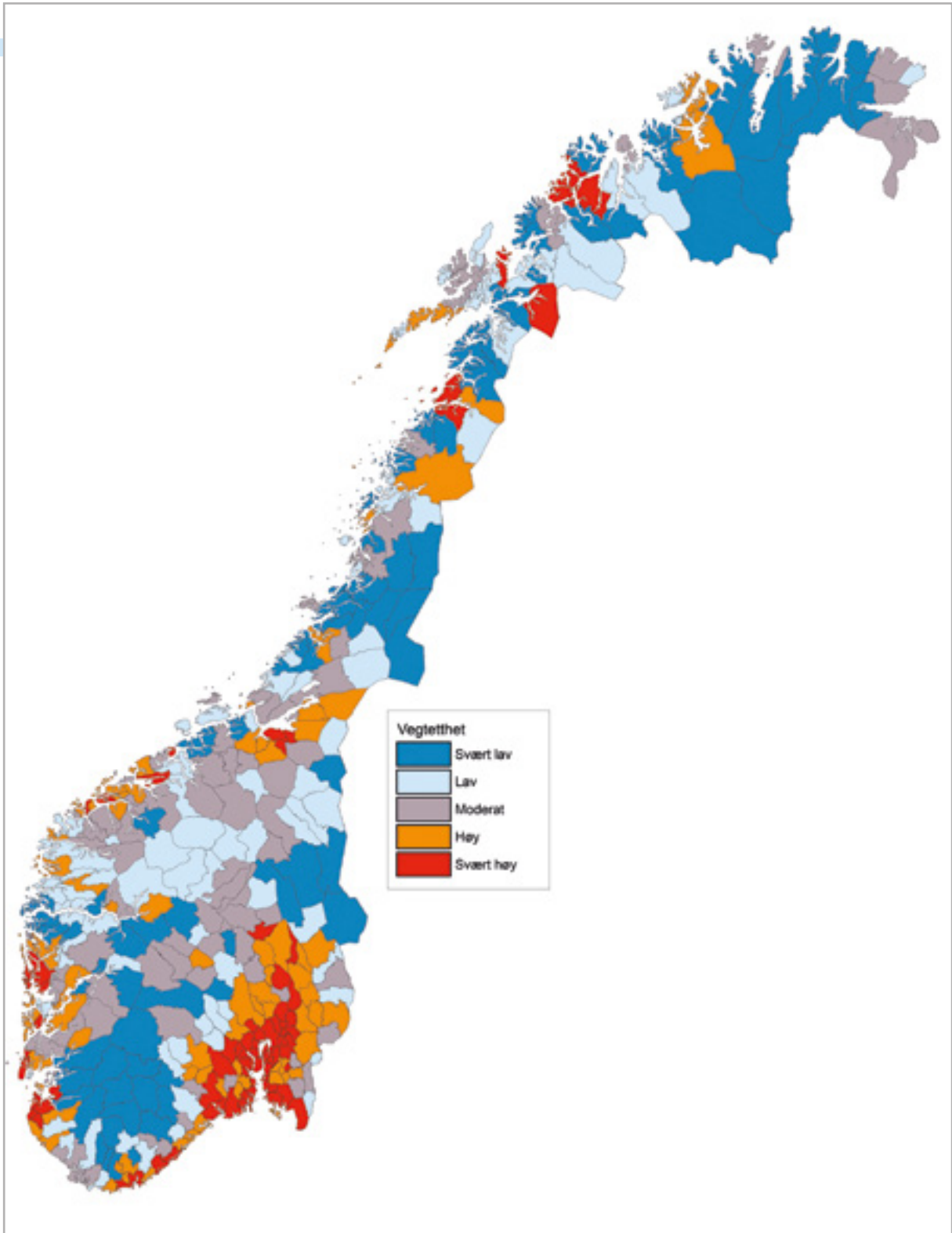
Nyere forskning om bostedsvalg viser at tilgjengelighet til tjenester er sentralt for beslutninger om bosted. Arbeidsmarkedet er viktig, men dernest spiller stedlige kvaliteter en rolle. Analyser gjort gjennom ESPON-programmet viser at tilgjengeligheten til ulike tjenester i Norge er lav i europeisk sammenheng uansett transportform, jamfør for eksempel Third ESPON 2014 Synthesis Report (kommer) og figur 4.9 under. Figuren viser tilgjengelighet i ulike transportformer i Europa. Norge har svært lav tilgjengelighet sammenliknet med andre Europeiske land.

Figur 4.9 Tilgjengelighet i europeiske regioner uavhengig av transportform, 2011

Kilde: ESPON.

Figur 4.10 Vegtetthet per kvadratkilometer (kommunal-, fylkes- og riksveger, 2013)

Kilde: SSB. Kart og beregninger: KMD.

Figur 4.10 viser tilgjengelighet som en funksjon av vegtetthet per kvadratkilometer i norske kommuner per [2013]. Ikke overraskende finner vi størst vegtetthet i byområder, men i disse områdene finner vi også flest innbyggere per kilometer veg. Tilsvarende finner vi lav vegtetthet i perifere områder i Nord-Norge og fjellbygdene i Sør-Norge.

Regionforstørring

Arbeidsmarkedets størrelse kan bli direkte påvirket av kommunikasjonsmulighetene. Erfaringer viser at arbeidsmarkedet vokser som en konsekvens av infrastrukturinvesteringer, jmfør Engebretsen og Gjerdåker (2010²⁴). Eksempler på slike regionforstørringer kan vi eksempelvis finne i Sogn og Fjordane, der investeringer i Riksveg 5 har bundet Førde og Flora tettere sammen.

Spredt bosetting sammen med et dårlig veinett gir små arbeidsmarkeder. Dynamiske arbeidsmarkeder forutsetter et godt transportnett i form av infrastruktur og transportsystemer (NOU 2011:3, s. 14). Investeringer som utvider eller kobler regionale arbeidsmarkeder, kan derfor skape mer robuste regioner og legge grunnlaget for agglomerasjonsfordeler og økt produktivitet.

Et virkemiddel for regionforstørring kan være transportinvesteringer som bidrar til å redusere reisetider og således skape bedre kobling mellom arbeidsplasser og arbeidstakere. Økt mulighet for pendling kan gi bedre tilpasninger i arbeidsmarkedet mellom etterspurte og tilbudte kvalifikasjoner, og kan styrke arbeidsgivers tilgang til ulike kategorier arbeidskraft og arbeidstakers tilgang til ulike typer arbeid. Forskning rundt befolkningens arbeidsreiser indikerer at arbeidstakerne i byområdene aksepterer lengre avstander mellom bolig og arbeidssted: I gjennomsnitt har arbeidsreisen økt fra omtrent 10 km til 15 km fra 1985 til 2009, og lengden varierer fra byområdet til byområde (TØI 2012b). Fra disse undersøkelsene kan en avlede at det funksjonelle pendlerområdet i norske byområder ligger relativt tett til byregionens vekstsentrum.

²⁴ Engebretsen, Øystein og Anne Gjerdåker (2010). Regionforstørring: Lokale virkninger av transportinvesteringer. TØI-rapport 1057/2010.

5

ØKONOMISK VEKST OG VERDISKAPING

Et av målene for regionalpolitikken er å utnytte de menneskelige og naturgitte ressursene i hele landet for størst mulig nasjonal verdiskaping. I dette kapitlet presenteres data om hvor den økonomiske veksten skjer, hvordan ulike regioner og regiontyper bidrar til landets samlede verdiskaping og hvordan utviklingen i verdiskapingen har vært i ulike regioner. Vi belyser dette med indikatorer for verdiskaping, produktivitet og produktivitsvekst. Sysselsetningsutviklingen bidrar også til å forklare økonomisk vekst. Dette har vi belyst nærmere under kapitlet om arbeidsmarkedet.

Det er viktig å skille mellom verdiskaping på den ene siden og sammenhenger i grunnlaget for verdiskaping (verdikjeden) på den andre. Verdiskaping skjer når kapital og arbeidskraft brukes i produksjonen av varer og tjenester. Høyt lønnsnivå, som vi som regel finner i byene, vil gjøre at registrert verdiskaping blir høyere i sentrale strøk enn utenfor. Mindre sentrale regioner er imidlertid viktige som produksjonssted for industriprodukter, råvareproduksjon og for etterspørsel etter private og offentlige tjenester. Det er et gjensidig avhengighetsforhold mellom by og land som blir underkommunisert i den territorielle avgrensningen av verdiskapingsbegrepet og ulike mål for verdiskaping.

5.1 REGIONALE FORSKJELLER I NORGE OG EUROPA

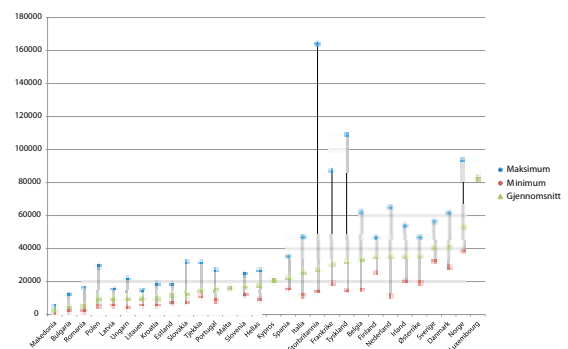
I Europa²⁵ er det store variasjoner mellom regioner når det gjelder verdiskapingsmønsteret målt ved BRP²⁶ per capita. Fastlands-Norge har et relativt høyt gjennomsnitt for BRP per capita i Europa. Dette gjør blant annet at det

²⁵ I tidligere utgaver av Regionale utviklingstrekk har vi brukt tall fra OECD. I denne utgaven bruker vi tall fra Eurostat. Hovedårsaken til dette er at Eurostat har oppdaterte tall for Norge. I OECD er siste tilgjengelig tall fra 2007.

²⁶ Bruttoregionalprodukt. I Norge betyr dette fylkesfordelt nasjonalprodukt. Siden tallene ikke beregnes på lavere geografisk nivå enn fylke, lar det seg vanskelig gjøre å sammenligne sentrale og mindre sentrale områder. Det er i tillegg et tidsetterslep på tre år mellom tidspunkt for publisering av statistikken og årgangen statistikken gjelder.

fylket med lavest BRP per capita (Østfold) ligger over gjennomsnittet for de fleste andre europeiske land, med unntak av Sverige og Danmark. Samtidig fremstår Norge i figur 5.1 med relativt store regionale forskjeller i verdiskaping, sammen med land som Nederland, Belgia, Storbritannia, Frankrike og Tyskland.

Figur 5.1 Nivå og variasjon i brutto regionalprodukt per capita etter land, 2011. Beløp i Euro.

Kilde: OECD. Beregninger: KMD.

For landene i figur 5.1 har den regionen med høyest BRP per capita i gjennomsnittet 3,6 ganger høyere nivå enn den regionen med lavest nivå. I en slik beregning fremstår Norge med en variasjon under snittet med en forskjell på 2,4. Ofte er det hovedstadsregionen som dominerer. I Storbritannia gir dette seg ekstreme utslag ved at London Inner West har et gjennomsnittlig BRP per capita som er nesten tolv ganger høyere enn regionen med lavest BRP per capita, Wirral.

Mye av variasjonene kan skyldes avgrensningen av regionen og at bruttoproduktet er delt på innbyggertallet og ikke sysselsettingen. Dermed vil stor innpendling til et område gi seg utslag i et høyt bruttoprodukt per innbygger og tilsvarende lavt i områder med stor utpendling. For eksempel hadde Oslo 73 pst. høyere bruttoprodukt per innbygger enn landsgjennomsnittet i 2011, mens bruttoproduktet per sysselsatt bare var 20 pst. høyere enn landsgjennomsnittet.

I tabell 5.1 viser vi hvordan bruttoproduktet er fordelt på

Tabell 5.1 Fylkesfordelt bruttoprodukt per landsdel 2011

Landsdeler	Bruttoprodukt (mill. kr)	Andel av brutto- produkt i pst.	Bruttoprodukt per sysselsatt	Indeks: bruttoprodukt per sysselsatt
Østfold, Akershus og Oslo	658 341	35,4	778 549	109,5
Hedmark og Oppland	104 369	5,6	595 374	83,8
Buskerud, Vestfold og Telemark	202 606	10,9	655 683	92,2
Aust- og Vest-Agder	93 750	5,0	698 064	98,2
Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal	509 537	27,4	731 253	102,9
Sør- og Nord-Trøndelag	140 639	7,6	652 617	91,8
Nordland, Troms og Finnmark	148 405	8,0	626 181	88,1
Hele landet	1 857 647	100,0	710 789	100,0

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

landsdeler i Norge. Her angir vi også bruttoproduktet per sysselsatt. Det er i Øst-Viken og på Vestlandet verdiskapingen er størst målt ved bruttoproduktet. Dette skyldes både at antall sysselsatte er høyt i disse regionene, men også at de har et høyere bruttoprodukt per sysselsatt enn resten av landet. Innlandet har den laveste verdiskapingen og ligger 26 pst. lavere enn landsgjennomsnittet i bruttoprodukt per sysselsatt.

5.2 VERDISKAPING OG ØKONOMISK VEKST – FORSKJELLER I NORGE ETTER SENTRALITET

Lønnsinntekt som indikator for verdiskaping på regionalt nivå

Tilgangen på regionale mål for bruttoproduktet under fylkesnivå er dessverre mangelfull. Utfordringen er å finne indikatorer som kan gi oss svar på hvordan verdiskapingen er i ulike regioner på et geografisk nivå under fylkesnivået.

I avsnitt 5.3 og 5.4 bruker vi lønnsinntekt for henholdsvis sysselsatte etter bosted og sysselsatte etter arbeidssted som indikator for brutto regionalprodukt. Forskjellen mellom de to indikatorene er pendling.

Det er viktig å være klar over svakhetene ved metoden. For det første inneholder indikatorene kun informasjon om avkastning på arbeid. Kapitalavkastning er utelatt. Videre omfatter indikatoren kun lønn som blir registrert i lønns- og trekkoppgaverregisteret. Det betyr at selvstendig næringsdrivende ikke omfattes av statistikken. Videre har vi fjernet lønsmottakere som tjener mindre enn fri-beløpsgrensen. Hensikten med denne avgrensningen er å sikre at unge arbeidstakere som tjener lite ikke skal trekke ned gjennomsnittet i for stor grad. Vi har sett på landsdelsfordelingen av nasjonalregnskapstallene i forhold til lønssummene. Forskjellene er svært små, spesielt når vi ser på lønssummer etter arbeidssted. Forskjellene er noe større, dersom vi ser på lønn etter bosted.

Lønssummer som indikator er ikke et godt mål på disponibel inntekt, bl.a. fordi selvstendig næringsdrivende, trygdemottakere og pensjonister ikke er omfattet. Det er også grunnen til at vi tidligere i rapporten har brukt bruttoinntekt som indikator for disponibel inntekt.

Høyere verdiskaping i storbyregionene

Verdiskapingen, målt med lønnsinntekt som indikator, er størst i de fire storbyregionene, jf. tabell 5.2.

Tabell 5.2 Verdiskaping i 2011 etter sentralitet med lønnssummer som indikator

Regionstype	Arbeidssted		Bosted		Befolkning
	Mrd. kr	Andel	Mrd. kr	Andel	Andel
Storbyregioner	528,1	54,0	486,9	50,0	44,3
Mellomstore byregioner	247,6	25,3	266,9	27,4	29,6
Småbyregioner	120,6	12,3	131,2	13,5	15,2
Småsenterregioner	63,7	6,5	68,7	7,1	8,3
Spredtbygde områder	17,7	1,8	20,4	2,1	2,6
Hele landet	977,6	100,0	974,0	100,0	100,0

Kilde: SSB og Panda. Beregninger: KMD.

Tabell 5.3 Gjennomsnittlig årlig vekst i verdiskaping i pst. 2000–2012 med lønnssummer som indikator – BA-regionene med høyest og lavest nivå²⁷

Lønnssummer etter arbeidssted				Lønnssummer etter bosted			
Ti på topp	Vekst i pst.	Ti på bunn	Vekst i pst.	Ti på topp	Vekst i pst.	Ti på bunn	Vekst i pst.
Ulstein	7,4	Båtsfjord	-0,1	Stavanger/Sandnes	5,7	Båtsfjord	0,0
Austevoll	6,9	Høyanger	0,0	Austevoll	5,0	Vardø	0,1
Stavanger/Sandnes	6,4	Vardø	0,2	Ulstein	4,8	Loppa	1,2
Sandøy	6,1	Gamvik	0,3	Haugesund	4,8	Høyanger	1,2
Sør-Varanger	5,9	Bindal	0,5	Alta	4,7	Gamvik	1,3
Hammerfest	5,5	Loppa	0,7	Hjelmeland	4,6	Måsøy	1,5
Haugesund	5,4	Vanylven	0,9	Bergen	4,6	Hasvik	1,5
Modalen	5,3	Lebesby	1,0	Mandal	4,6	Torsken/Berg	1,5
Alta	5,2	Osen	1,1	Hammerfest	4,6	Lebesby	1,6
Kongsberg	5,2	Hasvik	1,3	Træna	4,6	Stor-Elvdal	1,6

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

²⁷ Opprinnelige tall fra SSB ville Fedje kommet ut på topp, grunnet høy sysselsetting. Men den ordinære registerbaserte sysselsettingsstatistikken har ikke en slik sysselsettingsvekst. Grunnen til dette er at personer som faller inn under en gruppe de definerer som å ha et maritimt yrke får satt arbeidsstedskommune = bostedskommune. Vi har derfor nedjustert tallene for Fedje for 2012 i denne tabellen.

Sysselsatte i storbyregionene får 54 pst. av lønningene i landet, mens disse regionene til sammen har 44 pst. av befolkningen. En viktig forklaring er innpendlingen, dvs. at verdiskapingen utføres av personer som ikke bor i regionen. Dette har vi korrigert for i tabell 5.2, og ser da at de bosatte i storbyregionene mottar 50 pst. av lønnsutbetalingene. Pendlingen forklarer altså nesten halvparten av forskjellen. Som vi skal se i avsnitt 5.4 skyldes mye av forskjellen høyere produktivitet i storbyene. Dessuten er yrkesfrekvensen høyere, i og med at storbyregionene har en yngre befolkning enn øvrige regionstyper.

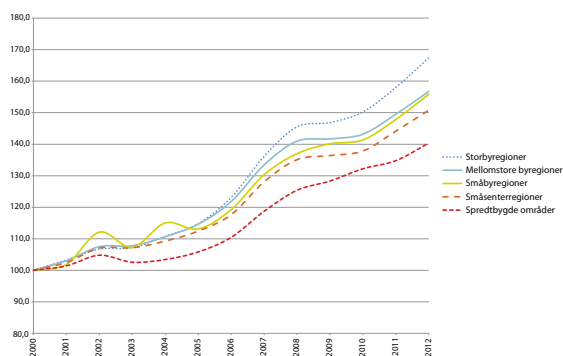
Lønnsutbetalingene vokser mest i storbyregionene

Den økonomiske veksten er større jo mer sentral regionen er, jf. figur 5.2. Dette skyldes at veksten i sysselsettingen er høyere i sentrale strøk, jf. kap. 4. Som vi skal se i avsnitt 5.3 er nemlig produktivitetsveksten høyere jo mindre sentral regionen er.

I Norge er det to prosesser som har vært sentrale for å forklare flytting av de økonomiske tyngdepunktene i Norge de siste tiårene. Det ene er fremveksten av petroleumsindustrien, der særlig Vestlandet med Stavangerregionen i front har sterk konsentrasjon av oljereelatert virksomhet. På 2000-tallet har også oljeserviceindustrien hatt stor vekst, med stor eksport. Veksten i Ulstein, Sandøy, Hammerfest, Flora, Kongsberg og Kristiansand er tydelig påvirket av dette.

Det andre er den store strukturendringen der Oslo er gått fra å være et sentrum for industri til et sentrum for kunnskapsintensiv tjenesteyting (NOU 2011:3). Blant norske byregioner er Oslo-regionen totalt dominerende med en befolkning på nærmere 1,3 millioner innbyggere, som er mer enn alle de tre andre storbyregionene til sammen. Svak produktivitetsutvikling gjør at Osloregionen likevel ikke kommer opp på topplisten, her. Det er også verdt å legge merke til forskjellene mellom sentrene i Finnmark (Alta, Hammerfest og Sør-Varanger), som ligger på topp ti-listen, og mindre kommuner i Finnmark, som vi finner blant kommunene i ti på bunn.

Figur 5.2 Økonomisk vekst etter sentralitet – målt etter lønnssum etter arbeidssted

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

5.3 REGIONALE FORSKJELLER I PRODUKTIVITET

Produktiviteten er høyest i byene

Som vi skal se nedenfor, øker produktiviteten med økende sentralitet. Det er mange ulike teorier og forklaringer på byenes fordeler, og det er en rekke prosesser og mekanismer som kan forklare ulike sider ved og former for byvekst.

Sentralt i litteraturen om sammenhengen mellom urbanisering og produktivitet står likevel ulike former for agglomerasjonsfordeler. Her kan man skille mellom tre elementer:

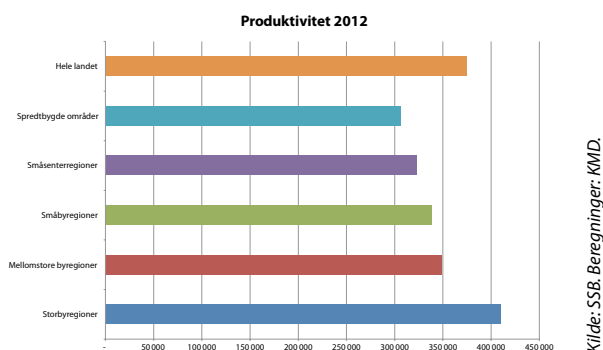
For det første gir agglomerasjon i form av et større arbeidsmarked enklere og bedre kobling mellom arbeidsgivere og arbeidstakere, kunder og leverandører, partnere i felles prosjekter, eller entreprenører og finansører. Dermed øker sannsynligheten for at jobbene blir besatt av personer som best kan fylle dem, og at den enkelte får en jobb å trives i. Muligheten til å skifte jobb er større i et stort arbeidsmarked enn i et lite, noe som reduserer sannsynligheten for å bli innelåst i en jobb man ikke egner seg for. Begge deler fører til høyere produktivitet. Disse mekanismene er også attraktivt for arbeidstakere, som dermed søker seg til større byområder.

Et større marked åpner også for mer effektiv deling av lokal infrastruktur og fasiliteter og et større mangfold av leverandører. Urbanisering gir altså en rekke stordriftsfordeler som er knyttet til byens generelle størrelse og tetthet. Samtidig gir urbanisering grunnlag for konsentrasjon og spesialisering på bransjenivå, for eksempel gjennom utvikling av spesialiserte underleverandører, også kalt lokaliseringsfordeler.

For det tredje gir byområdet bedre grunnlag for kunnskapsspredning og innovasjon (dette er også nærmere omtalt i kapittel 7).

Et vanlig mål på produktivitet er bruttoprodukt per timeverk. Dette er størrelser vi ikke får på et tilstrekkelig lavt geografisk nivå. I stedet måler vi regional arbeidsproduktivitet som total lønnssum for lønnsmottakere etter arbeidssted delt på antall lønnsmottakere etter arbeidssted, jf. figur 5.3. Som vi ser har storbyregionene, målt ved denne metoden, et klart høyere produktivitetsnivå enn øvrige regioner og produktivitetsnivået er fallende med fallende sentralitet.

Figur 5.3 Produktivitet (lønn per arbeidstaker etter arbeidssted) etter sentralitet i 2012

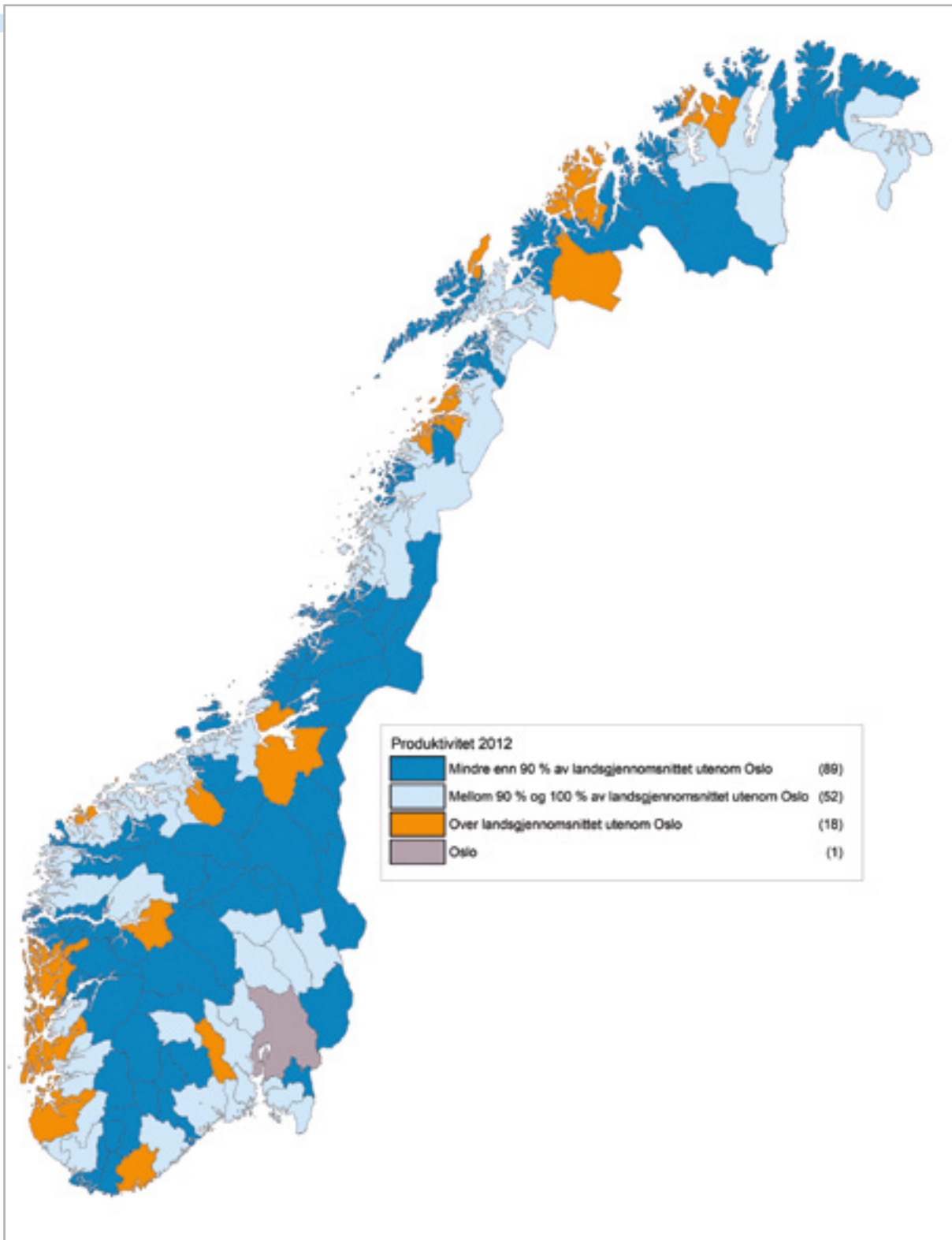
Tabell 5.4 Regional arbeidsproduktivitet 2012 målt som lønn per arbeidstaker etter arbeidssted – BA-regioner med høyest og lavest verdi¹

Ti høyeste	Lønn per arbeidstaker	Ti laveste	Lønn per arbeidstaker
Fedje	487 572	Moskenes	239 192
Stavanger/Sandnes	450 277	Aurland	265 835
Kongsberg	435 855	Skjåk/Lom	266 614
Austevoll	424 207	Trysil/Engerdal	270 280
Oslo	416 733	Værøy	275 986
Sandøy	401 116	Åseral	277 580
Ulstein	390 484	Lierne	280 335
Bergen	381 784	Osen	280 764
Andøy	372 327	Hattfjelldal	281 879
Bodø	370 653	Kåfjord	283 889

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

¹ Nivået for Fedje er til en viss grad påvirket av et for høyt anslag på sysselsettingen og burde antakelig vært nedjustert jf. note til tabell 5.3.

Figur 5.4 Produktivitet 2012 målt som lønn per arbeidstaker etter arbeidssted i forhold til landsgjennomsnittet (ekskl. Oslo). BA-regioner

Kilde: SSB og Panda. Kart og beregninger: KMD.

Figur 5.4 og tabell 5.4 viser at kun åtte BA-regioner ligger over gjennomsnittslønnen per arbeidstaker for landet på 375 000 kroner. Blant disse finner vi regioner som Fedje, Kongsberg, Sandøy, Austevoll og Ulstein. Av storbyregionene ligger Oslo, Stavanger/Sandnes og Bergen over, og det er særlig Oslo som trekker opp landsgjennomsnittet. Figur 5.4 viser hvor i landet produktiviteten målt etter lønn er lav og hvor den er høy. Et tydelig mønster er at det i hovedsak er distriktsregioner som ligger under landsgjennomsnittet og at produktivetsnivået er svært skjevt fordelt.

Produktiviteten vokser mest i mindre sentrale regioner

Teoriene om agglomerasjon som er nevnt over vil trekke i retning av økende produktivetsforskjeller mellom regioner over tid ved at større byer har høyere produktivetsvekst (også kalt divergens). Samtidig vil vi også vente minkende inntekts- og produktivetsforskjeller (konvergens) mellom regioner innen et land fordi kunnskap og innovasjon raskt blir spredt utover landet (diffusjon) – alle deler av landet kan trekke på samme kunnskap og teknologi. Mål om konvergens er sentralt i EUs integrasjonsprosess og produktivetsforskjeller er vist å ha avgjørende betydning på inntektsforskjeller mellom regioner (Østby og Westerlund). Flere studier har vist at utviklingen i Norge er preget av mindre relative forskjeller mellom by og land siden 1960-tallet. Midt på 1960-tallet var for eksempel lønnsforskjellen 26 pst., men var i 2010 redusert til 10 pst. (Bütikofer mfl. 2013). Dette bildet bekreftes også av andre analyser, og gjelder for de fleste land og regioner i OECD (OECD 2012). OECDs analyser viser også at det er noen større byregioner som kombinerer høyt produktivetsnivå med høy produktivetsvekst.

Tabell 5.5 og figur 5.5 tegner et bilde av konvergens.²⁸ Den høyeste produktivetsveksten i perioden 2002–2012 finner man i mindre sentrale regioner, mens storby-

regionene samlet har den svakeste veksten. Her er det særlig Osloregionen som trekker ned i utviklingen, jf. figur 5.5. Stavanger/Sandnes, derimot, har hatt en relativt god produktivetsutvikling, og er blant regionene som avviker positivt fra hovedtendensen, sammen med Kongsberg, Austevoll, Sandøy og Fedje.²⁹ Av regioner som avviker negativt fra hovedtendensen finner vi Aurland, Moskenes og Høyanger.

Tabell 5.5 Vekst i regional arbeidsproduktivitet fra 2002 til 2012

Sentralitet	Årlig produktivetsvekst i pst.
Storbyregioner	2,6
Mellomstore byregioner	2,7
Småbyregioner	2,8
Småsenterregioner	2,8
Spredtbygde områder	3,0
Hele landet	2,8

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

²⁸ Tallene som presenteres her avviker noe fra SSBs tall (SSB 2011). Her måles produktivetsveksten for alle næringer i privat sektor i løpet av siste år. SSB anslår at produktiviteten har avtatt siden 2006, men tatt seg noe opp igjen etter 2008 (SSB 2010, 2011).

²⁹ Nivået for Fedje er til en viss grad påvirket av et for høyt anslag på sysselsettingen, og burde antakelig vært nedjustert, jf. note til tabell 5.3.

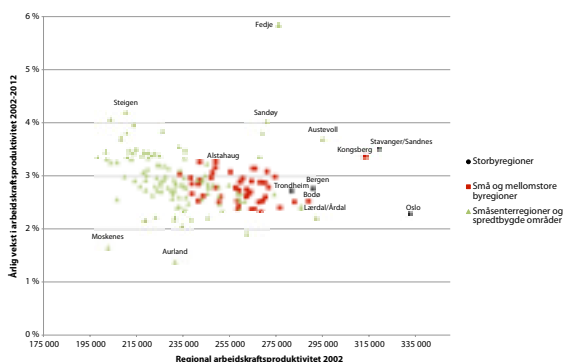

Tabell 5.6 Vekst i regional arbeidsproduktivitet fra 2002 til 2012 – BA-regioner med høyest og lavest verdi

Ti på topp	Produktivitetsvekst i pst.	Ti på bunn	Produktivitetsvekst i pst.
Fedje	5,4	Aurland	1,4
Sandøy	4,5	Høyanger	1,9
Træna	4,3	Moskenes	2,1
Steigen	4,0	Båtsfjord	2,1
Hjelmeland	4,0	Røst	2,1
Ulstein	3,9	Trysil/Engerdal	2,2
Ibestad	3,9	Moss	2,2
Smøla	3,9	Lødingen	2,3
Aure	3,9	Oslo	2,4
Røyrvik	3,9	Ringerike	2,4

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Figur 5.5 Regional arbeidskraftsproduktivitet 2002 og vekst i regional arbeidsproduktivitet fra 2002 til 2012. BA-regioner³⁰

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

produktivitetsvekst. F.eks. var sysselsettingsandelen innen tertiærnæringene i privat sektor mindre i periferien enn i sentrale strøk. For perioden 1980-200 fant Østby og Westerlund (2011) at endringer i næringsstruktur mellom regionene har bidratt til minkende forskjeller, men at det likevel var produktivitetsendringer innen de enkelte hovednæringene som i størst grad har bidratt til konvergensen i Norge.

En annen forklaring kan vi finne i flyttetallene. Personer har flyttet til høyinnteksregioner. Dette har gitt dem høyere lønn, men ikke like høy lønn som den opprinnelige bybefolkningen, og med et redusert nivå over tid. Innflytting bidrar isolert sett til å trekke ned veksten i byregioner (Bütikofer mfl. 2013). Samtidig er det et paradoks her, nemlig at de som flytter gjerne har et høyt utdanningsnivå og isolert sett skulle ha en høyere produktivitet. Rattsø og Stokke (2014) har for eksempel vist at økning i relativt utdanningsnivå i regioner ikke er systematisk knyttet til økning i relativt inntektsnivå.

Noe av forklaringen på at produktivitetsveksten er høyere jo mer perifer regionen er, kan være at spredtbygde områder har fått sysselsatte i næringer med lav

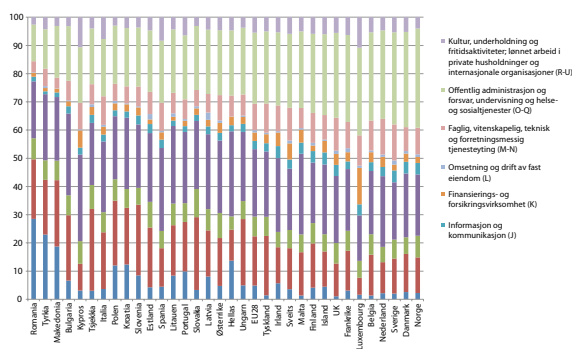
³⁰ Nivået for Fedje er til en viss grad påvirket av et for høyt anslag på sysselsettingen, og er derfor antakelig overvurdert, jf. note til tabell 5.3.

6

NÆRINGSSTRUKTUR SPESIALISERING OG SÅRBARHET

Næringsstrukturen i Norge og i norske regioner varierer på samme måte som den gjør i regioner i andre land i Europa. Dersom vi sammenlikner næringsstrukturen på nasjonalt nivå, finner vi relativt små forskjeller mellom Norge og øvrige nordeuropeiske land. Særlig er forskjellene små mellom Norge og nabolandene Danmark og Sverige, jf. figur 6.1. De største forskjellene i forhold til Norge finner vi i Sørøst-Europa, og da særlig i Romania og Tyrkia. Disse landene har langt større andeler sysselsatt i primærnæringene, samtidig som de har langt færre sysselsatt i offentlig sektor.

Figur 6.1 Næringsstruktur. Næringens¹ sysselsetningsandel i ulike europeiske land, 2013

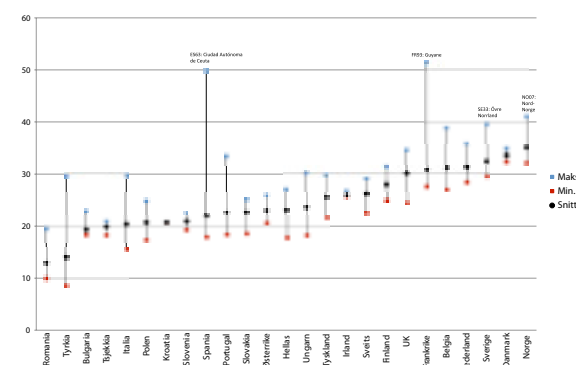

¹ NACE-koder er oppgitt i parentes i tabellens forklaringsboks.

Dersom vi ser på forskjellene mellom ulike regioner (landsdeler) i Europa, finner vi naturlig nok enda større variasjonsbredde. F.eks. har hele 16 av Tyrkias 21 landsdeler en sysselsetningsandel innen primærnæringen på over 30 pst. I Vest-Europa er det derimot ingen landsdeler (NUTS 2) som er i nærheten av å ha 10 pst. sysselsatte innen primærnæringene. (Med unntak for det nordvestlige Irland). De mest industritunge regionene i Europa finner vi i (det østlige) Sentral-Europa, og da især Tsjekia, hvor nær 30 pst. av de sysselsatte har sitt virke i industrien. I Norge er Agder og Rogaland den mest industritunge landsdelen, med en sysselsetningsandel på drøyt 20 pst. i industrien.

Med unntak for enkelte oversjøiske territorier i Spania og Frankrike er det relativt små forskjeller mellom regionene hva gjelder andelen sysselsatte i offentlig sektor i Europa. Det er likevel store forskjeller på sysselsetningsnivået mellom ulike land. Mens Norge troner på topp med en sysselsetningsandel på godt over 30 pst. innen offentlig sektor, er tilsvarende tall i Romania i underkant av 15 pst., jf. figur 6.2.

Figur 6.2 Sysselsatte i offentlig sektor¹ i europeiske landsdeler, 2013

¹ Offentlig administrasjon og forsvær, undervisning og helse- og sosialtjenester (NACE O-Q)

Kilde: Eurostat. Beregninger: KMD.

Kilde: Eurostat. Beregninger: KMD.

6.1 NÆRINGSSTRUKTUREN I ULIKE REGIONTYPER

Sammensetningen av og utviklingen i næringsstrukturen i ulike typer regioner i Norge viser relativt stor variasjon. En utjevne fellesnevner er offentlig tjenesteyting og forvaltning som har stor betydning i alle typer regioner. Utover dette er det relativt store forskjeller mellom regiontypene. Jo større byregionene er, jo større er innslaget av næringer med vekst i sysselsettingen og det som ofte kalles "nye" næringer. På den andre siden domineres gjerne småsenterregioner og spredtbygde områder av næringer med nedgang i sysselsettingen. Det gjelder særlig primærnæringene, men også industrien. Samtidig har disse områdene relativt små arbeidsmarkeder. Det betyr at endringer i dominerende nærin-

Tabell 6.1 Næringsstruktur. Næringsens sysselsettingsandel i ulike regiontyper, fjerde kvartal 2013

Næring	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Hele landet
Landbruk	0,8	1,7	3,5	5,3	7,2	1,9
Fiskeri	0,2	0,7	1,6	3,7	8,5	1,0
Olje, gass og skipsbygging	3,5	1,2	2,2	1,2	0,6	2,5
Industri, kraft og bergverk	6,4	11,3	11,3	13,1	9,1	9,0
Bygg og anlegg	7,1	8,8	8,7	9,2	8,2	8,0
Varehandel	14,3	14,9	13,0	11,9	8,7	14,0
Transport og kommunikasjon	9,1	6,5	6,1	6,0	6,6	7,7
Overnatting, servering og reiseliv	3,7	3,1	3,0	3,8	3,4	3,4
Finansiell og forretningsmessig tjenesteyting	20,0	12,5	9,9	8,5	7,1	15,4
Privat, kunstnerisk og kulturell tjenesteyting	9,0	7,7	6,6	5,5	3,9	7,9
Kommunal tjenesteyting	14,3	20,1	23,7	25,9	31,4	18,5
Statlig tjenesteyting	11,3	10,9	9,8	5,3	4,6	10,4
Annet/uoppgitt	0,6	0,6	0,5	0,6	0,8	0,6
Alle næringer	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kilde: Panda. Beregninger: KMD.

ger får ekstra stor betydning for utviklingen lokalt. Mange småbyregioner og småsenterregioner er derfor næringsmessig sårbare.

Industrien er særlig utsatt for endringer i rammebetingelsene. Økt konkurranse fører også til en stadig større grad av spesialisering, og denne spesialiseringen slår ut i det geografiske produksjonsmønsteret. Innenfor landbruket går utviklingen i retning av færre bruk og arbeidsbesparende produksjonsprosesser. Det gir færre sysselsatte, men ofte samme eller økt produksjon. En nærmere vurdering av næringsstrukturen vil derfor være relevant for å belyse næringsmessig sårbarhet. Områder med en ensidig næringsstruktur er mer utsatt enn andre når rammevilkårene endrer seg. Ofte er det hjørnesteinsbedriften eller et aktivt landbruksmiljø som har gitt opphav til

at folk bor et sted i utgangspunktet. De representerer, sammen med de innsatsfaktorene den bruker, regionens komparative fortrinn og eksportartikkel til omverdenen. Som vi skal se i avsnitt 6.2, har vi flere eksempler på næringsensidige regioner med høy sårbarhet som også har høy vekst.

Offentlig sektor viktig over alt

Offentlig sektor er viktig for sysselsettingen i hele landet, med en samlet andel sysselsatte på nær 30 pst., jf. tabellene 6.1 og 6.2. Skiller vi offentlig sektor i henholdsvis kommunal og statlig sektor ser vi at statlig sektor er spesielt stor i byregionene, mens kommunesektoren er svært viktig i mindre sentrale regioner. Kommunesektoren har en betydelig stabiliserende effekt for sysselsettingen generelt, og i mindre sentrale regioner spesielt.

Tabell 6.2 Næringsstruktur. Næringsens sysselsettingsandel i ulike landsdeler, fjerde kvartal 2013

Næring	Øst-Viken	Innlandet	Vest-Viken	Sørlandet	Vestlandet	Trøndelag	Nord-Norge	Hele landet
Landbruk	0,7	5,7	2,0	1,7	1,9	3,4	2,1	1,9
Fiskeri	0,0	0,1	0,1	0,4	1,5	1,4	4,5	1,0
Olje, gass og skipsbygging	0,8	0,0	1,0	1,3	6,9	1,4	0,6	2,5
Industri, kraft og bergverk	5,9	10,5	12,8	13,7	10,7	8,4	6,7	9,0
Bygg og anlegg	7,0	8,7	9,4	9,3	8,0	8,2	8,1	8,0
Varehandel	15,6	13,6	15,4	14,3	12,4	12,6	12,3	14,0
Transport og kommunikasjon	9,8	5,3	5,6	5,8	7,3	6,5	7,5	7,7
Overnatting, servering og reiseliv	3,7	3,3	3,2	3,6	3,2	3,6	3,6	3,4
Finansiell og forretningsmessig tjenesteyting	20,7	10,5	12,7	11,6	13,7	15,4	9,9	15,4
Privat, kunstnerisk og kulturell tjenesteyting	9,8	7,2	7,6	7,8	7,0	6,5	6,1	7,9
Kommunal tjenesteyting	14,1	23,6	20,8	21,4	18,6	19,7	24,3	18,5
Statlig tjenesteyting	11,3	10,8	8,6	8,5	8,4	12,5	13,8	10,4
Annet/uoppgitt	0,6	0,6	0,7	0,6	0,4	0,5	0,5	0,6
Alle næringer	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kilde: Panda. Beregninger: KMD.

Årsaken til den høye andelen statlig sysselsatte i byområder, er at det er her en finner statlige institusjoner som bl.a. departementer, direktorater, sykehus, universitet, tilsyn og statlige etaters fylkesadministrasjon.

Kommunal sektor og primærnæringer dominerer utenfor byområdene

Betydningen av kommunal sektor øker i mindre arbeidsmarkeder. I områder med spredt bosetting utgjør kommunal tjenesteyting over 30 pst. av sysselsettingen. Størst andel per 2013 finner vi i Kvænangen, hvor i overkant av 47 pst. av de sysselsatte jobber i kommunen (jf. tabell 6.3). Dette reflekterer i stor grad kommunesektorens rolle i små og mindre sentrale regioner, hvor tilbudet av ulike tjenester er mer begrenset sammenliknet med mer sentrale regioner. I Nord-Norge er både kommunal og statlig sektor stor. Eksempler på dette er

Målselvregionen, hvor Forsvaret er tungt inne, og Tromsø som bl.a. har både sykehus og universitet.

Primærnæringerne sysselsetter få, men er viktige i områder med spredt bosetting og små sentra fordi de utgjør en såpass stor andel av sysselsettingen der. Primærnæringerne er stedbundne næringer der lokaliseringen er knyttet til nærhet til ressurser. Dette er svært tydelig i fiskerisektoren, hvor andelen sysselsatte er nær 50 pst. i Træna, og godt over 40 pst. både i Røst og Værøy. Samtlige av de ti mest fiskeridominerte regionene er i Nord-Norge.

Byer domineres av varehandel og tjenesteyting

Med en sysselsettingsandel på over 15 pst. er finansiell og forretningsmessig tjenesteyting den viktigste næringen utenom offentlig sektor på landsbasis. Dette er i stor

Tabell 6.3 Ti på topp i et utvalg næringer, næringens sysselsettingsandel i BA-regionen, 2013

Landbruk	Pst.	Fiskeri	Pst.	Industri, kraft og bergverk	Pst.	Olje, gass og skipsbygging	Pst.
Åseral	30,4	Træna	49,4	Sandøy	36,1	Hyllestad	27,5
Leka	23,0	Røst	43,8	Lærdal/Årdal	34,8	Stavanger/Sandnes	13,9
Kautokeino	19,6	Værøy	43,4	Sunndal	31,3	Stord	12,5
Hattfjelldal	17,5	Båtsfjord	39,8	Tysfjord	28,2	Kongsberg	11,6
Lierne	16,8	Moskenes	37,3	Kongsberg	26,1	Ulstein	11,3
Skjåk/Lom	16,2	Torsken/Berg	36,9	Sauda	25,7	Hammerfest	8,4
Dovre	15,1	Hasvik	35,0	Bremanger	23,6	Haugesund	8,3
Røyrvik	14,2	Gamvik	33,3	Norrdal/Stranda	21,5	Eigersund	7,2
Hjelmeland	13,8	Måsøy	30,4	Høyanger	20,8	Kvinnherad	5,2
Kåfjord	13,5	Lurøy	29,7	Odda	20,6	Kristiansund	5,2

Overnatting og servering	Pst.	Kommunal tjenesteyting	Pst.	Statlig tjenesteyting	Pst.	Finansiell og forretningsmessig tjenesteyting	Pst.
Aurland	12,5	Kvænangen	47,3	Målselv	29,2	Modalen	27,2
Hallingdal	9,3	Bindal	46,1	Karasjok	24,7	Oslo	22,0
Dovre	8,2	Hamarøy	45,0	Tromsø	22,7	Trondheim	19,0
Hasvik	7,4	Salangen	44,8	Bodø	21,2	Masfjorden/Gulen	17,4
Skjåk/Lom	7,1	Røyrvik	43,6	Elverum	19,2	Bergen	17,3
Valle/Bykle	7,0	Rødøy	40,9	Kautokeino	18,9	Karasjok	16,1
Nordkapp	6,9	Ibestad	40,7	Vardø	18,7	Stavanger/Sandnes	15,6
Utsira	6,8	Modalen	40,4	Sør-Varanger	17,8	Utsira	14,6
Voss	6,7	Beiarn	40,2	Vadsø	17,4	Drammen	14,3
Vågan	6,1	Tydal	40,2	Lillehammer	17,3	Austevoll	13,7

Kilde: SSB og Panda. Beregninger: KMD.

grad en bynæring, med en forskjell i sysselsettingsandeler på nær 13 prosentpoeng mellom storbyregionene og spredtbygde områder. Øst-Viken, med Osloregionen i spissen, er vesentlig større innen finansiell og forretningsmessig tjenesteyting enn alle andre landsdeler, mens næringen ellers er relativt jevnt fordelt mellom de øvrige landsdelene. Det samme mønsteret finner vi også

for privat tjenesteyting ellers, selv om forskjellene er vesentlig mindre.

Varehandel er også en betydelig næring, med en andel sysselsatte på 14 pst. Varehandel skjer over alt, men er i første rekke en bynæring. Betydningen av varehandel for sysselsettingen faller i hovedsak jo mindre sentral regionen er.

Tabell 6.4 Endringer i næringsstruktur i ulike regiontyper målt etter sysselsetting, prosentvis vekst fra 2008 til 2013

Næring	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Hele landet
Landbruk	-10,2	-10,6	-12,9	-10,5	-14,1	-11,4
Fiskeri	20,0	0,9	-0,3	1,5	1,6	2,2
Industri, kraft og bergverk	-5,7	-10,2	-6,5	-10,2	-5,8	-7,9
Olje og gass	7,3	-0,2	-0,9	-10,1	0,2	3,8
Bygg og anlegg	2,2	1,1	0,8	0,5	-1,8	1,4
Samferdsel	-1,7	-4,8	-6,2	-2,6	-2,3	-3,2
Overnatting og servering	4,5	-1,0	1,0	-3,4	-0,7	1,8
Varehandel	-3,3	-3,5	-3,2	-1,9	0,0	-3,2
Finansiell og forretningsmessig tjenesteyting	-0,1	-5,8	-7,6	-1,4	-0,9	-2,0
Privat tjenesteyting	21,6	24,3	36,1	32,4	34,7	24,6
Statlig tjenesteyting	2,6	4,5	5,6	1,2	-0,4	3,5
Kommunal tjenesteyting	4,5	2,1	-0,3	0,6	-1,2	2,2
Alle næringer	2,9	0,3	0,4	-0,3	-0,3	1,5

Kilde: Panda. Beregninger: KMD.

Primærnæringene og industrien rasjonaliserer

Vi finner nedgang i sysselsettingen i næringer som er viktige særlig for mange mindre arbeidsmarkeder de siste tiårene. Dette gjelder især innen landbruket, men også industrien.

I landbruket har spredning av innovativ teknologi, som for eksempel rundballepresser, melkeroboter og hogstmaskiner, ført til stor produktivitetsvekst. I tillegg har jordbruksbedriftene blitt større og færre, en strukturendring som også har funnet sted i industrier tilknyttet landbruket. Foreløpige tall fra SSB viser at det i 2013 var om lag 43 500 jordbruksbedrifter i Norge. I 1999 var tilsvarende tall om lag 70 700, mens det femti år tidligere, i 1949, var om lag 213 400. Samtidig er selvforsyningsgraden i dag om lag den samme som den har vært siden 1950-tallet (Helsedirektoratet 2012). Samlet sett har landbruket hatt en nedgang i sysselsettingen på drøyt 50

pst. siden 1986.³¹ Siden 2008 har nedgangen vært på 20 pst. (jf. tabell 6.4).

Nest etter olje/gass (herunder leverandørindustri) og kraftkrevende industri er sjømat den viktigste eksportartikkelen for norsk økonomi (Jakobsen et al. 2012). I tabell 6.4 ser vi at det har vært en sysselsettingsvekst innen fiskeri på 1,3 pst. siden 2008. Veksten har i hovedsak funnet sted i sentrale, men også perifere, strøk. Tall fra Panda viser en svak positiv utvikling fra 2012 til 2013.

Industrien i Norge startet på 1820-tallet, og hadde sin storhetstid på 1970-tallet. Industri er fortsatt en betydelig næring, med over 230 000 sysselsatte. Industrien har

³¹ Jf. tall fra Panda. Merk at dette tallet ikke er korrigeret for endring i registrering av sysselsatte f.o.m. 2001 og endret standard for næringsgruppering f.o.m. 2008.

størst betydning på industristeder utenfor storbyområdene og spredtbygde områder. Der utgjør den ofte en stor del av arbeidsmarkedet og konsekvensene av endringer i industrissysselsettingen blir dermed store. Lokaliseringsmønsteret har ofte sterke historiske føringer. Den kraftkrevende industrien og behovet for nærhet til kraftkilder er et godt eksempel på dette.

Samlet sett har industri, kraft og bergverk hatt en nedgang i sysselsettingen på drøyt 26 pst. siden 1986.³² Siden 2008 har nedgangen vært på om lag 6 pst. (jf. tabell 6.4). Nedgangen har kommet i alle deler av landet, men har de siste årene vært størst i de mellomstore byregionene og i småsenterregionene. Samtidig som vi observerer et fall i industrissysselsettingen, rapporterer Nav at det, som for de fleste næringer, fortsatt er mangel på arbeidskraft i industrien. Målt i antall personer gjelder dette særlig på Sørlandet og Vestlandet (Nav 2014).

... og vekstnæringene er i byene

Det er særlig de næringer som er tyngst representert i byene som har vokst mest de siste tiårene. Disse næringene har riktignok også vokst i regioner der næringene ikke er like tunge. Siden 2008 gjelder dette særlig innen olje, gass og skipsbygging, men også privat og offentlig tjenesteyting. Innen olje, gass og skipsbygging har veksten vært stor i alle storbyregionene, med Stavanger/Sandnes på topp. Samtidig ser vi av tabell 6.4 at det har vært en nedgang i sysselsettingen i de minste regiontypene. Dette gjelder særlig for Flekkefjord BA-region dersom vi ser på antall sysselsatte. Dersom vi fortsetter å måle i antall sysselsatte, har veksten siden 2008 vært klart størst innen kommunal tjenesteyting, som også er den klart største næringen i tabellen.

Figur 6.3 og figur 6.4 viser utviklingen i fordelingen av landets statsansatte i perioden 1980–2013, fordelt på

ulike regiontyper.³³ I forhold til alle sysselsatte er det flere statsansatte jo mer sentralt området er, jf. Meld. St. 13 (2012–2013), og i sum har det de siste tiårene skjedd en økende konsentrering av statlige arbeidsplasser i de mer sentrale delene av landet. Veksten i antallet statsansatte de siste årene skyldes i all hovedsak ansettelse i eksisterende virksomheter, og ikke nyetableringer.

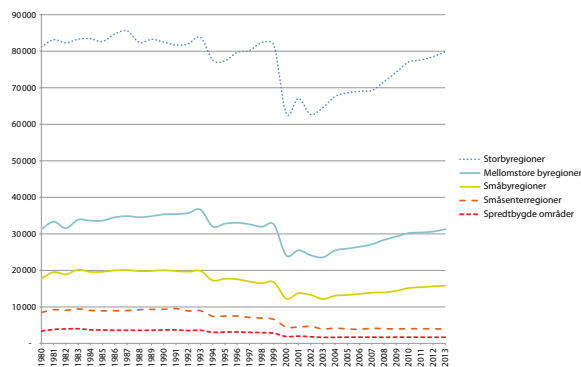
Staten vokser med andre ord først og fremst i byene. Effekttutvalget (NOU 2004: 2) peker på at veksten i statlig sektor gjennom 1980-tallet var relativt desentral, med vekst i byer og småbyregioner. På 1990-tallet foregikk det en sentralisering innenfor statlig sektor, samtidig med at den statlige sysselsettingen økte. Dette skjedde samtidig med fristillingen og strukturendringer av flere statlige sektorer, og da særlig av Televerket, Postverket og NSB.³⁴ Vi ser av figur 6.4 at byregionene – i kontrast til småsenterregionene og spredtbygde områder – nærmer seg det statlige sysselsettingsnivået de hadde før disse strukturelle endringene fant sted.

³² Jf. tall fra Panda. Merk at dette tallet ikke er korrigert for endring i registrering av sysselsatte f.o.m. 2001 og endret standard for næringsgruppering f.o.m. 2008.

³³ Merk at tallgrunnlaget i disse figurene ikke er det samme som i tabellene i tidligere avsnitt. Tallgrunnlaget i figurene er ordinært regulativlønne innenfor statlig tariffområde ekskl. ansatte i Forsvaret, utenriktjenesten og på Svalbard og Jan Mayen. Se for øvrig nettsidene til Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD).

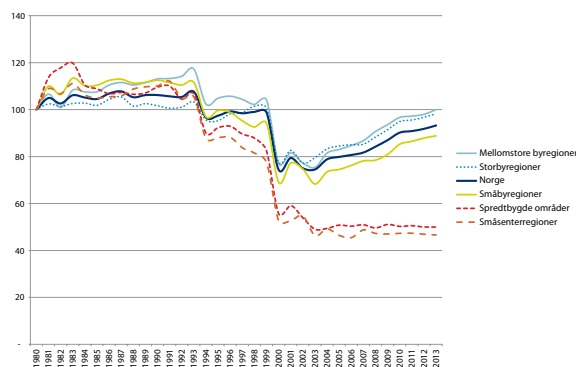
³⁴ I figurene ser man disse endringene særlig fra 1993 til 1994 (Televerket) og fra 1999 til 2000 (Postverket og NSB). Merk at det ikke er et én-til-én forhold mellom tidspunkt for reform og endring i antall statsansatte, da det ofte, som her, vil være overgangsordninger for mange ansatte. Det er heller ikke slik at endringer nødvendigvis innebærer nye eller tapte arbeidsplasser. Kommunesektoren fikk en reduksjon på nærmere 100 000 sysselsatte da helseforetakene ble opprettet i 2001. Merk at dette ikke sees i figurene, da foretakene ikke er del av staten som juridisk person. For øvrig fremkommer ikke nedgangen i Forsvaret i figurene.

Figur 6.3 Utvikling i antall statsansatte i ulike regioner, 1980–2013

Kilde: Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste. Beregninger: KMD.

Figur 6.4 Prosentvis vekst i antall statsansatte i ulike regioner, 1980–2013. Indeks: 1980=100

Kilde: Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste. Beregninger: KMD.

6.2 SPESIALISERING – RISIKO ELLER RESSURS?

Mange regioner og kommuner preges av spesialisering med enten få næringer eller noen få, men store, private bedrifter som har stor betydning lokalt fordi de sysselsetter mange. At regioner er næringsmessig ensidige eller er dominert av store hjørnesteinsbedrifter er et tveegget sverd. Spesialisering kan gi grunnlag for eksportbasert vekst. Jo mer spesialisert næringslivet er i en region og jo større bedriftene er, desto mer eksport.³⁵ Men disse regionene er også mest utsatt dersom eksporten går ned. Jo

mer ensidig næringsstrukturen er og jo mer avhengig regionene er av eksport fra en enkelt virksomhet, desto mer sårbare er regionene ved en eventuell reduksjon.

Den sentrale utfordringen i slike regioner og kommuner, er de begrensede mulighetene den enkelte har for å finne alternativ sysselsetting dersom hjørnesteinsbedriften blir nedlagt, og ringvirkningene dette i så fall får for andre deler av det lokale næringslivet. Generelt er det slik at konsekvensene blir større for lokalsamfunnet og regionen jo større hjørnesteinsbedriften er i forhold til innbyggertallet. I tidligere utgaver av Regionale utviklingstrekk har vi laget egne kart over "hjørnesteins-samfunn". I 2012 gjennomførte Telemarksforskning på oppdrag fra Distriktsenteret en analyse av norske regioners næringsmessige sårbarhet som vi velger å presentere her, jf. Vareide (2012).

Telemarksforskning har analysert sårbarheten i regioner basert på fem ulike indikatorer:

1. Struktureffekt: hvordan næringslivet i regionene er sammensatt fordelt på vekstbransjer og nedgangsbransjer
2. Strukturavviket: hvor ulik bransjestrukturen i hver enkelt region er fra bransjestrukturen på landsbasis
3. Intern arbeidsmarkedsintegrasjon: hvor mye pendling det er internt i regionen
4. Ekstern arbeidsmarkedsintegrasjon: hvor mye pendling det er ut av regionen.

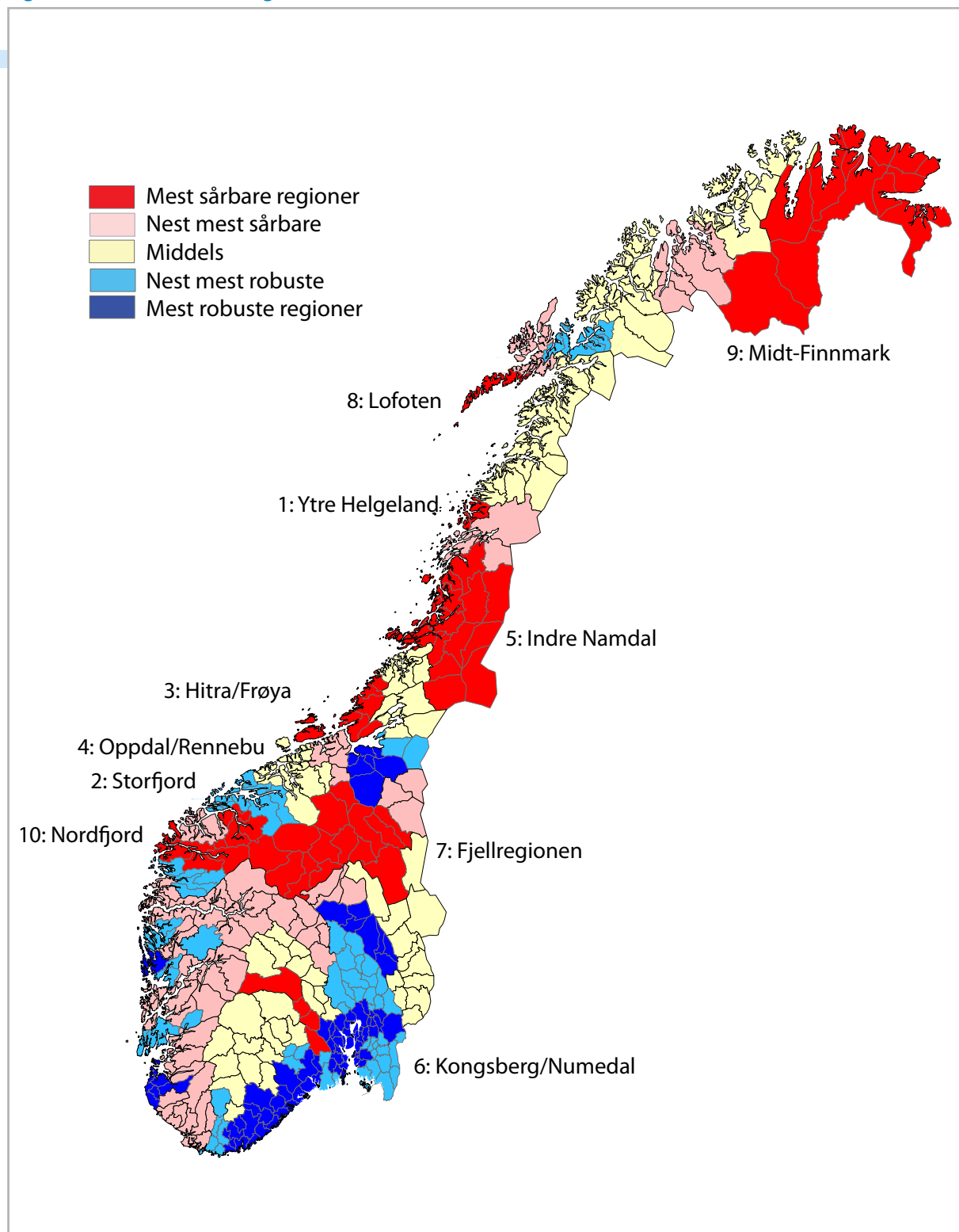
Den femte indikatoren Telemarksforskning har studert, er hjørnesteinsfaktoren. Dette er en viktig indikator for å måle kommuners sårbarhet, men for regioner blir denne indikatoren sterkt utvannet og er ikke med her.

I figur 6.5 er sårbarhetsindeksen for de ulike regionene presentert. Det er en sterk sammenheng mellom grad av sentralitet og sårbarhet. Regionene rundt Oslofjorden og ned til Sørlandet har høy robusthet, sammen med de andre storbyregionene. Distriktsregionene har den høyeste sårbarheten med et unntak for Kongsberg/Numedal.

³⁵ Jakobsen et al. (2012).

Figur 6.5 Sårbarhet i ulike regioner,¹ 2011

¹De ti mest sårbare regionene er navngitt i kartet.

Kilde: Vareide (2012).

6

Sårbarhet gir i større grad nedgang i sysselsettingen, men vekst kan føre til økt sårbarhet

Analysen fra Telemarksforskning viser et tydelig mønster der de regioner som var mest sårbare i 2000 i større grad har nedgang i sysselsettingen frem til 2011 enn de mest robuste regionene. Samtidig er det også regioner med høy sårbarhet som har høy vekst. Kongsberg/Numedal, Ryfylke og Hitra/Frøya er tre tydelige slike unntak.

Et interessant trekk i analysen er at vekst også fører til økt sårbarhet, og at flere regioner som har blitt mer robuste har oppnådd den økte robustheten gjennom tap av arbeidsplasser i bransjer der de før var store. Telemarksforskning konkluderer derfor med at det ikke lar seg gjøre å kombinere en strategi for vekst med en strategi for økt robusthet. Når en region først har blitt spesialisert, vil en vellykket vekststrategi innebære økt sårbarhet

KOMPETANSE, KUNNSKAP, KAPITAL OG INNOVASJON

Næringsutvikling er viktig for å øke verdiskaping og produktivitet. Næringsutvikling gjør det mulig å skape et mer attraktivt arbeidsmarked med bedre betalte jobber. I dette kapitlet skal vi derfor se på tema som på ulike måter påvirker, eller er indikatorer på utviklingsaktiviteter i næringslivet.

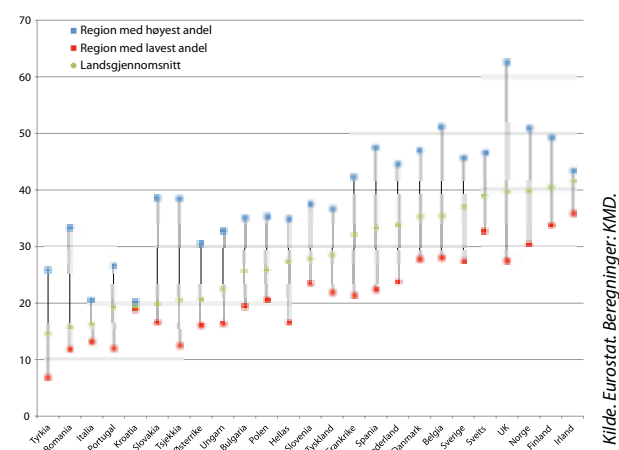
7.1 UTDANNINGSNIVÅ OG STUDIETILBØYELIGHET

En høyt utdannet befolkning er viktig for å kunne opprettholde høy produktivitet og dermed god lønnsomhet i næringslivet. I den grad en region mangler relevant kompetanse, kan det være et hinder for innovasjon og vekst i verdiskapingen. Samtidig er nok også fordelingen av kompetanse i stor grad etterspørselsbestemt. Næringsstrukturen påvirker etterspørselen etter kompetanse. F.eks. er offentlig sektor en svært kompetanseintensiv sektor, ikke minst innenfor spesialisthelsetjenesten.

Norge er blant landene med høyest utdanningsnivå i Europa...

Kartet i figur 7.2 viser andelen av befolkningen i alderen 25–64 år med høyere utdanning i europeiske regioner. Vi ser at Norge og de øvrige nordiske regionene har en høyt utdannet befolkning sammenliknet med resten av Europa, spesielt de sørlige og østlige områdene. Figur 7.1 viser den regionale spredningen mellom regionene med høyest og lavest andel av befolkningen i alderen 25–64 år med høyere utdanning i en rekke europeiske land. Vi ser at Norge har relativt stor spredning mellom regionene med høyest (Oslo og Akershus) og lavest (Oppland og Hedmark) andel personer med høyere utdanning, samtidig som landsgjennomsnittet er blant de aller høyeste i Europa.

Figur 7.1 Prosentandel av befolkningen i alderen 25–64 år med høyere utdanning i Europa i 2013 og spredningen mellom regionene (NUTS 2) med høyest og lavest andel

Kilde: Eurostat. Beregninger: KMD.

... men det er betydelige regionale forskjeller i utdanningsnivået i Norge

Spredningen vi ser i figur 7.1 finner vi også tydelig igjen dersom vi ser på utdanningsnivået i Norge etter sentralitet og BA-landsdeler, jf. tabell 7.1.

Totalt har 29,2 pst. av befolkningen over 16 år høyere utdanning. De store byregionene har den høyeste andelen høyt utdannede. En del av strømmen til de store byene handler nettopp om flytting til utdanningsstedene. Med et godt tilbud av attraktive jobber i samme region vil det være mange som velger å bli værende også etter endt utdannelse.

Det er lavest andel personer med høyere utdanning i småsenterregionene og i spredtbygde områder. I tabell 7.2 ser vi at alle BA-regionene med høyest utdanningsnivå i befolkningen også er regioner som har utdanningsinstitusjon(er) i regionen. BA-regionene med lavest utdanningsnivå er, med unntak av Namsskogan, alle regioner med lav befolkning i Nord-Norge, regioner hvor gjerne fiske og fiskeforedling er dominerende næringer.

Figur 7.2 Prosentandel av befolkningen i alderen 25–64 år med høyere utdanning i europeiske regioner (NUTS 2), 2013

Kartlayout: Linus Rispling, Nordregio. Datainnsamling: Linus Rispling, Gustaf Norlén, Anna Berlina og Carlos Paradis, Nordregio.

Tabell 7.1 Prosentandel av befolkningen (16 år og over) etter sentralitet og landsdel med høyere utdanning i 2013

	Storby- regioner	Mellomstore byregioner	Småby- regioner	Småsenter- regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	38,4	23,6	20,5			35,6
Innlandet		25,3	19,9	19,3	18,9	22,8
Vest-Viken		25,6	26,6	20,6	21,6	25,4
Sørlandet		27,9	23,3	20,2	21,6	26,1
Vestlandet	31,6	24,8	24,8	20,9	18,1	27,9
Trøndelag	33,9		23,9	18,5	16,7	29,1
Nord-Norge		33,9	23,0	20,3	18,1	24,8
Totalt	35,7	26,2	23,4	20,1	18,6	29,2

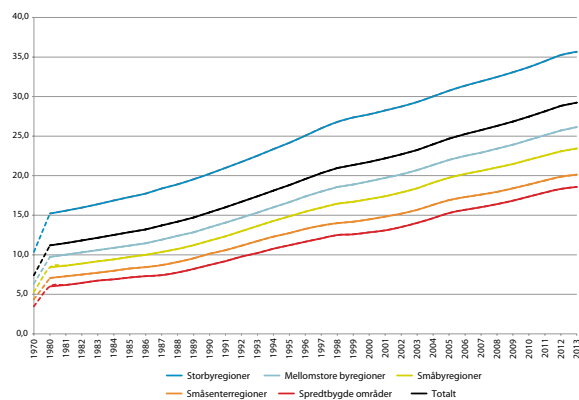
Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Tabell 7.2 Prosentandel av befolkningen (16 år og over) med høyere utdanning i 2013 – BA-regioner med høyest og lavest andel

Ti på topp	Andel høyere utdannede	Ti på bunn	Andel høyere utdannede
Oslo	38,4	Værøy	10,6
Tromsø	35,4	Moskenes	12,4
Trondheim	33,9	Torsken/Berg	12,4
Kongsberg	32,4	Båtsfjord	12,4
Bergen	32,2	Beiarn	12,6
Bodø	31,8	Røst	13,2
Lillehammer	31,3	Berlevåg	13,5
Sogndal	31,3	Gamvik	13,8
Stavanger/Sandnes	30,8	Namsskogan	14,0
Karasjok	29,0	Hasvik	14,1

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

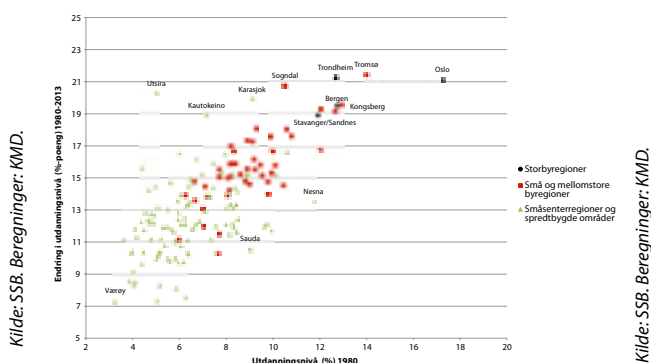
Figur 7.3 Prosentandel av befolkningen (16 år og over) etter sentralitet med høyere utdanning i perioden 1970–1980 (stiplet) og 1980–2013

Figur 7.3 viser at det har vært en kraftig økning i andelen av befolkningen med høyere utdanning i hele landet siden 1970, også i småsenterregioner og spredtbygde områder. Nivåforskjellen mellom storbyregioner og spredtbygde områder er likevel noe større i dag enn hva den var på begynnelsen av 1980-tallet. Andelen med høyere utdanning i spredtbygde områder ligger i dag på det nivået storbyregionene hadde på midten av 1980-tallet.

Dette skyldes at det er en stor grad av stivhengighet når det gjelder andelen med høyere utdanning. Det er en tydelig sammenheng mellom det utdanningsnivået regionen hadde i 1980 og hvor sterk vekst regionen har hatt frem til 2013, jf. figur 7.4. Jo høyere utdanningsnivå regionen hadde i utgangspunktet, jo høyere vekst har regionen hatt siden. Det er noen klare avvik fra trenden. Det gjelder for eksempel oppbyggingen av de samiske institusjonene i Kautokeino og Karasjok og offentlige utdannings- og forskningsinstitusjoner i Sogndal som har gitt sterk vekst i utdanningsnivået. I motsatt ende peker Nesna seg ut med en lavere vekst enn det opprinnelige nivået kunne lagt til rette for.

Figur 7.4 Utdanningsnivå (prosentandel av befolkningen 16 år og over med høyere utdanning) i BA-regioner i 1980 og vekst i utdanningsnivå 1980–2013

Kilde: SSB. Beregninger: KVID.

Kilde: SSB. Beregninger: KVID.

De regionale forskjellene i studietilbøyelighet er mindre enn forskjellene i utdanningsnivå

Forskjellene i utdanningsnivå mellom de ulike regiontypene har blant annet sammenheng med hvor mange som tar høyere utdanning.³⁶ Tabell 7.3 viser studietilbøyeligheten for aldersgruppen 19–24 år i 2013 i ulike regiontyper basert på studentenes bostedskommune ved 16 års alder.³⁷

³⁶ Nivåforskjellen vil f.eks. også påvirkes av graden av tilbakeflytting etter endt utdanning i de (mange) tilfeller der en har flyttet for å ta utdanningen, jf. også kap. 3.

³⁷ Det vil her si at man tar utgangspunktet i registrert bosetningskommune for alle i alderen 19–24 år per 1. oktober 2011. Deretter kategoriseres disse etter hvorvidt de er studenter (ved høyskole eller universitet) eller ikke, i tillegg til bostedskommune ved 16 års alder.

Tabell 7.3 Studietilbøyelighet for aldersgruppen 19–24 år i 2013 etter bosted ved 16 års alder. Prosentandel studenter etter sentralitet og landsdeler

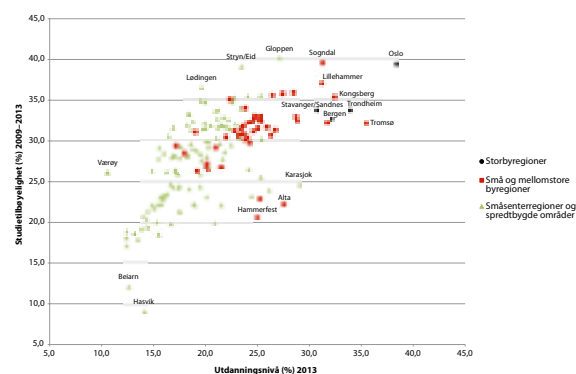
	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	42,0	33,0	31,5			40,1
Innlandet		34,7	32,2	32,7	33,4	33,8
Vest-Viken		34,7	35,6	35,3	32,0	34,8
Sørlandet		34,4	34,8	29,4	36,4	33,5
Vestlandet	35,0	34,1	34,0	34,8	30,3	34,5
Trøndelag	35,2		32,2	27,9	27,2	33,2
Nord-Norge		34,5	27,8	26,8	25,6	29,0
Totalt	38,7	34,3	31,8	31,4	28,7	35,2

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Vi ser av tabell 7.3 at over en tredjedel av de (i aldersgruppen 19–24 år) som bodde i storbyregioner da de var 16 år studerte i 2013. Tilbøyeligheten til å studere henger bl.a. sammen med foreldregenerasjonens utdanningsnivå. Siden andelen av befolkningen med høyere utdanning faller med sentralitetsnivå, er det heller ikke unaturlig at andelen studenter faller med sentralitetsnivå.

I figur 7.5 er utdanningsnivået i BA-regioner i 2013 plottet mot gjennomsnittlig studietilbøyelighet i perioden 2009–2013. Vi har her brukt en femårsgruppe for å glatte ut store utslag som kan oppstå i mindre regioner i enkeltår. For de aller fleste regionene er studietilbøyeligheten høyere enn utdanningsnivået. De fire storbyene utmerker seg ved å ha studietilbøyelighet og utdanningsnivå som er på samme nivå (for eksempel Trondheim med studietilbøyelighet på 33,8 de siste fem år og utdanningsnivå på 33,9). Uten flytting ville et slikt mønster ført til mindre regionale forskjeller over tid. Men en fortsatt tendens til flytting til regioner med allerede høyt utdanningsnivå gjør at mønsteret er stabilt over tid.

Figur 7.5 Utdanningsnivå (prosentandel av befolkningen 16 år og over med høyere utdanning) i BA-regioner i 2013 og studietilbøyelighet for aldersgruppen 19–24 år i 2009–2013 etter bosted ved 16 års alder

Hvis vi trekker linjer fra kapitlet om økonomisk vekst kan det se ut til å være en sammenheng mellom utdanningsnivået og den økonomiske veksten. Det er i regioner med flest høyere utdannede man finner den høyeste økonomiske veksten. Sammenhengen er imidlertid mer komplisert enn som så. F.eks. kan næringsstruktur være mer bestemmende for økonomisk vekst, der næringsstruktu-

ren også er avgjørende for etterspørselen etter kompetanse.

Det er derfor for enkelt å konkludere med at en lav andel med høyt utdannede innbyggere er til hinder for økonomisk vekst. Kompetanse har mange ulike fasetter, og institusjoner for høyere utdanning er bare en av flere arenaer hvor læring foregår. Mye læring skjer i videregående opplæring, og ikke minst i bedriftene selv.

7.2 INNOVASJON OG OMSTILLING

Innovasjon skjer når en virksomhet selger en ny vare eller tjeneste, eller tar i bruk en ny produksjonsprosess, anvendelse eller organisasjonsform for å skape økonomiske verdier.

Innovasjon gir et viktig bidrag til næringsutvikling, og dermed regional utvikling. Det er en type aktivitet som øker produktiviteten av kapital eller arbeid, og som dermed kan bidra til å øke lønnsnivåen. I tillegg kan det bidra til økt lønnsomhet, og bedriftene blir dermed mer robuste til å møte endringer i rammebetingelser og konkurranse fra andre aktører. Ifølge St.meld. nr. 7 (2008–2009) *Et nyskape og bærekraftig Norge* er innovasjon en kilde til økt verdiskaping og utvikling av velferdssamfunnet.

Innovasjonsprosesser er komplekse og tidkrevende, og de er vanskelig å beskrive gjennom statistikk. I sentrum for innovasjonsprosessene står enkeltindivider, bedrifter og deres samarbeidspartnere. Innovasjon skjer først og fremst i et samspill mellom ulike aktører, med både samarbeid og konkurranse. Innovasjon skjer i alle næringer og i alle typer bedrifter.

Mange faktorer er med på å forklare regionale ulikheter i innovasjonsaktivitet. Forskjeller i næringsstruktur er en forklaring, da noen næringer er mer innovative enn andre. Videre vil det være variasjoner i barrierer for innovasjon. Mindre sentrale regioner har små næringsmiljø med få komplementære aktører. Regionale variasjoner i samarbeidskultur, kjennskap til næringsmiljøene og

gjensidig tillit kan også bidra til å forklare forskjellene. Disse faktorene er imidlertid vanskelig å finne informasjon om. Data fra CIS3³⁸ (2001) indikerer imidlertid at geografisk nærhet til samarbeidspartnere er viktig.³⁹ Bedriftsintern FoU eller bruk av FoU-resultater i næringslivet påvirker også innovasjonsaktiviteten.

Om innovasjonsundersøkelsen og FoU-undersøkelsen

Innovasjonsundersøkelsen er del av den internasjonale undersøkelsen Community Innovation Survey (CIS). Dette er den mest omfattende direkte kilden vi har, og er basert på en utvalgsundersøkelse blant foretak. Undersøkelsen dekker store deler av det norske næringslivet og måler fire hovedtyper av innovasjon: produktinnovasjon, prosessinnovasjon, organisasjonsinnovasjon og markedsinnovasjon, samt annen relevant informasjon om foretakenes innovasjonsaktivitet. Utgangspunktet for undersøkelsen er foretak, og ikke enkeltbedrifter innenfor et foretak. Det er likevel spurt om innovasjon i enkeltbedrifter. Vi vet derfor nokså mye om hvordan det geografiske mønsteret i innovasjonsaktiviteten er.

Innovasjonsundersøkelsen har noen begrensinger som kan tenkes medvirke til skjevheter:

Statistikken omfatter kun bedrifter med mer enn fem ansatte. De aller fleste bedriftene i Norge har færre enn fem ansatte. I tillegg omfatter ikke innovasjonsundersøkelsen alle næringer. Av primærnæringene er kun fiske, fangst og fiskeoppdrett dekket. Bygg og anlegg er utelukkende dekket for foretak med minst 20 ansatte.

På oppdrag fra Innovasjon Norge og Kommunal- og regionaldepartementet har NIBR gått grundigere inn på regionale forskjeller i innovasjonsaktiviteten og ulike forklaringer på denne. Dette er nærmere omtalt i Regionale utviklingstrekk 2011.

³⁸ Community Innovation Survey 3, dvs. den tredje utvalgsundersøkelsen. Den norske innovasjonsundersøkelsen er en del av denne.

³⁹ Jf. Innovasjonsløftet – tilstandsrapport om Regjeringen Bondevik II sin innovasjonspolitik (NHD 2005).

FoU-statistikken som publiseres i indikatorrapporten fra Forskningsrådet omfatter i utgangspunktet foretak med mer enn ti ansatte, men også foretak med 5-9 ansatte i år hvor det også gjennomføres innovasjonsundersøkelse.

Den norske innovasjonsundersøkelsen har vært fullstendig integrert med den årlige FoU-undersøkelsen, med felles skjema og utvalg siden 2001. Andre gang spørsmål om innovasjon ble inkludert var i 2004 og etter det har innovasjon vært med annethvert år. Det har blitt stilt spørsmål om denne koblingen mellom FoU og innovasjon kan ha bidratt til Norges svake resultater på innovasjonsmålinger i forhold til andre land. SSB har derfor gjennomført en separat undersøkelse for perioden 2011-2013. Foreløpige tall fra denne undersøkelse viser at en betydelig større del av det norske næringslivet har introdusert innovasjoner i løpet av den siste treårsperioden enn hva tidligere undersøkelser har vist. For visse typer av innovasjon er andelen innovatører mer enn fordoblet. De foreløpige tallene er ikke geografisk fordelt. Vi benytter derfor tall fra siste ordinære FoU- og innovasjonsundersøkelse.

Et regionalt paradoks?

Tidligere undersøkelser har vist at Norge skårer moderat når det gjelder innovasjon i europeisk sammenheng, se f.eks. Lindqvist (red. 2010) og Bullvåg et al. (2010). Ser vi landet under ett, hadde 23 pst. av bedriftene med fem ansatte eller mer innovasjonsaktivitet i perioden 2010-2012, jf. tabell 7.4.⁴⁰ Onsager og Gundersen (2011) påviste – basert på data fra FoU- og innovasjonsundersøkelsen 2006-2008 – en relativt stor variasjon i innovasjonsaktivitet mellom ulike regioner, der innovasjonsraten øker med sentraliteten. Men flere forskere har også påvist at betydelige forskjeller i ulike regioners innovasjonsressurser (FoU-investeringer, andel med høyere utdanning, næringsdiversitet, andel kunnskapsintensive og kreative næringer) ikke motsvares av tilsvarende store

⁴⁰ Merk at tallene i tabellen er basert på regionale tall som ikke er del av de ordinære tallene. Tallene kan ikke nødvendigvis sammenliknes med nasjonale tall i rapporten, eller tidligere publiserte regionale/nasjonale tall. I tillegg er denne type regional statistikk under løpende utvikling og SSB anser dem foreløpig som eksperimentelle.

forskjeller i regionale innovasjonsrater. Forskjellene etter sentralitet er for eksempel små.

Tall for FoU- og innovasjonsundersøkelsen 2012 bekrefter et slikt bilde, jf. tabell 7.4. Forskjellene mellom de ulike regiontypene er i utgangspunktet små, og etter sentralitet finner vi en u-formet kurve, med størst andel innovative bedrifter i storbyregionene og spredtbygde strøk.

Forklaringene som gis på dette paradokset, er at næringsgeografien bidrar til å utjevne forskjellene mellom by og land. Sterke nasjonale klynger (maritim, olje/gass, matsektor) med betydelig forskningsinnsats er tungt til stede i storbyregioner utenom hovedstaden, og mange små- og mellomstore byregioner er spesialisert innen FoU-intensiv industri og kunnskapsintensiv tjenesteyting. Innenfor flere bransjer er det en nasjonal arbeidsdeling der storbyene fungerer som administrasjonssentrum og sted for utvikling og distribusjon av kunnskapsbaserte tjenester. Vatne mfl. (2005) mener at dette kan hemme veksten i de næringene som baserer seg på utvikling og kommersialisering av ny kunnskap. Særlig for Oslo-, Bergens-, og Trondheimsregionen mangler det i noen grad en kobling mellom forskningsbasert og mer praktisk, produksjonsorientert kunnskap.

Onsager mfl. (2010) mener også at storbyene på mange måter underpresterer gitt ressursgrunnlaget, og at dette skyldes fragmenterte regionale innovasjonssystemer i disse regionene. Med det menes at aktørene i innovasjonssystemet, spesielt i næringslivet og utdanningsinstitusjonene, har lite interaksjon med hverandre (Vatne mfl. 2005).

Samarbeid om innovasjon

Innovasjon er i stor grad avhengig av samarbeid med andre partnere, både i og utenfor virksomheten, både lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt. Regionale tall for FoU- og innovasjonsundersøkelsen 2010-2012 viser at noe over 30 pst. av bedriftene med produkt- eller prosessinnovasjon (dvs. om lag 7 pst. av utvalget) har hatt samarbeid med lokale/regionale og/eller nasjonale og/eller internasjonale aktører om innovasjonsutviklin-

**Tabell 7.4 Andel innovative¹ bedrifter etter sentralitet (produkt- eller prosessinnovasjon).
Tall for perioden 2010–2012**

	Storby- regioner	Mellomstore byregioner	Småby- regioner	Småsenter- regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	28	23	12			27
Innlandet		20	10	18	35	18
Vest-Viken		22	16	17	24	21
Sørlandet		22	27	16	11	21
Vestlandet	22	22	20	26	26	22
Trøndelag	26		21	22	39	25
Nord-Norge		21	15	11	19	17
Totalt	26	22	17	20	24	23

Kilde: SSBs FoU- og innovasjonsundersøkelse 2012.

¹ Dvs. bedrifter med produkt- og/eller prosessrettet innovasjonsaktivitet (PP-innovasjon), se Wilhelmsen og Foyn (2012).

Tabell 7.5 Samarbeid om innovasjon i ulike regiontyper, 2010–2012

	Storby- regioner	Mellomstore byregioner	Småby- regioner	Småsenter- regioner	Spredtbygde områder	Hele landet
Andel bedrifter med PP-inno- vasjonsaktivitet som samarbeid om innovasjonsutvikling	30,0	31,6	36,3	31,5	39,2	31,6
- hvorav samarbeid lokalt/ regionalt	66,7	72,2	74,9	69,2	69,0	69,4
- hvorav samarbeid nasjonalt	90,6	91,9	96,4	97,7	86,8	92,2
- hvorav samarbeid interna- sjonalt	73,9	58,4	53,8	38,9	47,7	63,0

Kilde: SSBs FoU- og innovasjonsundersøkelse 2012.

gen. Tabell 7.5 viser hvordan samarbeidet fordeler seg regionalt mellom ulike region typer.

For det første ser vi at bedrifter i småbyregioner og spredtbygde områder i noe større grad samarbeider med andre om innovasjon. Forklaringen på dette er ikke helt opplagt. Storbyenes lavere samarbeidstakt kan skyldes bedriftsstørrelse og evne til å drive innovasjonsprosessene i egen organisasjon. Mens lokalt og regionalt samarbeid har vært mest utbredt i tidligere undersøkelser, ser vi at det nå er nasjonalt samarbeid som er mest utbredt i alle region typer. Variasjonene er stort sett små mellom region typene. Storbyregionene skiller seg likevel ut ved å være mer internasjonalt orientert. I en studie av innovasjonsnettverk i norske storbyregioner finner Fitjar og Gjeldsvik (2012) at internasjonalt samarbeid er øker innovasjonsaktiviteten i bedriftene og særlig de radikale innovasjonene.

7.3 FORSKNING OG UTVIKLING

Lindqvist (red. 2010) skriver at høye utgifter til FoU regnes som en viktig faktor for innovasjon. I internasjonal sammenheng er den norske FoU-innsatsen lav. I 2012 var Norges totale FoU-utgifter 1,7 pst., mens de andre

nordiske landene brukte 3 pst. eller mer. Snittet for OECD-landene er 2,4 pst.⁴¹ Det er særlig i foretakssektoren at utgiftene er lavere enn i våre naboland.

Først og fremst i byene

FoU, og spesielt den delen som næringslivet selv står for, er et viktig element i innovasjonsarbeidet og dermed for næringslivets konkurransevne. I utgangspunktet skulle man derfor forvente at det er en nær sammenheng mellom områder hvor det er registrert høy innovasjonsaktivitet og hvor det er høy FoU-aktivitet. Evalueringen av SkatteFUNN-ordningen synliggjør at det er en slik sammenheng, men det bør nevnes at FoU i forbindelse med SkatteFUNN kun utgjør en liten del av næringslivets samlede FoU.

Onsager og Gundersen (2011) finner at den viktigste finansieringskilden for egenutført FoU i næringslivet er egenfinansiering. De minst sentrale regionene har den største andelen av egenfinansiering, men samlet sett er næringslivets egenfinansiering av FoU økende med sentralitetsnivået. Det er klare regionale forskjeller i finansiering fra eksterne finansieringskilder. Jo mer sentral

⁴¹ Indikatorrapporten 2014.

Tabell 7.6 Egenutførte FoU-investeringer i 2012 i næringslivet per sysselsatt i privat sektor fjerde kvartal 2012 – etter sentralitet og landsdel

	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	19 237	7 531	4 993			17 632
Innlandet		6 899	1 792	1 184	1 177	4 631
Vest-Viken		13 041	34 000	489	3 975	15 648
Sørlandet		8 626	6 443	4 184	2 847	7 663
Vestlandet	10 038	6 970	5 416	10 120	2 786	8 833
Trøndelag	30 995		3 727	4 682	5 728	21 207
Nord-Norge		10 489	1 732	969	1 719	4 096
Totalt	17 580	9 598	8 000	5 219	2 671	12 948

Kilde: SSBs FoU- og innovasjonsundersøkelse 2012. SSB registerbasert sysselsetting 2012. Beregninger av KMD.

region desto større andel privat finansiering (jf. Regionale utviklingstrekk 2011).

I tabell 7.6 ser vi på FoU-investeringer i næringslivet fordelt på landsdeler og sentralitet fordelt på alle ansatte i privat sektor i de ulike regiontypene. Egenutførte FoU-investeringer er klart størst i storbyregionene. 76 pst. av alle FoU-investeringene gjøres her, og Osloregionen står alene for 46 pst. av næringslivets totale utgifter. For øvrig ser vi at FoU-intensiteten i Trondheimsregionen gjør at Trøndelag har de høyeste FoU-investeringene i næringslivet per sysselsatt. I motsatt ende finner vi Nord-Norge og Innlandet. Den mest FoU-intense regionen er likevel småbyregionen Kongsberg (tabell 7.7). Sammen med Vestfoldbyene og Skien/Porsgrunn-regionen trekker disse Vest-Viken opp til et forholdsvis høyt FoU-nivå. Det er ellers verd å merke seg at den sterke næringsutviklingen på Vestlandet ikke gir seg utslag i en sterk FoU-intensitet.

Tabell 7.7 Ti på topp – FoU per sysselsatt i privat sektor i 2012 i økonomiske regioner (FoU- og innovasjonsundersøkelsen)

Økonomiske regioner	FoU per sysselsatt
Kongsberg	131 992
Bærum/Asker	86 936
Trondheim	81 738
Tønsberg/Horten	46 169
Skien/Porsgrunn	41 444
Sogndal/Årdal	41 092
Oslo	40 463
Gjøvik	39 449
Sandefjord/Larvik	33 195
Tromsø	31 042

Kilde: Det norske forsknings- og innovasjonssystemet (INDIKATORRAPPORTEN) 2014.

7.4 ENTREPRENØRSKAP

Entreprenørskap er arbeidet med å starte en bedrift. Bullvåg et al. (2010) beskriver entreprenørskap som en katalysator for økonomisk vekst, som bidrar til innovasjon, produktivitetsvekst og strukturell endring i økonomien.

Ifølge Bullvåg et al. (2010) overser de tradisjonelle analysene av økonomisk vekst den rollen nye og små bedrifter har i økonomien. Mens de aller fleste sysselsatte i Norge er lønnsmottakere, har gründere og etablerere en viktig rolle for å skape virksomhet som gir sysselsetting til dem selv og andre.

I løpet av de fem årene 2009–2014 har antall foretak vokst med 17,6 pst. (jf. tabell 7.8). Det er en klar sammenheng mellom vekst i foretakspopulasjonen og grad av sentralitet. I storbyregionene har antallet bedrifter vokst med 23,3 pst., dvs. nær 20 prosentpoeng mer enn i spredtbygde områder. Veksten er sterkest i Øst-Viken, etterfulgt av Sør- og Vestlandet, mens antall foretak bare vokser halvparten så fort i Innlandet og noe høyere i Nord-Norge. Forskjellene mellom landsdelene forklares i stor grad av sammensetningen av regiontypene. Men vi ser også at Sørlandet har en gjennomgående høyere vekst enn landsgjennomsnittet for den enkelte regiontype, mens det motsatte er tilfellet for Innlandet.

Til tross for det tydelige geografiske mønsteret i etableringsraten, finner vi likevel enkelte distriktsregioner hvor vekstraten er høy, som f.eks. Austevoll, Målselv, Aurland og Mandal (jf. tabell 7.9).

Tabell 7.8 Endringer i foretakspopulasjonen etter landsdel og sentralitet i perioden 1.1.2009–1.1.2014 i pst.

	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	23,0	17,2	11,6			21,8
Innlandet		12,5	8,1	4,3	2,3	8,9
Vest-Viken		17,1	13,2	9,5	6,5	15,5
Sørlandet		20,3	19,2	13,1	8,1	18,3
Vestlandet	24,0	16,6	14,6	10,0	7,3	18,8
Trøndelag	23,1		10,6	7,7	2,4	16,3
Nord-Norge		16,7	10,8	8,2	3,7	10,5
Totalt	23,3	16,8	12,0	8,6	4,8	17,6

Kilde: Telemarksforskning og Brønnøysundregistrene. Beregninger: KMD.

Tabell 7.9 Endringer i foretakspopulasjonen i perioden 1.1.2009–1.1.2014 i pst. – BA-regioner med høyest og lavest vekst

Ti på topp	Vekst i pst.	Ti på bunn	Vekst i pst.
Austevoll	34,4	Måsøy	-11,1
Bergen	24,1	Hasvik	-8,3
Stavanger/Sandnes	24,0	Loppa	-7,0
Trondheim	23,1	Tysfjord	-6,0
Oslo	23,0	Osen	-3,2
Kristiansand	22,3	Bindal	-3,0
Målselv	22,2	Leka	-2,4
Aurland	19,5	Lierne	-2,0
Mandal	19,2	Stor-Elvdal	-1,4
Drammen	18,7	Lødingen	-0,6

Kilde: Telemarksforskning og Brønnøysundregistrene. Beregninger: KMD.

Bedriftene lever ikke like lenge

31 pst. av foretakene etablert i 2006 var fortsatt aktive i 2011. Tall fra SSB viser at blant foretak som ble etablert i 2006 overlevde henholdsvis 40 pst. og 42 pst. i småsenterregioner og spredtbygde områder etter tre år, mens tilsvarende tall for storbyregioner var 28 pst. Det er altså både høyere etablererrate og lavere overlevelsesrate jo mer sentral regionen er. I tråd med dette var overlevelsessannsynligheten størst i Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal, Nordland og Hedmark. Den var lavest i Oslo,

Akershus, og Sør-Trøndelag.⁴²

Hoveddelen av nye foretak er personlig eide foretak, men disse har også lavere overlevelsesrate. 46 pst. av aksjeselskapene som ble etablert i 2006, var fortsatt i drift i 2011, mens 23 pst. av enkeltpersonforetakene overlevde i samme periode.⁴³

⁴² <http://www.ssb.no/virksomheter-foretak-og-regnskap/statistikker/fordem>

⁴³ <http://www.ssb.no/fordem>

Tabell 7.10 Andel kvinnelige eiere i nyetablerte personlig eide foretak (ANS, DA eller ENK), 2012

	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	38,4	33,1	34,3			37,8
Innlandet		34,3	33,1	32,4	41,9	33,9
Vest-Viken		34,6	33,6	32,5	37,3	34,5
Sørlandet		33,9	25,8	32,3	34,5	32,8
Vestlandet	35,8	31,1	33,1	35,9	31,1	34,7
Trøndelag	34,1		31,8	32,6	29,2	33,4
Nord-Norge		33,1	34,0	32,3	32,5	33,2
Totalt	37,3	33,7	33,0	33,5	33,4	35,6

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Tabell 7.11 Andel kvinnelige eiere i personlig eide foretak (ANS, DA eller ENK), 2013

	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	33,4	29,5	26,4			32,7
Innlandet		27,7	26,5	24,1	25,0	26,5
Vest-Viken		28,5	26,3	23,0	26,3	27,7
Sørlandet		27,6	23,3	24,9	21,6	26,5
Vestlandet	29,5	24,7	25,9	27,0	24,8	27,7
Trøndelag	30,2		26,7	24,7	29,2	28,6
Nord-Norge		26,6	27,0	26,8	27,5	26,9
Totalt	32,1	27,8	26,3	25,4	26,2	29,4

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Kvinner som etablerere avhenger av organisasjonsform

I 2012 var 35 pst., av dem som etablerte personlig eide foretak kvinner (jf. tabell 7.10). Dette gjelder foretak som er organisert som ansvarlige selskap (ANS), selskap med delt ansvar (DA) og enkeltpersonforetak (ENK). Andelen kvinner som etablerer foretak innenfor disse organisasjonsformene var i 2012 høyest i storbyregionene, etterfulgt av en jevn andel i de andre regiontypene. Det er særlig Osloregionen som trekker opp, noe som gjør at Øst-Viken har en noe høyere andel kvinnelige etablerere

enn de andre landsdelene, men også her er det små forskjeller. Totalt eier kvinner noe under 30 pst. av personlig eide foretak, (jf. tabell 7.11). Blant eiere av slike etablerte foretak finner vi det samme geografiske mønsteret som for etablererne, der Osloregionen trekker opp storbyregionen og Øst-Viken, og med relativt små forskjeller ellers.

Hvis vi ser på aksjeselskap så er andelen kvinnelige etablerere bare rundt 20 pst. Det er fremdeles færre som etablerer aksjeselskap enn personlig eide foretak. Men

aksjeselskap er blitt mer vanlig de siste par årene og antallet etablerere har her steget med 50 pst. de siste to årene vi har tall for (2010-2012). Den norske GEM-rapporten for 2012 viser at entreprenørskapsnivået blant kvinner har vært synkende siden 2008, og at andelen kvinner som er involvert i tidligfase entreprenørskap er redusert fra 32,6 pst. i toppåret 2007 til 25,8 pst. i 2012.⁴⁴

En av fem etablerere av personlig eide foretak i 2012 var innvandrere eller norskfødte av innvandrerforeldre. Andelen har økt markant fra 2002 da denne var under 11 pst.⁴⁵

7.5 EIERSKAP OG KAPITAL

Kapitalmarkedets hovedoppgaver er å spre risiko, kanalisere investeringsvillig kapital til de anvendelser hvor den koster mest av seg og ivareta betalings- og oppgjørsfunksjoner. Kapitalmarkedene har vært i rask endring siden midten av 70-tallet. Kapitalmarkedet har blitt deregulert, og markedene har blitt åpnet for kapitalmobilitet mellom land. Etableringer og virksomhet på tvers av landegrensene har økt og finansmarkedet er blitt mer internasjonalt. Tilstrekkelig tilgang på kapital er viktig for næringslivet, og i et verdiskapingsperspektiv er det nødvendig med tilstrekkelig kapital til prosjekter med forventet positiv nåverdi (Meld. St. 39 (2012-13) *Mangfold av vinnere*).

Den totale kapitalbeholdningen for ikke-finansielle aksjeselskaper i Norge var på om lag 9 600 mrd. kroner i 2012, hvor om lag 5 600 mrd. kroner var gjeld, og 4 000 mrd. kroner var egenkapital. Norske selskaper har dermed en større andel av sin kapital finansiert ved fremmedkapital enn ved egenkapital. Dette forholdet har vært stabilt de siste årene. (Meld. St. 27 (2013-2014) *Et mangfoldig og verdiskapende eierskap*)

⁴⁴ Alsos mfl. (2012) Global entrepreneurship monitor. Entreprenørskap i Norge 2012.

⁴⁵ <http://www.ssb.no/virksomheter-foretak-og-regnskap/statistikker/etablerere>

Tilgang til statistikk

Det er begrenset med offentlig tilgjengelig statistikk om eierskap og kapital i næringslivet i Norge som er geografisk fordelt. Vi må derfor basere oss på sekundærkilder og rapporter for å belyse temaet. Menon har gjort hoveddelen av de studiene som dette kapitlet bygger på. For øvrig er det lite av studiene eller statistikken som kan analyseres etter en sentralitetsdimensjon. Mesteparten av de dataene som er tilgjengelig er presentert på fylkesnivå. Det har heller ikke latt seg fremskaffe geografisk fordelte tall for alle kapitalområder, for eksempel knyttet til det voksende obligasjonsmarkedet.

Eierskap og egenkapital

Frem til 2012 laget Menon på oppdrag av NHO eierforum en rapport kalt Privat eierskapsberetning. I 2011-varianten av denne rapporten hadde de en del om eierskapets geografi. Figur 7.6 er hentet fra denne rapporten. En firkant angir hvor stor andel av det norske næringslivets samlede verdiskaping som er lokalisert i fylket. De tre største fylkene (målt som næringslivets verdiskaping) er Akershus, Oslo og Rogaland. Det er også her det norske private eierskapets representasjon er svakest. For det første er mange av de store offentlig eide selskapenes hovedkontor lokalisert i dette området. Da blir verdiskapingen deres «bokført» i disse fylkene, selv om aktiviteten foregår over hele landet. Disse fylkene har også det desidert største innslaget av utenlandsk eierskap. I disse tre fylkene representerer det utenlandske eierskapet rundt 40 prosent av verdiskapingen, mens gjennomsnittet for alle fylkene er 17 prosent (Menon 2011).

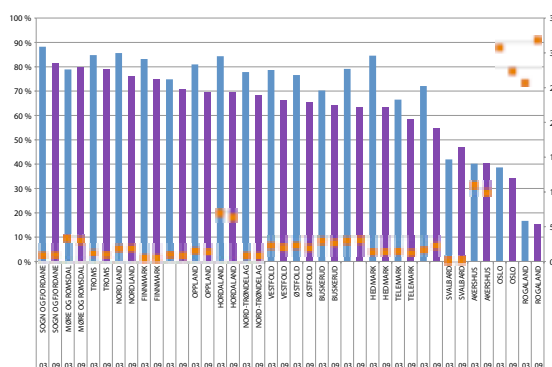
I Vestlandsfylkene Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal samt i hele Nord-Norge representerer det private eierskapet mer enn 70 prosent av næringslivets verdiskaping i fylket. Figuren viser også at det norske private eierskaps andel av verdiskapingen har falt i nesten alle fylker. Dette skyldes først og fremst at utenlandske eiere representerte en større andel av verdiskapingen i 2009 enn i 2003.

Direkte utenlandsk eierskap i Norge er omtrent doblet

siden starten av 2000-tallet, og mer enn tidoblet siden begynnelsen av 1990-tallet. Historisk har den store veksten vært i tilknytning til olje- og gassvirksomhet og i bransjer som finansiell tjenesteyting, transport og produksjon. På 2000-tallet har mye av veksten kommet i andre bransjer, som for eksempel omsetning og drift av eiendom (Meld. St. 27 (2013–2014) *Et mangfoldig og verdiskapende eierskap*).

Figur 7.6 Norske privateide bedrifters andel av verdiskaping for Norges fylker. 2003 og 2009

Kilde: Figur 11 i Menon Business Economics (2011).

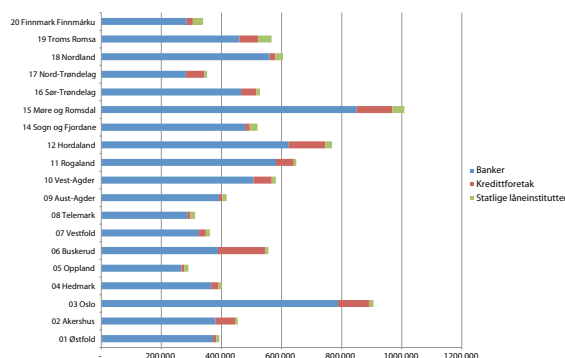
Lån og fremmedkapital

I figur 7.7 er lånet til ikke-finansielle foretak i 2013 fra ulike typer finansforetak angitt sett i forhold til total sysselsetting i privat næringsliv i fylket. Figuren angir at Møre og Romsdal og Oslo er fylkene der næringslivet har høyest gjeld per sysselsatt. Mens Oppland og Telemark har det laveste nivået. Figuren viser i tillegg at banker er den klart viktigste kilden for gjeldsfinansiering i alle fylkene. Andelsmessig har offentlige låneinstitutter størst betydning i Troms (8 pst.) og Finnmark (10 pst.), mens kredittforetak står for hele 28 pst. av lånevolumet i Buskerud etterfulgt av 18 pst. i Nord-Trøndelag.

Det er ikke lett å gi gode forklaringer på mønsteret vi ser i figur 7.7. Her er det viktig å huske på at både omsetningen og emisjonsaktiviteten i det norske obligasjonsmar-

kedet har hatt en sterk økning de siste ti årene.⁴⁶ Vi har ikke klart å skaffe noen geografisk oversikt over det norske obligasjonsmarkedet, og dermed totaliteten over det norske fremmedkapitalmarkedet.

Figur 7.7 Lån til ikke-finansielle foretak i 2013 per sysselsatte i privat sektor i 4. kvartal etter type finansforetak. Fylker.

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Nærhet og tilgangen på lån

Som vist i kapittel 6 er finansnæringen sterkt geografisk konsentrert. Hovedvirksomheten innen alle deler av finans og de tunge kunnskapsfunksjonene er lokalisert i Oslo (+Bærum), mens den distribuerte delen av finansnæringen er lokalisert der hvor kundene og næringslivet befinner seg. Oslo (+Bærum) sto for over 70 pst. av verdiskapingen i finansnæringen i 2009, noe som var en klar økning fra 2001, da andelen bare var vel 50 pst. (Reve og Sasson 2012).

Betydningen av nærhet til banker og utlånsinstitusjoner har vært diskutert i ulike studier. Stamland, Rud og Mjøs (2008) analyserte kapitaltilgangen for SMBer i ulike deler

⁴⁶ Dette skyldes både markedsmessige vurderinger og regulatoriske krav, samt økt tilgjengelighet gjennom opprettelsen av Nordic ABM som alternativ markeds plass (Meld. St. 27 (2013–2014) *Et mangfoldig og verdiskapende eierskap*).

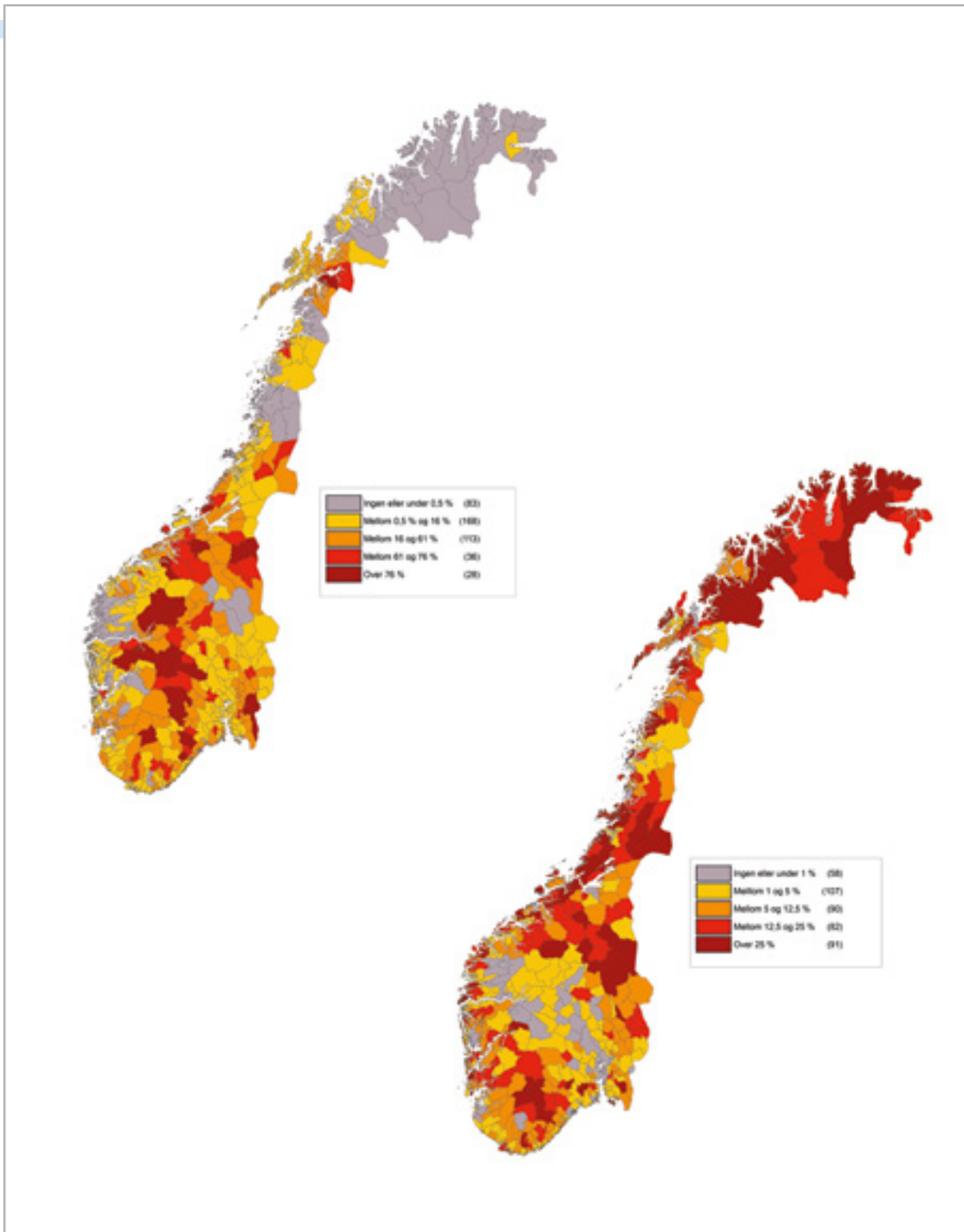

---

av landet og fant at det er mindre gjeldsfinansiering hos SMBer utenfor sentrale strøk, og at det er mulig at det følger av at kreditttilgangen er svak i forhold til kredittbehovet.

Menon (2013a) viste at tydelig tilstedeværelse av små lokalbanker i kommunen (målt som utlånsandel) økte bedriftenes sannsynlighet for å få lån med over 30 prosent. Bedriftene som fikk lån, fikk også mer enn i kommuner der lokalbanker har en lav utlånsandel. Dette indikerer at det er stor variasjon mellom kommuner og regioner med hensyn til banktilbud. I evalueringen av Innovasjon Norges låneordninger fant de at bedrifter med lavrisikolån særlig var å finne i perifere områder hvor lokalbankene ikke er. Kartet til venstre i figur 7.8 viser lokalbankenes andel av antall utlån i kommunen og de lysere feltene viser hvor lokalbankene har et begrenset tilbud, og hvor det dermed kan være noe vanskeligere å få innvilget lån. Kartet til høyre viser lavrisikolån fra Innovasjon Norge som andel av antall utlån i kommunen. Særlig i Nord-Norge og i distriktsområder i Sør-Norge ser vi at lavrisikolånene har større intensitet i områder med liten tilstedeværelse av lokalbanker. Deres konklusjon var derfor at lavrisikolånene ser ut til å ha en klar geografisk profil, der Innovasjon Norge tilbyr mest lån i områder hvor sannsynligheten for kapitalmangel er størst (Menon 2013b).

Figur 7.8 Geografisk intensitet for lavrisikolån (andel av antall utlån i kommunen 2004-2012) vs. lokalbank (andel av antall banklån 2011)

Kilde: Figur 17 i Menon Business Economics (2013b)

8

VEDLEGG

VEDLEGG 1

Tabell 8.1 Bo- og arbeidsmarkedsregioner etter landsdeler og regiontype¹

	Storbyregioner	Mellomstore byregioner	Småbyregioner
Øst-Viken	Oslo (Oslo, Akershus, Rømskog, Spydeberg, Hobøl, Lunner, Gran, Røyken, Hurum)	Fredrikstad/Sarpsborg (Sarpsborg, Fredrikstad, Hvaler, Rakkestad, Råde); Moss (Moss, Rygge, Våler)	Askim/Eidsberg (Marker, Trøgstad, Askim, Eidsberg, Skiptvet); Halden (Halden, Aremark)
Innlandet		Hamar (Hamar, Ringsaker, Løten, Stange); Lillehammer (Lillehammer, Øyer, Gausdal); Gjøvik (Gjøvik, Østre Toten, Vestre Toten, Søndre Land, Nordre Land)	Kongsvinger (Kongsvinger, Nord-Odal, Sør-Odal, Eidskog, Grue, Åsnes); Elverum (Våler, Elverum, Åmot)
Vest-Viken		Drammen (Drammen, Sigdal, Modum, Øvre Eiker, Nedre Eiker, Lier, Svelvik, Sande); Tønsberg (Horten, Holmestrand, Tønsberg, Hof, Re, Andebu, Stokke, Nøtterøy, Tjøme); Sandefjord/Larvik (Sandefjord, Larvik, Lardal); Grenland (Porsgrunn, Skien, Siljan, Bamble, Kragerø, Drangedal, Nome)	Kongsberg (Kongsberg, Flesberg, Rollag); Ringerike (Jevnaker, Ringerike, Hole, Krødsherad); Notodden (Notodden, Bø, Sauherad, Hjartdal)
Sørlandet		Arendal (Grimstad, Arendal, Vegårshei, Tvedestrand, Froland, Åmli); Kristiansand (Lillesand, Birkenes, Iveland, Kristiansand, Vennesla, Songdalen, Søgne)	Mandal (Mandal, Marnardal, Audnedal, Lindesnes)
Vestlandet	Bergen (Bergen, Fusa, Samnanger, Os, Sund, Fjell, Askøy, Vaksdal, Osterøy, Meland, Øygarden, Radøy, Lindås, Austrheim); Stavanger/Sandnes (Sandnes, Stavanger, Bjerkreim, Hå, Klepp, Time, Gjesdal, Sola, Randaberg, Forsand, Strand, Finnøy, Rennesøy, Kvitsøy)	Haugesund (Haugesund, Bokn, Tysvær, Karmøy, Vindafjord, Etne, Sveio); Molde (Molde, Vestnes, Nettet, Midsund, Aukra, Fræna, Eide, Gjemnes); Ålesund (Ålesund, Ørskog, Stordal, Sykkylven, Skodje, Sula, Giske, Haram)	Eigersund (Eigersund, Sokndal); Flora (Flora); Førde (Askvoll, Fjaler, Gaular, Jølster, Førde, Naustdal); Kristiansund (Kristiansund, Averøy, Tingvoll); Sogndal (Leikanger, Sogndal, Luster); Stord (Bømlo, Stord, Fitjar, Tysnes); Voss (Ulvik, Granvin, Voss); Ørsta/Volda (Volda, Ørsta)
Trøndelag	Trondheim (Trondheim, Rissa, Midtre Gauldal, Melhus, Skaun, Klæbu, Malvik, Selbu, Stjørdal, Leksvik)		Orkdal (Snillfjord, Agdenes, Meldal, Orkdal); Steinkjer (Steinkjer, Verran, Snåsa, Inderøy); Namsos (Namsos, Namdalseid, Grong, Høylandet, Overhalla, Fosnes); Levanger/Verdal (Frosta, Levanger, Verdal)
Nord-Norge		Bodø (Bodø, Gildeskål); Tromsø (Tromsø, Karlsøy)	Narvik (Narvik, Ballangen, Gratangen); Alstahaug (Herøy, Alstahaug, Leirfjord, Dønna); Vefsn (Vefsn, Grane); Rana (Hemnes, Rana); Fauske (Saltdal, Fauske, Sørfold); Sortland (Hadsel, Bø, Øksnes, Sortland); Harstad (Evenes, Tjeldsund, Harstad, Kvæfjord, Skånland); Lenvik (Sørreisa, Dyrøy, Tranøy, Lenvik); Hammerfest (Hammerfest, Kvalsund); Alta (Alta); Sør-Varanger (Sør-Varanger)

¹ Navn på BA-region er merket med fet skrift, mens kommuner i BA-regionen står i parentes.

Småsenterregioner

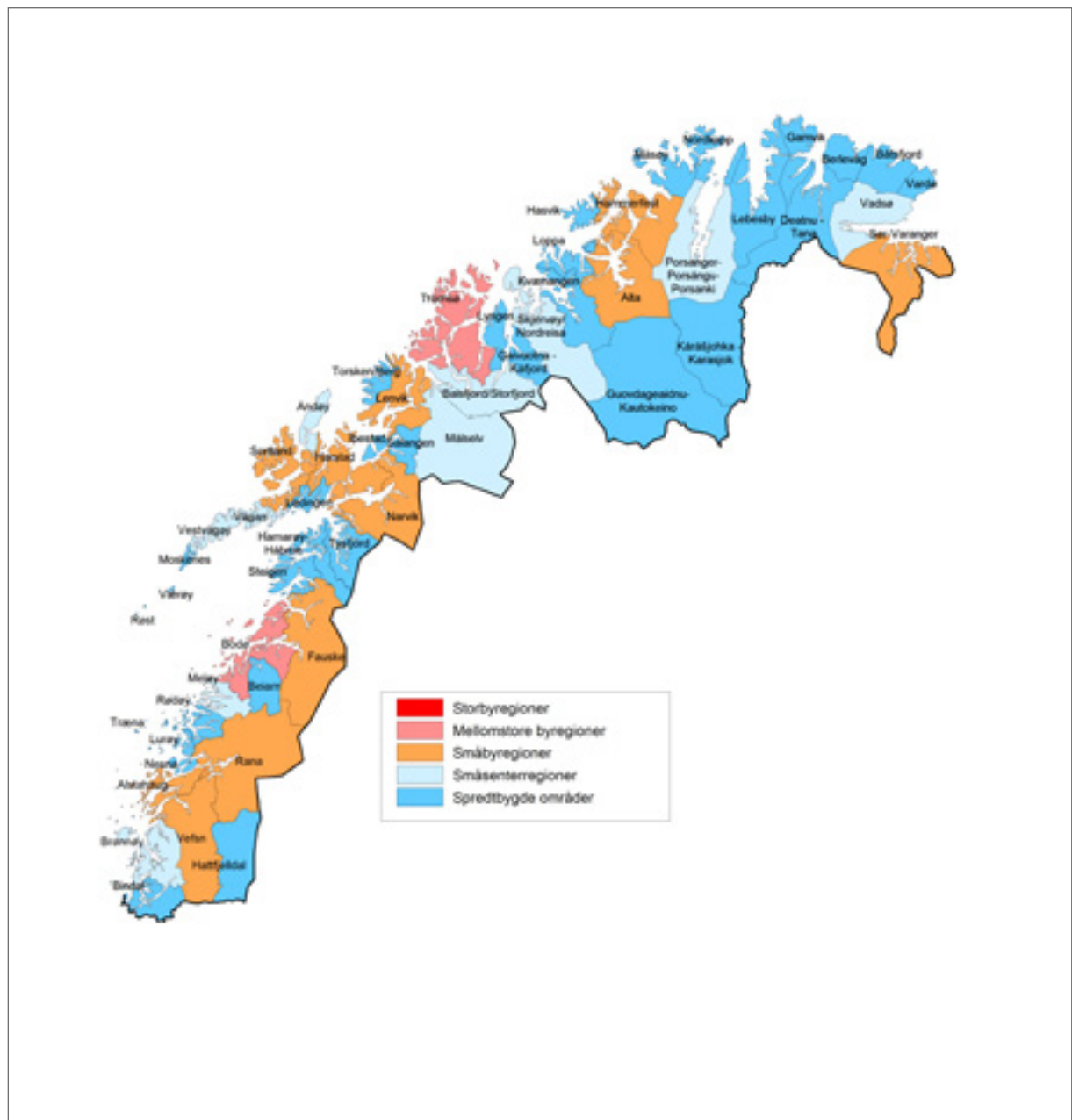
Spredtbygde områder

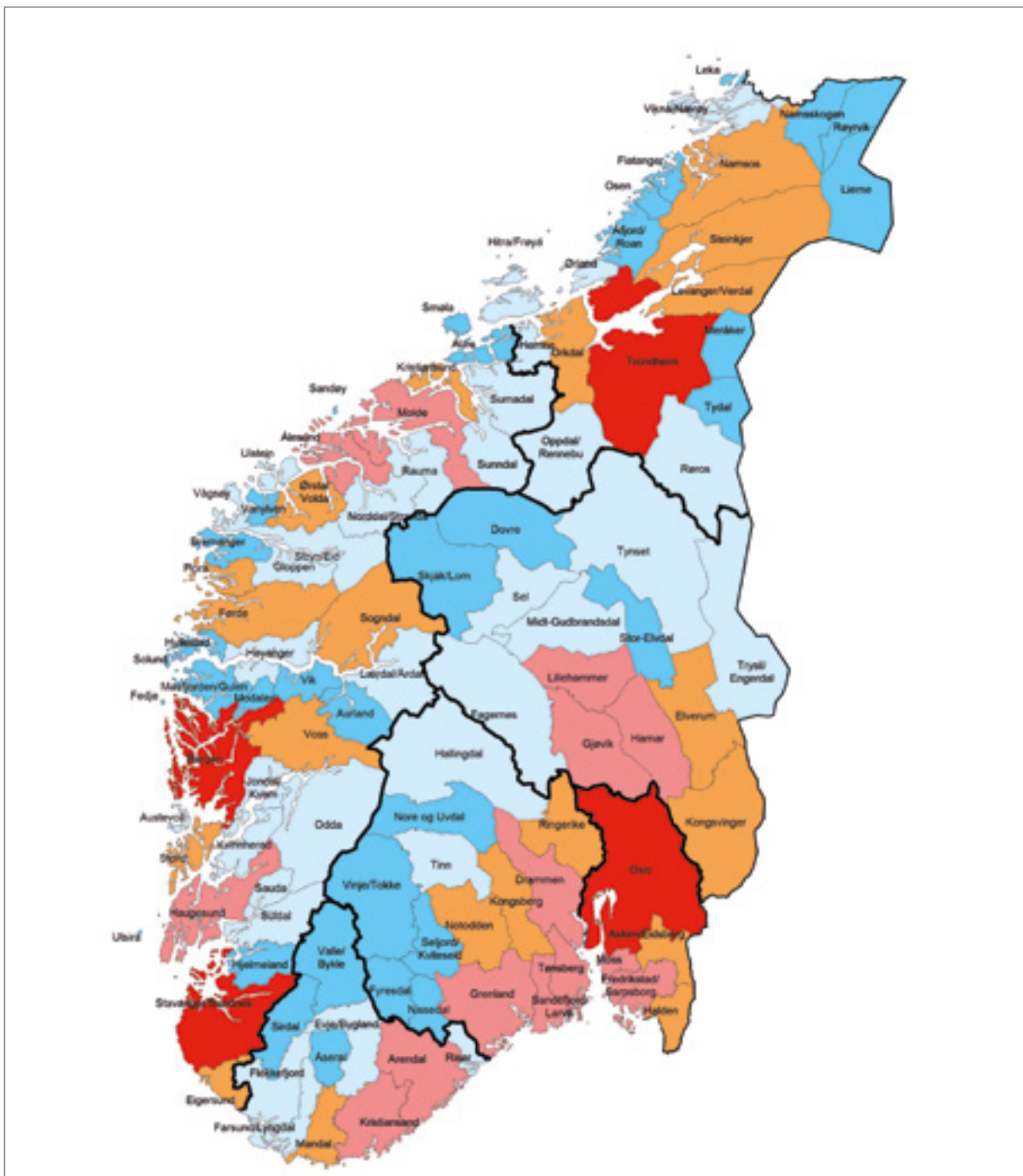
<p>Trysil/Engerdal (Trysil, Engerdal); Tynset (Rendalen, Tolga, Tynset, Alvdal, Folldal); Midt-Gudbrandsdal (Nord-Fron, Sør-Fron, Ringebu); Sel (Vågå, Sel); Fagernes (Sør-Aurdal, Etnedal, Nord-Aurdal, Vestre Slidre, Øystre Slidre, Vang)</p>	<p>Stor-Elvdal (Stor-Elvdal); Dovre (Dovre, Lesja); Skjåk/Lom (Skjåk, Lom)</p>
<p>Hallingdal (Flå, Nes, Gol, Hemsedal, Ål, Hol); Tinn (Tinn)</p>	<p>Nore og Uvdal (Nore og Uvdal); Seljord/Kviteseid (Seljord, Kviteseid); Nissedal (Nissedal); Fyresdal (Fyresdal); Vinje/Tokke (Tokke, Vinje)</p>
<p>Risør (Risør, Gjerstad); Evje/Bygland (Evje og Hornnes, Bygland); Farsund/Lyngdal (Farsund, Lyngdal, Hægebostad); Flekkefjord (Flekkefjord, Kvinesdal, Lund)</p>	<p>Valle/Bykle (Valle, Bykle); Åseral (Åseral); Sirdal (Sirdal)</p>
<p>Austevoll (Austevoll); Gloppen (Gloppen); Høyanger (Høyanger, Balestrand); Jondal/Kvam (Jondal, Kvam); Kvinnherad (Kvinnherad); Lærdal/Årdal (Lærdal, Årdal); Norddal/Stranda (Norddal, Stranda); Odda (Odda, Ullensvang, Eidfjord); Rauma (Rauma); Sauda (Sauda); Stryn/Eid (Eid, Hornindal, Stryn); Suldal (Suldal); Sunnal (Sunnal); Surnadal (Surnadal, Rindal, Halså); Ulstein (Sande, Herøy, Ulstein, Hareid); Vågsøy (Vågsøy, Selje)</p>	<p>Aure (Aure); Aurland (Aurland); Bremanger (Bremanger); Fedje (Fedje); Hjelmeland (Hjelmeland); Hyllestad (Hyllestad); Masfjorden/Gulen (Masfjorden, Gulen); Modalen (Modalen); Sandøy (Sandøy); Smøla (Smøla); Solund (Solund); Utsira (Utsira); Vanylven (Vanylven); Vik (Vik)</p>
<p>Hemne (Hemne); Hitra/Frøya (Hitra, Frøya); Ørland (Ørland, Bjugn); Oppdal/Rennebu (Oppdal, Rennebu); Røros (Os, Røros, Holtålen); Vikna/Nærøy (Vikna, Nærøy)</p>	<p>Åfjord/Roan (Åfjord, Roan); Osen (Osen); Tydal (Tydal); Meråker (Meråker); Lierne (Lierne); Røyrvik (Røyrvik); Namsskogan (Namsskogan); Flatanger (Flatanger); Leka (Leka)</p>
<p>Brønnøy (Sømna, Brønnøy, Vega, Vevelstad); Meløy (Meløy); Vestvågøy (Flakstad, Vestvågøy); Vågan (Vågan); Andøy (Andøy); Målselv (Bardu, Målselv); Balsfjord/Storfjord (Balsfjord, Storfjord); Skjervøy/Nordreisa (Skjervøy, Nordreisa); Vadsø (Vadsø, Nesseby); Porsanger (Porsanger)</p>	<p>Bindal (Bindal); Hattfjell (Hattfjell); Nesna (Nesna); Lurøy (Lurøy); Træna (Træna); Rødøy (Rødøy); Beiarn (Beiarn); Steigen (Steigen); Hamarøy (Hamarøy); Tysfjord (Tysfjord); Lødingen (Lødingen); Røst (Røst); Værøy (Værøy); Moskenes (Moskenes); Ibestad (Ibestad); Salangen (Lavangen, Salangen); Torsken/Berg (Torsken, Berg); Lyngen (Lyngen); Kåfjord (Kåfjord); Kvænangen (Kvænangen); Vardø (Vardø); Kautokeino (Kautokeino); Loppa (Loppa); Hasvik (Hasvik); Måsøy (Måsøy); Nordkapp (Nordkapp); Karasjok (Karasjok); Lebesby (Lebesby); Gamvik (Gamvik); Berlevåg (Berlevåg); Tana (Tana); Båtsfjord (Båtsfjord)</p>

Kilde: Gundersen og Juvkam (2013). Bearbejdet av KMD.

VEDLEGG 2

Figur 8.2 Kart over bo- og arbeidsmarkedsregioner kategorisert etter regiontype

Kilde: Gundersen og Juvkam (2013). Kart: KMD.

VEDLEGG 3

Tabell 8.2 Folkemengde i bo- og arbeidsmarkedsregionene per 1.1.2014 og i største tettsted per 1.1.2013

BA-region	Største tettsted i regionen	Folkemengde i største tettsted 2013	Folkemengde i regionen 2014	Befolkningsendring 1.1.2004-1.1.2014
Oslo	Oslo	925 228	1 274 209	17,7
Bergen	Bergen	247 731	401 840	15,1
Stavanger/Sandnes	Stavanger/Sandnes	203 771	328 512	19,5
Trondheim	Trondheim	169 972	267 887	15,2
Drammen	Drammen	110 503	165 825	13,3
Fredrikstad/Sarpsborg	Fredrikstad/Sarpsborg	106 758	151 114	10,1
Grenland	Porsgrunn/Skien	90 621	126 951	4,2
Kristiansand	Kristiansand	58 662	133 690	13,4
Tønsberg	Tønsberg	49 735	134 550	10,6
Ålesund	Ålesund	49 528	86 674	12,3
Moss	Moss	44 449	51 387	12,3
Sandefjord/Larvik	Sandefjord	41 934	90 694	7,2
Arendal	Arendal	41 703	80 979	11,1
Haugesund	Haugesund	40 152	107 655	12,2
Bodø	Bodø	38 973	51 754	11,8
Tromsø	Tromsø	32 774	73 924	14,0
Hamar	Hamar	26 004	90 266	6,6
Halden	Halden	24 410	31 540	8,8
Harstad	Harstad	20 429	33 146	1,5
Molde	Molde	20 229	56 833	6,0
Kongsberg	Kongsberg	20 226	30 458	11,6
Lillehammer	Lillehammer	19 465	38 355	6,0
Gjøvik	Gjøvik	19 454	69 921	3,2
Rana	Mo i Rana	18 358	30 496	2,1
Kristiansund	Kristiansund	18 002	33 146	6,9
Ringerike	Hønefoss	14 966	45 000	7,5
Alta	Alta	14 272	19 822	12,8
Narvik	Narvik	14 094	22 431	-0,4
Elverum	Elverum	14 081	28 801	6,0
Askim/Eidsberg	Askim	13 696	39 442	9,7
Stord	Leirvik	13 478	35 928	8,7

BA-region	Største tettsted i regionen	Folkemengde i største tettsted 2013	Folkemengde i regionen 2014	Befolkningsendring 1.1.2004-1.1.2014
Steinkjer	Steinkjer	12 084	32 993	2,6
Kongsvinger	Kongsvinger	11 694	49 535	-0,3
Eigersund	Eigersund	11 279	18 114	8,1
Mandal	Mandal	10 523	24 235	9,2
Førde	Førde	10 099	27 323	6,3
Vefsn	Mosjøen	9 665	14 751	-1,7
Levanger/Verdal	Levanger	9 256	36 653	7,1
Notodden	Notodden	8 825	24 370	3,7
Flora	Florø	8 677	11 779	3,9
Namsos	Namsos	8 282	22 839	2,5
Orkdal	Orkanger/Fannrem	7 812	18 314	6,1
Hammerfest	Hammerfest	7 568	11 338	10,2
Ørsta/Volda	Ørsta	6 858	19 445	4,3
Fauske	Fauske	6 061	16 233	-2,5
Voss	Vossevangen	6 053	16 173	1,3
Ulstein	Ulsteinvik	6 033	24 596	9,5
Flekkefjord	Flekkefjord	5 950	18 129	3,1
Alstahaug	Sandnessjøen	5 930	12 735	-1,3
Vadsø	Vadsø	5 116	7 142	0,4
Sortland	Sortland	5 101	25 445	0,9
Odda	Odda	5 022	11 325	-5,0
Brønnøy	Brønnøysund	4 924	11 662	1,0
Farsund/Lyngdal	Lyngdal	4 627	19 308	5,2
Risør	Risør	4 521	9 388	-1,0
Vågan	Svolvær	4 487	9 223	1,9
Lenvik	Finnsnes	4 371	17 688	1,7
Jondal/Kvam	Norheimsund	4 291	9 678	2,3
Sauda	Sauda	4 253	4 760	-2,5
Oppdal/Rennebu	Oppdal	4 088	9 370	2,8
Sunndal	Sunnalsøra	4 030	7 171	-3,3
Røros	Røros	3 718	9 620	-3,2
Sogndal	Sogndalsfjøra	3 547	14 980	8,2
Sør-Varanger	Kirkenes	3 498	10 090	6,1

8

BA-region	Største tettsted i regionen	Folkemengde i største tettsted 2013	Folkemengde i regionen 2014	Befolkningsendring 1.1.2004-1.1.2014
Tinn	Rjukan	3 309	5 957	-7,6
Vågsøy	Måløy	3 242	8 873	-5,2
Lærdal/Årdal	Øvre Årdal	3 206	7 670	-1,7
Vestvågøy	Leknes	3 176	12 365	0,6
Vikna/Nærøy	Rørvik	2 949	9 385	1,3
Norddal/Stranda	Stranda	2 907	6 301	-3,3
Hallingdal	Gol	2 900	20 569	3,0
Stryn/Eid	Nordfjordeid	2 740	14 283	3,2
Andøy	Andenes	2 694	4 993	-8,5
Tynset	Tynset	2 557	13 153	-2,9
Midt-Gudbrandsdal	Vinstra	2 541	13 451	-2,8
Hemne	Kyrksæterøra	2 502	4 224	-1,7
Surnadal	Skei/Surnadalsøra	2 423	9 581	-4,7
Nordkapp	Honningsvåg	2 415	3 213	-7,8
Evje/Bygland	Evje	2 408	4 749	2,3
Målselv	Setermoen	2 393	10 619	0,2
Trysil/Engerdal	Innbygda	2 386	7 966	-6,0
Skjervøy/Nordreisa	Skjervøy	2 341	7 735	0,3
Kvinnherad	Sunde/Valen	2 258	13 232	0,6
Porsanger	Lakselv	2 258	3 963	-9,0
Rauma	Åndalsnes	2 244	7 453	1,6
Gloppen	Sandane	2 213	5 694	-0,8
Høyanger	Høyanger	2 146	5 489	-9,2
Båtsfjord	Båtsfjord	2 133	2 207	-3,9
Ørland	Brekstad	1 943	9 875	-0,1
Vardø	Vardø	1 893	2 119	-12,6
Karasjok	Karášjokha Karasjok	1 858	2 698	-5,9
Lødingen	Lødingen	1 784	2 248	-6,1
Fagernes	Fagernes	1 770	17 953	-1,6
Sel	Otta	1 677	9 660	-2,3
Meløy	Ørnes	1 661	6 491	-4,2
Nesna	Nesna	1 410	1 902	4,4

BA-region	Største tettsted i regionen	Folkemengde i største tettsted 2013	Folkemengde i regionen 2014	Befolkningsendring 1.1.2004-1.1.2014
Kautokeino	Guovdageaidnu Kautokeino	1 386	2 931	-2,4
Seljord/Kviteseid	Seljord	1 375	5 457	-1,2
Austevoll	Storebø	1 322	4 924	9,6
Bremanger	Svelgen	1 244	3 950	-2,9
Dovre	Dombås	1 209	4 780	-6,3
Vik	Viksøyri	1 195	2 688	-7,5
Stor-Elvdal	Koppang	1 167	2 699	-4,4
Åfjord/Roan	Å	1 162	4 228	-3,9
Suldal	Sand	1 149	3 881	-0,4
Meråker	Midtbygda	1 018	2 553	0,6
Måsøy	Havøysund	1 003	1 241	-12,1
Balsfjord/Storfjord	Storsteinnes	998	7 534	0,1
Berlevåg	Berlevåg	965	1 057	-9,5
Lebesby	Kjøllefjord	927	1 341	-9,7
Tysfjord	Kjøpsvik	872	2 000	-10,2
Sirdal	Tonstad	846	1 831	3,7
Skjåk/Lom	Fossbergom	826	4 625	-5,6
Lyngen	Lyngseidet	815	2 992	-5,6
Hitra/Frøya	Sistranda	810	9 069	10,3
Aurland	Aurlandsvangen	777	1 715	-5,1
Gamvik	Mehamn	737	1 098	-3,4
Salangen	Sjøvegan	721	3 237	-2,8
Tana	Tana Bru	668	2 883	-4,1
Vinje/Tokke	Åmot	659	5 980	-4,0
Aure	Aure	640	3 577	-2,8
Hattfjell	Hattfjell	594	1 500	-4,2
Værøy	Sørland	584	777	2,4
Hjelmeland	Hjelmelandsvågen	573	2 787	1,5
Bindal	Terråk	544	1 503	-18,3
Nissedal	Tveitsund	509	1 451	1,6
Loppa	Øksfjord	506	1 027	-23,6
Hamarøy	Oppeid	498	1 820	-2,9

8

BA-region	Største tettsted i regionen	Folkemengde i største tettsted 2013	Folkemengde i regionen 2014	Befolkningsendring 1.1.2004-1.1.2014
Nore og Uvdal	Rødberg	497	2 557	-5,4
Sandøy	Steinshamn	493	1 285	0,5
Moskenes	Sørvågen	465	1 108	-9,1
Ibestad	Ibestad	464	1 436	-17,3
Fedje	Fedje	429	561	-16,2
Træna	Husøy	426	489	7,0
Lurøy	Lovund	420	1 901	-6,3
Flatanger	Lauvsnes	406	1 120	-8,8
Valle/Bykle	Hovden	394	2 218	-2,7
Røst	Røstlandet	391	566	-8,5
Kvænangen	Burfjord	385	1 234	-12,1
Hasvik	Hasvik	379	1 037	-5,8
Torsken/Berg	Gryllefjord	369	1 796	-17,7
Fyresdal	Fyresdal	357	1 303	-3,2
Vanylven	Fiskåbygd	348	3 302	-12,9
Kåfjord	Olderdalen	299	2 221	-5,0
Solund	Hardbakke	295	815	-9,7
Masfjorden/Gulen	Byrknes	285	4 008	-4,1
Røyrvik	Røyrvik	231	498	-8,0
Lierne	Sandvika	228	1 385	-10,3
Steigen		0	2 579	-10,6
Smøla		0	2 166	-3,8
Hyllestad		0	1 391	-11,2
Rødøy		0	1 305	-10,2
Beiarn		0	1 088	-8,4
Osen		0	997	-5,6
Åseral		0	923	1,0
Namsskogan		0	922	-3,9
Tydal		0	864	-4,3
Leka		0	556	-13,6
Modalen		0	372	1,7
Utsira		0	211	-1,9

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

9

REFERANSER OG LITTERATUR

Alsos mfl. (2012) Global entrepreneurship monitor – Entreprenørskap i Norge 2012. Handelshøgskolen i Bodø.

Bullvåg, Erlend et al. (2010). *Global Entrepreneurship Monitor 2009 – Entreprenørskap i Norge 2009*. Handelshøgskolen i Bodø.

Bütikofer, Polovkova og Salvanes (2013): What is the City but the People? Changes in Urban Wage Premium and Migrant Selection Since the 1960s. Upublisert?

Cappelen, Ådne et al. (2008). *Evaluering av SkatteFUNN – Sluttrapport*. SSB-rapport 2008/2.

Carling, Jørgen (1999). *Sentraliseringstendenser i innenlandsk flytting mellom økonomiske regioner*. SSB-notat 67/1999.

Engebreetsen, Øystein (2006). *Arbeids- og tjenestereiser – den nasjonale reisevaneundersøkelsen 2005*. TØI-rapport 868/2006.

Engebreetsen, Øystein og Anne Gjerdåker (2010). *Regionforstørring: Lokale virkninger av transportinvesteringer*. TØI-rapport 1057/2010.

ESPON (2009). *Territorial dynamics in Europe – Trends in Accessibility*. ESPON – Territorial Observation No. 2, November 2009.

ESPON (2010). *First ESPON 2013 Synthesis Report. New evidence on Smart, Sustainable and Inclusive territories*.

Eurostat (2011). *Key figures on Europe, 2011 edition*. Pocketbook.

Fitjar, Rune Dahl og Martin Gjelsvik (2012) "Innovasjonsnettverk i norske storbyklynger" i *Magma* 7/2012.

Forskningsrådet (2012). *Det norske forsknings- og innovasjonssystemet – statistikk og indikatorer 2012*.

FN (2004). *World Population to 2300*. United Nations Department of Economic and Social Affairs. New York.

Gundersen, Frants og Dag Juvkam (2013). *Inndelinger i senterstruktur, sentralitet og BA-regioner*. NIBR-rapport 2013:1.

Helsedirektoratet (2012). *Utviklingen i norsk kosthold. Matforsyningsstatistikk*. Rapport.

Jakobsen, E.W. et al. (2012). *Eksport fra norske regioner – Hvorfor så store forskjeller?* Menon-publikasjon nr. 2/2012.

Juvkam, Dag (2002). *Inndeling i bo- og arbeidsmarkedsregioner*. NIBR-rapport 2002:20.

Kolvereid, Lars et al. (2007). *Entreprenørskap i Norge 2006 – GEM Norway 2006*. Handelshøgskolen i Bodø.

Kommunal- og regionaldepartementet. *Regionale utviklingstrekk*. Rapport. 2008, 2009, 2009, 2010, 2011.

Lindqvist, Maria (red.) (2010). *Regional Development in the Nordic Countries 2010*. Nordregio Report 2010:2.

Meld. St. 2 (2010–2011). *Revidert nasjonalbudsjett 2011*. Finansdepartementet.

Meld. St. 13 (2012–2013). *Ta heile Noreg i bruk – Distrikts og regionalpolitikken*. Kommunal- og regionaldepartementet.

Meld. St. 39 (2012-13) *Mangfold av vinnere*. Nærings- og handelsdepartementet.

Meld. St. 27 (2013–2014) *Et mangfoldig og verdiskapende eierskap*. Nærings- og fiskeridepartementet.

Menon (2011) *Privat eierskapsberetning 2011*. NHO Eierforums årsrapport over privat eierskap 2011

Menon (2013a) *Lokale sparebankers betydning for norsk næringsliv*. Menon-publikasjon nr 21/2013

Menon (2013b) *En statlig bro i kapitalmarkedet: Evaluering av Innovasjon Norges låne- og garantiordninger*. Menon-publikasjon nr 42/2013.

Myhre, Jan Eivind (2006). *Den eksplosive byutviklingen 1830-1920 i Norsk byhistorie - urbanisering gjennom 1300 år*. Knut Helle, Finn-Einar Eliassen, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu. Pax forlag.

- Nav (2012). *Arbeid og velferd*. Rapport nr. 2/2012.
- Nav (2013). *Arbeid og velferd*. Rapport nr. 2/2014.
- NHD (2005). *Regjeringens innovasjonspolitik*. Tilstandsrapport. Nærings- og handelsdepartementet.
- NOU 2004: 2 *Effekter og effektivitet. Effekter av statlig innsats for regional utvikling og distriktspolitiske mål*.
- NOU 2011: 3 *Kompetansearbeidsplasser – drivkraft for vekst i hele landet*.
- Nordregio (2006). *The role of urban areas in regional development. European and Nordic perspectives: Proceedings of the Nordic Working Group on Cities and Regions*. Nordregio Working Paper 2006:4.
- OECD (2009). *Regions at a Glance 2009*.
- OECD (2010). *OECD factbook 2010*. Economic, Environmental and Social Statistics.
- OECD (2011a). *Regions at a glance 2011*.
- OECD (2011b). *Education at a glance 2011*.
- OECD (2012). *Promoting growth in all regions*.
- Onsager, K. mfl. (2010). *City regions, advantages and innovation*. NIBR Report 2010:5.
- Onsager, Knut og Frants Gundersen (2011). *Regional innovasjon og næringsutvikling*. NIBR-rapport 2011:12.
- Rattsø, J. og H. Stokke (2014). *Population divergence and income convergence*, *Regional Studies*, under trykking.
- Reve, Torgeir og Sasson, Amir (2012) *Et kunnskapsbasert Norge*. Universitetsforlaget.
- Roto, Johanna (2008). *Dominant branch of employment in the BSR at the regional level (2006)*. Kart publisert på www.nordregio.se.
- Roto, Johanna (2012). *Demographic trends in the Nordic local labour markets*. Nordregio working paper 2012:13.
- SSB (1999). *Standard for regionale inndelinger*. NOS C 513.
- SSB (2004). *Samfunnsspeilet*. Nr. 1, 2004.
- SSB (2008). *Samfunnsspeilet*. Nr. 5-6, 2008.
- SSB (2010). *Økonomiske analyser*. 1/2010.
- Selstad, Tor et al. (2004). *Regionenes tilstand – 50 indikatorer for vekstkraftige regioner*. Østlandsforskning 2004/07.
- Stamland, Rud og Mjøs (2008), *Kapitaltilgangen for SMB i ulike deler av landet*, SNF-rapport nr. 15/08
- St.meld. nr. 7 (2008–2009). *Et nyskapende og bærekraftig Norge*. Nærings- og handelsdepartementet.
- Sørli, Kjetil (2004). *Regionale trender*. NIBR-rapport 2004:2.
- Sørli, Kjetil (2006). *Bosettingspreferanser, flyttemotiver og flytteprosesser. Status og perspektiver omkring den regionale befolkningsutviklingen i Norge*. Notat til Kommunal- og regionaldepartementet, 16.2.2006.
- Vareide, Knut (2012). *Sårbare og robuste regioner. En analyse av norske regioners næringsmessige sårbarhet*. Telemarksforskning. TF-notat nr. 58/2012.
- Vatne, Eirik (2005) "Kunnskapssamfunnet og storbyenes rolle som arena for økonomisk utvikling" i Vatne, E. (red) *Storbyene i kunnskapsøkonomien. Arena for kunnskapsdeling og nyskaping*.
- Wilhelmsen, Lars og Knut Foyen (2012). *Innovasjon i norsk næringsliv 2008–2010*. Statistisk sentralbyrå. Rapport 46/2012.
- Østby, Lars (2002). *Demografi, flytting og boligbehov på 1990-tallet*. Statistisk sentralbyrå. Rapport 2002/5.
- Østby og Westerlund (2011) *Industrial structure, regional productivity and convergence: The case of Norway and Sweden*. I *European Urban and Regional Studies* 2011; Volum 18 (1).

Utgitt av:
Kommunal- og moderniseringsdepartementet

Offentlige institusjoner kan bestille flere
eksemplarer fra:
Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon
Internett: www.publikasjoner.dep.no
E-post: publikasjonsbestilling@dss.dep.no
Telefon: 22 24 20 00

Publikasjonskode: H-2326 B
Omslagsdesign: Grafisk Form AS
Layout og trykk: Grøset™
10/2014 – opplag 200